T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Arap Dili ve Belâgati Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

‘İSÂMUDDÎN el-İSFERÂYÎNÎ’NİN ŞERHU’L-‘ISÂM Lİ’L-FERÎDE ADLI ESERİNİN İNCELENMESİ

MEHMET FADIL ÜNSAL

Diyarbakır 2015

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Arap Dili ve Belâgati Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

‘İSÂMUDDİN el-İSFERÂYÎNÎ’NİN ŞERHU’L-‘ISÂM Lİ’L- FERÎDE ADLI ESERİN İNCELENMESİ

Mehmet Fadıl ÜNSAL

Danışman
Prof. Dr. M. Edip ÇAĞMAR

Diyarbakır 2015

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum İsâmuddîn el-İsferâyînî'nin Şerhu'l-'Isâm li'l-Ferîde Adlı Eserin İncelenmesi" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

□ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

□ Tezim sadece Dicle Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

□ Tezimin … yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

..../09/2015

Mehmet Fadıl ÜNSAL

KABUL VE ONAY

Mehmet Fadıl UNSAL tarafından hazırlanan ‘İsâmuddîn el-İsferâyînî’nin Şerhu’l-‘Isâm li’l-Ferîde Adlı Eserin İncelenmesi” adındaki çalışma,…./…./….yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Arap Dili ve Belâgatı Bilim Dalında yüksek lisans tezi olarak oybirliğiyle ile kabul edilmîştir.

[İ m z a]

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Başkan)

ÖNSÖZ

İslâm'ın Arap Yarımadasının dışına yayılması ile Kur'ân-ı Kerîm'in Arap olmayan milletler tarafından benimsenmesi ve doğru anlaşılması için ciddi bir gayret ortaya konulmuştur. İlk başlarda ilmî anlamda Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılması ve dil inceliklerinin ortaya konulması; daha sonra muannitleri susturmak için çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda en fazla Kur'ân'ın î'câzı üzerinde durulmuştur. Bu maksatla belâgat konularını kapsayan çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar, ilk başlarda başka ilimlerle karışık ve belâgatın sınırlı konularını kapsarken; daha sonra detaylı ve derin bir ilmî birikime sahip eserler yazılmıştır. Bu eserler metin, şerh ve hâşiyeler şeklinde yazılmıştır.

Bu alanda yazılmış eserlerden biri de es-Semerkandî (ö. 888/1483) nin *el-Ferîde* adlı eseridir. İsti'âreyi konu alan bu risale, 'âlimlerin isti'âre ile ilgili görüşlerini derli toplu bir şekilde sunmaktadır. Bu yönüyle dikkat çeken el-Ferîde üzerine çok sayıda şerh ve haşiye yazılmıştır. Tezimizin konusunu oluşturan 'İsâmuddin el-İsferâyînî'nin (ö. 945/1538) *Şerhu'l-İsâm li'l-Ferîde* adlı eseri de önemli şerhlerden biridir. Birçok klasik eserde olduğu gibi bu eserde de anlaşılması zor ağır bir dil kullanılmış ve birçok farklı konular ele alınmıştır.

es-Semerkandî'nin *el-Ferîde* adlı eseri üzerine yazılan şerhler arasında 'İsâmuddin el-İsferâyînî'nin şerhi çok yoğun bir ilgi görmüştür. Onunla ilgili elliye yakın hâşiyenin yazılmış olması bunun göstergesidir.

el-İsferâyînî'nin ilim çevrelerinde ilmî seviyeyi test etmek için sık sık müracaat edilen sözkonusu şerhi, Osmanlı medreselerinde yüz yıllarca ders kitabı olarak okutulmuştur. Bu şerh günümüzde de klasik şark medreselerinde hâlâ ders kitabı olarak okutulmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, *Şerhu'l-İsâm li'l-Ferîde* adlı eserini çeşitli yönleri ile inceleyip tanıtımını yapmaktır. *Şerhu Risâleti'l-İsti'âre, Şerhu Risâleti's-Semerkandîyye,* gibi pek çok isimle de bilinen eser, Türkiye'de daha çok *Şerhu'l-'İsâm li'l-Ferîde* adıyla şöhret kazanmıştır. Bu nedenle bizler de çalışmamızda bu ismini tercih ettik.

Bu tez bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte 'İsâmuddin el-İsferâyînî'nin yaşadığı dönemin siyasi, sosyal ve ilmî durumu hakkında kısaca bilgi verildikten sonra belâgat ilmi ve bu alanda yazılmış önemli eserler üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümde; el-İsferâyînî'nin hayatı, ilmî yönü, hocaları, öğrencileri ve ortaya koyduğu başlıca eserler hakkında bilgiler verilmîştir.

İkinci bölümüde; çalışma konumuz olan *Şerhu'l- 'İsâm li'l-Ferîde* adlı eserin muhtevası, metodu, istişhâdı ve kaynakları incelenmiştir. Aynı bölümde el-İsferâyînî'nin naklettiği görüşlerle ilgili değerlendirmeleri de inceleme konusu yapılmıştır.

Tezin her aşamasında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. M. Edip Çağmar başta olmak üzere katkı sunan herkese teşekkürü bir borç bilirim.

Mehmet Fadıl ÜNSAL

Diyarbakır 2015

ÖZET

Çalışmamızda İsâmuddin el-İsferâyînî'nin isti'âreyi konu alan *Şerhu'l-İsâm li'l-Ferîde* adlı eseri incelenmiştir. Talebelere analiz ve muhakeme yeteneğini kazandırma maksadıyla tartışmalı konuların işlendiği *Şerhu'l-'İsâm'*ın detaylı bir şekilde ele alınması gerektiğine olan kanaatimiz bu konuyu seçmemizde etkili olmuştur.

Çalışmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte önce 'İsâmuddîn el-İsferâyînî'nin yaşadığı bölge'nin siyasi, sosyal ve ilmî durumu ele alınmış. Belâgat ilmînin ortaya çıkışı ve gelişim süreci işlenmiş. Bu alanda yazılmış önemli eserler müellifleri ile birlikte sunulmuştur.

Birinci Bölümde el-İsferâyînî'nin hayatı, ilmî yönü, hocaları, öğrencileri ve ortaya koyduğu başlıca eserler hakkında bilgiler verilmîştir.

İkinci Bölümüde çalışma konumuz olan *Şerhu'l-'İsâm Li'l-Ferîde* adlı eserin muhtevası, metodu, istişhâdı ve kaynakları incelenmiştir. Aynı bölümde el-İsferâyînî'nin belâgat 'âlimleriyle muvafakk kaldığı görüşler de ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler

Belâgat, Beyan, İsti'âre, Mecâz, es-Semerkandî, el-İsferâyînî, 'İsâmuddin, el-Ferîde, Şerh, 'Ikd, Ferîde ve ıstılahlar.

ABSTRACT

İn our study were examined the book of al-İsferâyînî called Şerhu'l-İsâm li'l-Ferîde which about metaphor. This book gives students the ability to analyze and critique. Additionally in this book controversial issues were discussed. Therefore, we choose to review this book.

Our work consists of an introduction and two chapters. In the introduction chapter political, social and scientific status of region where İsâmüddîn el-İsferâyînî lived were discussed. The emergence and development of rhetoric treated and important works in this field with their authors were provided.

In the first chapter, was informed about al-İsferâyînî 's life, his scientific direction, teachers, students and about his boks.

In the second chapter, was investigated content, method, evidence and resources of Sharh al-Isama li'l-Feride. In the same section were discussed ideas that agree with rhetoric scholars.

Keywords

Rhetoric, Statement, Metaphor, Figurative expression, es-Semerkandî, el-İsferâyînî, İsâmuddin.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ I

ÖZET III

ABSTRACT IV

İÇİNDEKİLER V

KISALTMALAR IX

GİRİŞ 10

1. 'İSÂMUDDÎN el-İSFERÂYÎNÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM 10

1.1. Siyasi Durum 10

1.2. Sosyal Durum 12

1.3. İlmî Durum 14

2. BELÂGAT İLMİNİN ORTAYA ÇIKIŞI, GELİŞİMİ VE ÖNEMLİ TEMSİLCİLERİ 16

2.1. Belâgat İlminin Ortaya Çıkışı ve Gelişim Süreci 16

2.2. Belâgat İlminde Meşhur Bazı Şahsiyetlerin Eserleri 19

2.2.1. el-Beyân ve't-tebyîn 20

2.2.2. Kitâbu’s-Sına’ateyn 20
2.2.3. el-’Umde fi Mehâsini 'ş-Şi'r ve Adâbih ve Nakdih 20
2.2.4. Kitâbu’l-Bedî‘ 21
2.2.5. Sırru‘l-fesâha 21
2.2.6. Esrâru’l-Belâğa Fî ’İlmi’l-Beyân ve Delâilu’l- İ’câz 21
2.2.7. el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîl 22
2.2.8. Miftâhu'l-Ulum 22
2.2.9. Telhîsu’l-Miftâh 23
2.2.10. el-Mutavvel ‘ale’t-Telhîs 23

BİRİNCİ BÖLÜM

İSÂMUDDİN EL-İSFERÂYÎNÎ’NİN HAYATI, İLMİ YÖNÜ VE KİŞİLİĞİ

1.1. HAYATI 24
1.1.1. Ailesi 24
1.1.2. Çocukluğu 25
1.1.3. Yaptığı Görevler 25
1.1.4. Vefatı 25

1.2. İLMÎ YÖNÜ 26
1.2.1. Tahsili 26
1.2.2. Âlimlerin Onun Hakkındaki Görüşleri 27
1.2.3. Ahlakî Özellikleri 28
1.2.4. Hocaları 28
1.2.5. Öğrencileri 29

1.3. ESERLERİ 29
1.3.1. Dil ve Belâgat ile İlgili Eserler 29
1.3.1.1. el-Atvel 29
1.3.1.2. Hâşiye‘alâ Muhtasari’l- Me‘ânî 30
1.3.1.3. Hâşiye‘alâ Hâşiyeti’s-Semerkandî ‘al Şerhi’l-Mutavvel 30
1.3.1.4. Şerhu’l- ‘İsâm li’l-Ferîde 31
1.3.1.5.Şerhu'r-Risâleti'l-Vad‘iyye li'l-Îcî 31

1.3.1.6. Hâşiyetu'l-'İsâm'ale'l-Câmî 31
1.3.1.7. Şerhu'l-Kâfiye fi'n-Nahv 32
1.3.2. Kelâm, Mantık, Münaâzara İle İlgili Eserler 32
1.3.2.1. Hâşiyetu'l-'İsâm 'ala Şerhi's-Sa'd 'alâ 'Akâ'idi'n-Nesefiyye 32
1.3.2.2. Hâşiyetu'l-'İsâm 'ala Şerhi'l-Kutub 'ale'ş-Şemsiyye fi'l-Mantık 33
1.3.3.Tefsir, Tasavvuf, Şemâil İle İlgili Eserler 33
1.3.3.1.Hâşiye 'ala Tefsiri'l-Beydâvi Hâşiye'ala Envâri't-Tenzîl 33
1.3.3.2. Şerhu'ş-Şemâ'il 34
1.3.3.3. Şerhu'l-Evrâd 34

İKİNCİ BÖLÜM

ŞERHU'L-'İSÂM Lİ'L-FERÎDE VE TAHLİLİ

2.1. ESERE GENEL BİR BAKIŞ 35
2.1.2. Yazılış Amacı 37
2.1.3. Muhtevası 37

2.2. DETAYLI BİR BAKIŞ 41
2.2.1. Şerhu'l-'İsâm li'l- Ferîde'nin Kaynakları 41
2.2.1.1. Belâgatle İlgili Kaynaklar 41
2.2.1.2. Nahiv 57
2.2.1.3. Sarf 60
2.2.1.4. Mantık 61
2.2.1.5. Vad' 64
2.2.1.6. Munâzara 67
2.2.1.7. Lugat 72
2.2.2. Dili 73
2.2.3. Metodu 76
2.2.3.1.Çözümlemeli Şerh Etme Metodu 76
2.2.3.2.Farklı Kitaplara Yönlendirme 79
2.2.3.3. Sözel Değerlendirmelere Başvurma 80
2.2.3.4.İlmi Yeterliliğini Gösterme 81
2.2.3.5. Bazı Konuların Önemine Dikkat Çekme 82

2.2.3.6. Muhtemel Sorulara Cevap Verme 82
2.2.4. Istılahları 83
2.2.4.1. Hakikat 84
2.2.4.2. Mecâz 86
2.2.4.3. Kinâye 108
2.2.5. İstişhadları 114
2.2.5.1.Kurân-ı Kerîm İle İstişhâd 115
2.2.5.2. Hadis-i Şerîf İle İstişhâd 116
2.2.5.3. Şiir ile İstişhâd 119
2.2.6. Müellifin Belâgat 'Âlimlerinin Görüşleri Arasında Yaptığı Muhakeme 120
2.2.7.Müellifin Kendine Özgü Görüşleri 124

SONUÇ 130

KAYNAKÇA 132

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen ansiklopedi maddesi
AÜ	Ankara Üniversitesi
b.	Bin, İbn
bk.	Bakınız
bs.	Baskı, basım
c.c.	Celle celâluhu
çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
EÜ	Erciyes Üniversitesi
FÜ	Fırat Üniversitesi
h.	Hicrî
Hz.	Hazreti
İÜ	İstanbul Üniversitesi
m.	Makale
MÜ	Marmara Üniversitesi
my.	Muellif yok
Nu	Numara
OMÜ	Ondukuz Mayıs Üniversitesi
ö.	Ölümü
Prof.	Profesör
S.	Sayı
s.	Sayfa
thk.	Tahkik
ty.	Tarih yok
vb.	Ve benzeri
yey.	Yayın evi yok
yy.	Yer yok

GİRİŞ

1. 'İSÂMUDDÎN el-İSFERÂYÎNÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM

1.1. Siyasi Durum

el-İsferâyînî (ö. 945/1538)'nin çocukluk, gençlik ve yaşlılık yılları Horâsân ve Mâverâünnehir bölgelerinde geçmiştir. Biz de bu sebeple el-İsferâyînî'nin yaşadığı dönemde bu iki bölgenin siyasi durumunu inceleme gereğini duyduk.

Horâsân'ın sınırları doğuda Hindistan, güneyde Kerges-Kâh (Deşt-i Lut) çölü batıda Gurgan, Oğuz toprakları, kuzeyde de Amuderya olarak gösterilmektedir.[1] Günümüzde bölgenin toprakları üç parçaya ayrılmış olup Merv, Nesâ ve Serahs yöreleri Türkmenistan; Belh ve Herat yöreleri ise Afganistan; kalan kısmı da İran sınırları içinde yer almaktadır.[2] Mâverâünnehir tabiri Orta Asya'ya yönelik İslam fütuhatından sonra Arap kaynaklarında Ceyhun nehrine (Amuderya) izafeten " nehrin öte tarafında bulunan bölge " anlamında kullanılmıştır.[3] Modern dönemde Mâverâünnehir, Ceyhun ile Seyhun nehirleri arasında kalan coğrafî bölgeyi ifade etmek için kullanılmaktadır.[4]

---

[1]**My, Hudûdu'l-'Âlem Mine'l-Meşrik ile'l-Mağrib**, Yusuf el-Hâdî (Çev.), Dâru's-Sekâfe, Mısır 2002, s.114.

[2]Osman Çetin, "Horâsân", **DİA**, TDV, İstanbul 1998, XVIII, s. 234-241.

[3]Osman Gâzî Özgüdenli, "Mâverâünnehir", **DİA**, TDV, Ankara 2003, XXVIII, s. 177-180.

[4]Vahit Celal, " Mâverâünnehir'de IX-XII. Yüzyıllarda Felsefî Düşüncenin Yaygınlaşması", **Journal of Science Culture and Sport, S. 1**, 2014, http:// www.iscsjournal.com /Makaleler/ 1815137520_si_1_48 celal.pdf (12.04.2015), s.798.

Horâsân bölgesi, Hz. Ömer (ö. 23/ 644) döneminde İslam ordularının Horâsân'ın kapısı sayılan Tabesyen'e kadar ilerlemesiyle İslamiyetle tanıştı. Müslümanlar, Mâverâünnehir'de kalıcı başarılar sağlamaları ancak Horâsân valisi Kuteybe b. Müslim (ö. 96/ 715) döneminde olmuştur. XIV. yüzyıl'ın son çeyreğine doğru Mâverâünnehir ve Horâsân bölgelerinde Timur'un (ö.807/1405) adından söz edilmeye başlanmıştır.[5] Bölgedeki kabileler arasındaki mücadeleleri ve İran'nın parçalanmış halini iyi bir fırsat bilen Timur, on yıl gibi kısa bir süre zarfında Mâverâün nehir'i ele geçirip Semerkand'ı başkent yapmıştır.[6] Harezm, Doğu Türkistan, İran, Azerbeycan, Hindistan Delhi Sultanlığı, Irak, Suriye ve Altın Ordu Devleti'nin de içinde bulunduğu muazzam büyüklükteki topraklarda hakimiyet kuran ve karşısında Müslüman ülkesinin varlığını önemsemeyip ölünceye kadar hayatını savaşlarda geçiren Timur'un toprak genişleme isteğinin arkasında yatan temel neden muhtemelen dünyaya hakim olma isteği olacaktır. Nitekim tarihçi Yezdî ona, "Dünya iki hükümdara yetecek kadar değerli ve büyük değildir; Allah nasıl bir tane ise sultan da bir tane olmalıdır" sözünü isnat eder.[7]

Çalışma konumuz olan *Şerhu'l-'Isâm li'l-Ferîde* adlı eserin müellifi olan İsâmüddîn el-İsferâyînî'nin çocukluk ve gençlik dönemi, Timurluların son dönem hükümdarlarından Hüseyin Baykara'nın (ö. 911/1506) hüküm sürdüğü döneme (1469-1506) rastlamaktadır. Ebû Said Mirza Han (ö. 873/1469)'ın, Şâhruh (ö.811 /1409)'un torunu Yâdigâr Muhammed (ö.873 /1469) tarafından öldürülmesinden sonra Hüseyin Baykara tahta geçmiştir. Hüseyin Baykara'nın hükmettiği topraklar, batıda Bistâm ve Dâmegân'dan doğuda Gazne ve Belh'e, kuzeyde Hârizm'den güneyde Kandehar'a kadar uzanıyordu.[8] Hüseyin Baykara'yı meşgul eden en önemli olaylardan birisi saltanatının son yıllarında çocuklarının ayaklanmaları olmuştur. el-İsferâyînî'nin olgunluk dönemine rastlayan Hüseyin Baykara'nın iç meselelerle uğraştığı dönemde Özbeklerin Mâverâünnehir'in önemli kentlerinden Semerkand'ı ele geçirerek Timurlular'ın Mâverâünnehir'deki hakimiyetine son verdiğini görüyoruz. Bölge

[5]İsmail Aka, "Timur", **DİA,** TDV, İstanbul 2012, XLI, s. 173-177.
[6]İsmail Aka, **Timurlular Devleti Tarihi,** Berikan yayınevi, Ankara 2010, s.20; Hayrunnisa A. Akbıyık, "Timurluların Bilim ve Sanata Yaklaşımları ve Bazı Son Dönem Sanatkârları", **Bilig 2004 S. 30,** http:// www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423873433.pdf (05.04.2015), s. 151-171.
[7] Aka, a.g.e., s. 122.
[8] Hamid Algar - Ali Alparslan, "Hüseyin Baykara", **DİA**, TDV, İstanbul 1998, XVIII, s.538.

topraklarının 1507'de Özbekler tarafından işgal edildiği ancak bu hakimiyet üç yıl sürdüğü bilinmektedir. Nitekim 1510 yılında Şah İsmail (ö. 930/1524), Şeybani Han (ö. 916/1510)'ı öldürüp Horâsân'nın hakimiyetini elde etmiştir. Ancak Özbeklerle Safeviler arasındaki mücadele artarak devam etmiştir.[9]

1.2. Sosyal Durum

Horâsân, göç ve istila yolları üzerindeki bir kavşakta bulunduğu için değişik ırklardan meydana gelen bir nüfusa sahiptir. Horâsân, Arîler'in ortaya çıktığı yer olarak da bilinir. Çeşitli Türk boyları, Araplar ve Moğollar da Horâsân'a yerleşen unsurlar arasındadır. Horâsândaki ilk müslümanlar, genel olarak Irak diyarından özellikle Basra'dan savaşmak için bölge'ye yollanan askerlerdir. Askerler dışında çeşitli Arap kabilelerin de bölgeye yerleştiklerini görmekteyiz. Bölgeye yerleşen birtakım önemli asker ve yararlık gösteren memurlara karye denilen çiftlikler verilmîştir.[10]

Timurlular'da, şehir ve bölgelerin idarî ve askerî işlerinden Dârugalar (hâkimler) sorumluydular. Dârugaların başlıca görevleri arasında, bulundukları yerlerdeki adlî işleri yürütmek, savaşa katılmak, bazen de vergi toplamak vardı. Büyük merkezlerde kale komutanı görevinde bulunan kutvaller bulunurdu.[11] İslamiyetin kabulünden sonra kurulan Türk devletlerinin saray teşkilatlarında görev yapan memurların çoğu, Timurluların saray teşkilatında da bulunuyordu.

Büyük Timur İmparatorluğu'nun resmî para birimi tümendi. Ancak bunun dışında dinar ve dirhem gibi para birimleri de kullanılmıştır. Devletin başlıca gelir kaynakları öşür, haraç, cizye ile tüccar ve sanatkârlardan alınan tamga adındaki vergi idi.

Büyük Timur İmparatorluğu'nda şehirler kurulup imar edilirken tarım da ihmal edilmemiştir. Timur, fethettiği yerlerin halkını başka yerlere göç ettirerek boş olan pek çok sahayı iskâna açmıştır. Timur, su kanalları yaptırmak suretiyle yeni tarım sahaları

---

[9] Hakkı Dursun Yavuz, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Çağ Yayınları, İstanbul 1998, IX, s.268.
[10] Çetin, a.g.m., s.235.
[11] Aka, a.g.e., s. 133.

açtırmıştır. Timurlular tahılın yanı sıra pamuk, pirinç, elma, üzüm, erik, kavun, şeker kamışı ve portakal da yetiştirmişlerdir.[12]

Büyük Timur İmparatorluğu, Çin'den batıya doğru uzanan İpek Yolu'nun güzergâhında bulunduğu için ticaret de gelişmişti. Kervanlardan alınan vergiler, ülkenin en önemli gelir kaynağını oluşturmaktaydı. Hazar Denizi kıyılarından Tebriz'e getirilen ipekler İranlı, Cenevizli ve Venedikli tüccarlar eliyle Suriye, Anadolu ve Karadeniz'e ulaştırılıyordu. Hürmüz ve civarındaki adalar ise uluslararası ticaretin merkezi idi. Farklı dinlere mensup tüccarlar buraya gelerek mal alıp satıyorlardı. Küçük sanayi olarak dericilik, dokumacılık, şeker üretimi ve taş işçiliği gelişmişti. Firuze, elmas, demir ve kurşun işletilen madenler arasında idi.[13]

Etnik yapıdaki karışıklık, Horâsân'da farklı dillerin konuşulmasına sebep olmuştur.

X. yüzyılda Arapça, Farsça ve Türkçe yaygındı. Günümüzde bölgenin Kuzeybatısında Göklen ve Yamut Türkmenleri, Bucnurd ve Kuçan çevresinde Kürtler, Meşhed'in güneydoğusunda da Belûciler çoğunluktadır[14]

Horasân bölgesinde yaşayan topluluklar, genellikle göçebe bir hayatı sürdüren topluluklardı. Ancak, göçebelerle birlikte, şehirlerde yaşayan sanatkarlar, tüccarlar ve 'âlimler de yaşamıştır. Günümüzde de halkın genelde yerleşik ve göçebe olarak ikiye ayrıldığını görmekteyiz.

Yahudilik, Nasturilik, Zerdüştîlik (Mecusîlik) Maniheizim, Budizm ve Şamanizim gibi farklı din ve mezheplerin yayılıp geliştiği Horâsân'ın tarihte İslâm mezhep ve tarikatları açısından önemli bir yeri vardır.[15] Emeviler ve Abbâsîler döneminde başta HârÎcîler olmak üzere Murcie, Şîa, Mu'tezile ve Kerrâmiyye gibi çeşitli mezhepler faaliyet göstermiştir. Harizm bölgesinde Mu'tezile mezhebi, Semerkand'da Mâtûridîlik mezhebi hüküm sürerken Horâsân'da Şiiliğin daha yaygın

[12] Yavuz, a.g.e., s. 289-292; Aka, a.g.e., s. 147.
[13] Yavuz, a.g.e., s. 298; Aka, a.g.e., s. 150-154.
[14] Çetin, a.g.m., s. 235.
[15] Çetin, a.g.m., s. 238.

olduğu görülmüştür.[16] İman-amel münasebeti konusunda HârÎcîler'den, imâmet hususunda Şia'dan, büyük günah işleyenlerin durumu hakkında da Mu‘tezile'den ayrılıp fikir özgürlüğü, adalet ve hoşgörü esasına dayalı bir iman anlayışı geliştiren Mürcie mezhebi, aynı zamanda fethedilen yeni bölgelerde ortaya çıkan siyasi, içtimaî ve iktisadî problemlere çözüm üretmeye çalıştığı için Maveraünnehir ile birlikte Horasân'da kolaylıkla yayılmıştır.[17]

Hükümdarlar, din adamlarının halk arasında kendileri için bir dayanak olduklarını, kendilerinden halka ulaşan merhamet rolü taşıdıklarını bildiklerinden genelde ilim erbabına özelde tasavvuf ehline aşırı derecede önem vermişlerdir. Nitekim kaynaklarda Timur'un Hârizm'i ele geçirdikten sonra Teftâzânî'yi başkent Semerkand'a getirtip imparatorluğun bu ender 'âlimini meclislerinde oturttuğunu ve evine dönen et-Teftâzânî'yi uğurladığı,[18] Ebu Said Mirza Han (ö.873/1469)'ın da Taşkent'ten Nakşîbendî şeyhi Hâce Ubeydullah Ahrâr'ı davet edip onu manevî yönden iktidara ortak ettiği,[19] imparatorluğun son hükümdarlarından Hüseyin Baykara (ö. 911/ 1506)'nın Molla Câmî (ö. 898/1492) ve Ali Şîr Nevâî (ö. 906/ 1501) gibi şâir ve ilim adamını himaye etmesi Timurluların ilim ehline verdiği önemin bir göstergesi sayılır.

1.3. İlmî Durum

Hz. Peygamber ile başlayan ve mescitlerde merkezileşen eğitim ve öğretim faaliyetlerinin Emeviler döneminde iyice yoğunlaştığı görülmektedir. Bu dönemde büyük camiler; Kur'ân, hadis, fıkıh ve lûgât araştırmaları için birer enstitü halini almıştır.[20] Asıl gelişme, Abbâsî Halifesi Me'mun (ö. 218/833)'un Horâsân valiliği döneminde, camiler dışında eğitim kurumu olarak medreselerin açılmasıyla sağlanmıştır.[21] Medreselerin ilk sistemli örneklerine Selçuklular zamanında rastlanılmaktadır. Sünnî düşünüş sistemine bağlı olan Selçuklular halka dinlerini Sünnî mezhebin yorumlarına dayalı öğretmek için yeni kurumlar açmışlardır. Bu kurumlar

---

[16] Şükrü Özen, "Teftâzânî", **DİA**, TDV, İstanbul 2011, XL, s. 299-308
[17] Çetin, a.g.m., s. 238.
[18] Özen, a.g.m., s.299-308
[19] Abdulkadir Yuvalı, "Ebû Saîd Mirza Hân", **DİA,** TDV, İstanbul 1994, X, s.224.
[20] Hatice Sümer, **"Hutabu Hâlid b. Safvân et-Temimî ve Akvâluhu ve Ahbâruhu", (**Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2011), s. 6.
[21] Nebî Bozkurt "Medrese", **DİA,** TDV, Ankara 2003, XXVIII, s. 324.

vezir Nizâmülmülk (ö. 485/1092) döneminde ve onun çabalarıyla açıldığı için Nizâmiye Medreseleri olarak isimlendirilmîştir.[22] Nizâmiye medreselerindeki düşünce sistemi, eğitim programları ve yönetim şekli kendisinden sonraki İslam toplumlarının tamamını etkilemiş ve sonraki medreseler için model olmuştur.[23]

İlimde duraklama ve büyük bir gerilemenin baş gösterdiği Moğollar döneminin akabinde başlayan Timurlular devrine gelindiğinde ilme ve ilim adamlarına önem verildiği görülmektedir. Bu dönem, bilgin hükümdar dönemi olarak da bilinir. Sultanların kendileri de bilgin ve müderris olduklarından eğitim ve öğretimle doğrudan ilgileniyor, hatta medreselerde ders veriyorlardı. Uluğ Bey (ö. 853/1449) ve Hüseyin Baykara (ö. 911/ 1506) bilgin Timur hükümdarlarının önde gelenlerindendirler.[24]

Ayrıca bu dönemde pozitif ilimlere dinî ilimler kadar önem verilmiştir. Yaptırılan medreselerde riyâzî ilimlerin okutulması ile bilimin gelişmesine büyük katkı sağlanmıştır. Nitekim Ğıyâseddin el-Kâşî (ö. 832/1429) Uluğ Bey'in Semerkand'da bulunan medresesindeki ilmî faaliyetleri konu alan mektubunda; Semerkand'da bulunan medresesinde her alanda çağının en meşhur ilim adamlarının ders okuttuğu ve riyâzî ilimlere ayrı bir değer verildiği bilgisi geçmektedir.[25]

el-İsferâyînî'nin yaşadığı XV. Yüzyılın ilk yarısından sonra devletin siyasi ve kültür hayatına, Herat'taki sarayını canlı bir bilim merkezine getiren[26] Timurluların son büyük hükümdarı Hüseyin Baykara ve Ali Şîr Nevâî, damgalarını vurmuşlardır. Bu dönemde dil ve edebiyat alanında büyük gelişmeler olmuştur. Bu dönem; 'âlimlere, sanatkârlara ve şâirlere değer verildiği bir dönem olarak dikat çekmektedir. Hüseynî mahlasıyla Türkçe ve Farsça şiirler yazan Hüseyin Baykara, çalışma konumuz olan eserin müellifi 'İsâmuddin el-İsferâyînî'nin hocası ünlü şâir, dilbilimci ve mutassavıf Molla Câmî, Çağatay Türkçesinin en büyük şâiri olarak kabul edilen ünlü şâir ve siyaset adamı Ali Şîr Nevâî, ünlü ressam Bihzâd (ö. 942/1535), tarihçi Mirhând (ö. 903/1498),

[22]Yıldız Kızılabdullah,"Başlangıçtan Medreselere Kadar Eğitim-Öğretim ve Mekân Anlayışlarının Din Eğitimi Açısından Analizi", **FÜ. İlahiyât Fakültesi Dergisi** S. 17-2, 2012, http:// ilahiyat.firat.edu.tr /tr/node/206 (10.07.2014), s.180.

[23]Bekir Biçer, "Kuruluş Devrinde Nizâmiye Medreselerinin Müderrisleri", **Tarih Okulu Dergisi S. XVI,** 2013, file:///C:/Users/mf/Downloads/5000039584-5000055525-1-PB%20(2).pdf (12.03.2015), s. 285.

[24]A. Akbıyık,a.g.m., s. 158,161.

[25] Yavuz Unat, "Uluğ Bey", **DİA**, TDV, Ankara 2012, XLII, s.127-129.

[26] Wikipedia, Hüseyin Baykara, 2015, tr.wikipedia.org/wiki/Hüseyin Baykara (27.06.2015).

olmak üzere dönemin önde gelen birçok şahsiyet o dönemin başta gelen ‘âlim ve sanatkârları sayılmaktadır.[27]

2. BELÂGAT İLMİNİN ORTAYA ÇIKIŞI, GELİŞİMİ VE ÖNEMLİ TEMSİLCİLERİ

2.1. Belâgat İlminin Ortaya Çıkışı ve Gelişim Süreci

İnsan sosyal bir varlık olduğu için doğumdan itibaren çevresiyle iletişim ve etkileşim içine girer. İletişim ve anlaşmayı sağlamak için de çeşitli yöntem ve araçları devreye sokar. Bunlar için de en kolay ve en sağlam olanı dil aracılığıyla yapılan iletişim-anlaşma biçimidir. İnsanlar zamanla topluluk önünde güzel konuşabilmek, dinleyecileri etkilemek ve söylediklerini inandırıcı kılmak için etkili konuşma sanatına, diğer bir ifadeyle hitâbet sanatına ilgi duymaya başlamışlar.

İslam öncesi dönem olan câhiliye dönemine gelindiğinde Arabistan'da edebî ve kültürel durumun, özellikle güzel söz söyleme sanatının oldukça parlak olduğunu görmekteyiz. Etkili konuşma sanatının bu dönemde özellikle şiir alanında kayda değer bir gelişme sağladığını görmekteyiz. Bu dönemde Araplar belâgat ilmiyle ilgili sanatları başarılı bir şekilde icra ettikleri bilinmektedir.[28]

Câhiliye devri belâgatın genel karekterini incelediğimizde bu devir belâgatın karekteri fıtrî kâbiliyyete dayalıdır. Şâir ve Hatîblerin tekellüf ve yapmacıktan uzak, içlerine doğduğu gibi, önceden hazırlanmadan, belâgat değeri yüksek şiirler söylediklerini, hutbeleri tekellüfsüz olarak irad ettiklerini görürüz.[29] Câhiliye devri şâir ve hatîblerin ana maksadı insanları etkilemek olduğundan şiirlerinin belâgat sanatlarıyla

[27] Hamid Algar - Ali Alparslan, “Hüseyin Baykara”, DİA, TDV, İstanbul, 1998, XVIII, s. 530-532.
[28] Abdulkadir Hüseyin, **el-Muhtasar fî Târihi’l-Belâğa**, Dâru’ş-Şurûk, Kahire 2001, s. 7.
[29] M. Vecih Uzunoğlu, **“Ayşî Mehmed Efendi ve el-Münekkehâtu’l-Meşrûha fi’l-Me‘ânî ve’l-Beyân”,** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1997), s. 5.

süslendiği görülmektedir.[30] Bu tür şiirlerin şiir ve hitâbet ile ilgili panayırlarda halkın ve jüri üyelerinin beğenisine sunulduğu bilinmektedir.[31]

İslamî döneme gelindiğinde bir hayli gelişmiş olan şiir ve nesir belâgat ilmi için önemli bir kaynak oluşturmuştur. Ancak belâgatın daha sonra bir ilim olarak ortaya çıkmasında Kur'ân-ı Kerîmin inmesi vesile olmuştur. Zira Kur'ân-ı Kerîm Arapların en iddialı oldukları belâgat alanında bir mu'cize idi ve bu konuda açıkça kendilerine meydan okuyordu.[32]

İslamî dönemin ilk asırlarında belâgat kaideleri, Arap gramerinin kurallarını inceleyen ilimler içinde değerlendirilmiştir. Nitekim Sibeveyh (ö.180/769) *el-Kitab* adlı eserinde dil konularının yanında müsned, müsnedün ileyh, takdim-te'hir, tarif-tenkîr, hazf, emir ve nehiy gibi belâgat konularını da işlemiştir. Ayrıca el-Müberred (ö.286/ 900) "*el-Kâmil*" adlı eserinde dil ve edebiyat konularının yanında mecâz, temsil, emir, dua, isti'âre, teşbih vb. konuları işlediği görülmektedir.[33] Bazı belâgat tarihçileri tarafından belagât ilmînin kurucularından biri olarak görülen el-Câhız (ö.255/869)'ın, "*el-Beyân ve't-Tebyîn*" adlı eserinde daha sonra müstakil bir ilim haline gelecek olan belâgat ilmînin ana temellerini oluşturmaya çalıştığını görmekteyiz. Kudâme b. Ca'fer (ö.337/948) Aristoteles'in şekilcî, felsefî ve akılcı metodunu takip ederek belâgat ilmînin şekilci, mantık ve felsefenin etkisine girmesinin ilk adımı atmıştır. Ebû Hilâl el-'Askerî (ö.395/1004) "*Kitâbu's-sınâ'ateyn*", İbn Reşîk (ö.456/1063), "*el-'Umde fi mehâsini'ş-şi'r ve âdâbihî ve nakdih*, 'Abdulkâhir al-Curcânî (ö.471/1078) , "*Delâ'ilu'l-i'câz*" ve "*Esrâru'l-belâga"* adlı eserlerinde ondan etkilenmişlerdir. Ancak bu belâgat 'âlimlerinde edebî zevk ön planda olmuş ve Kudâme b. Ca'fer'den kısmen etkilenmişlerdir. Kudâme'nin asıl etkisi, 'Abdulkâhir el-Curcânî'den sonra görülmeye başlamıştır.[34]

---

[30] Mehmet Edip Çağmar, **Arap Belâgatında Te'kîd**, (Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2001), s. 4.
[31] Mustafa Öncü, "Molla Hüseyin Küçük ve Şerhu'r-Risâleti'l-Bekriyye", yey, Diyarbakır 2014, s. 17.
[32] Mehmet Yalar, **el- Hâtib el-Kazvînî ve Belâgat İlmindeki Yeri,** (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1997), s.38-39.
[33] Kâzım Yetiş, "Belâgat", **DİA**, TDV, İstanbul 1992, X, s. 381.
[34] Muhammed Mendûr, **en-Nakdu'l-menhecî 'inde'l-'Arab**, Dâru'n-Nahdati'l-Mısriyye, Kâhire 1976, s. 67.

Edebî zevk sahibi olan ‘Abdulkâhir el-Curcânî’den sonra Arap edebiyatında “edebiyat ve kelâm ekolleri” ortaya çıkmıştır. Edebiyat ekolü Şam, Mısır ve Irak’ta ortaya çıkmıştır. Bu edipler genellikle Arap edipleridir. Arap edebi zevkine sahip, felsefe ve mantık kurallarına soğuk bakan ediplerin oluşturduğu bu ekol mensupları, edebî tenkit ve belâgatı edebî zevk içinde ele almışlardır. Abdulkâhir el-Curcânî’den sonra onun yolunu takip etmişlerse de kelâm ekolünün daha baskın ve etkin çıkması nedeni ile belâgatın donuklaşıp, özünü kaybetmesine engel olamamışlardır.[35] Kelâm ekolü ise Türk, Fars ve Tatarların yaşadığı doğu (meşrik) bölgesi edipleri tarafından oluşturulmuştur. Bu ekol mensupları Arap edebî zevki yerine dönemin revaçta olan mantık, felsefe ve kelâm ilimleri ile de temayüz ettiklerinden edebiyatta ve belâgatta bu ilimlerin şekilcî, kuralcı ve sistematize edici özelliklerini kullanmışlardır. Sırâcuddîn Ebû Ya‘kûb Yusuf b. Muhammed es-Sekkâkî (ö. 626/1229) bu ekolün en etkili belâgat ‘âlimleri arasında yer almıştır.[36] es-Sekkâkî; felsefe, mantık, kelâm, fıkıh ve usulu, dil ve belâgat ilimlerinde temayüz etmiştir. Döneminin önde gelen ‘âlimlerinden olan es-Sekkâkî, Abdulkâhir'in *Delâ’ilu’l-i‘câz*” ve *“Esrâru’l-belâga*” adlı eserlerini titiz bir şekilde incelemiştir. Ardından er-Râzînin bu eserlere yazdığı *Telhîs*’ini görmüş; ancak bu tasnifi yeterli bulmayarak ve *Miftâhu’l-‘ulûm* adlı meşhur eserini te’lif etmiştir. Bununla günümüze kadar etkisini sürdürecek olan belâgat tasnifini ortaya koymuştur.[37] es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm* adlı eserinin üçüncü bölümünde belâgat ilimlerinin tasnifini yapmıştır. Önce meânîyi, daha sonra beyân’ı ele almıştır. Bu iki kısma ilâve olarak da bedî‘ilmîni incelemiştir. Ayrıca meânî ve beyân ilimleri için arûz ve kafiye bilgisine ihtiyaç olduğunu belirtir ve bunları kitabının sonuna ilave etmiştir.

Hicrî VIII. asra Hatîb el-Kazvînî’nin (ö.739/1338) damgasını vurduğunu görmekteyiz.[38] O, es-Sekkâkî 'nin *Miftâhu’l-‘ulûm’*u üzerine meşhur *Telhîsu'l-Miftâh* adlı eserini telif etmiş ve hem bu asırda hem de daha sonraki asırlarda büyük bir kabul görmüştür. Bu çalışma *Miftâhu’l-‘ulûm* üzerine yapılan diğer çalışmaları gölgede bırakmıştır. el-Kazvînî, eserinde *Miftâhu’l-‘ulûm*’u sadece özetleyen bir ‘âlim olarak kalmamış, aynı zamanda gördüğü karmaşık ifadeleri açıklamış, noksanlıkları

[35] Hüseyin, a.g.e., s. 13.
[36] Hüseyin, a.g.e., s. 14.
[37] ‘Abdulazîz ‘Atîk, **fî Târîhi’l-belâğati’l-‘Arabiyye,** Dâru’n-Nahdati’l-‘Arabiyye, Beyrût ty., s. 300.
[38] Hulûsi Kılıç, "Belâgat", **DİA**, TDV, İstanbul 1992, V, s. 381.

tamamlamış, gereksiz gördüğü yerleri çıkarmış, birçok konuda da es-Sekkâkî'nin görüşlerini reddedip orijinal görüşler ortaya koyarak kendi belâgat anlayışını eserine yansıtmıştır.

Bundan sonra *Telhîsu'l-Miftâh* ile birlikte belâgatta yeni bir dönem başlamıştır.[39] İfadesinin açıklığı, üslûbunun kolaylığı, metot ve plânının düzgünlüğü ile aslını gölgede bırakan *Telhîsu'l-Miftâh,* telîfinden itibaren hem yıllarca medreselerde okutulmuş, hem de üzerine yüzlerce muhtasar, şerh ve haşiye yazılmıştır. Çeşitli İslâm ülkelerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Osmanlı 'âlimleri de bu esere büyük değer vermiş, sonradan başlayan Osmanlıca belâgat te'liflerinde de eserden en önemli kaynak olarak yararlanmışlardır.

Belâgatı sadece yaşanan, tadılan, fakat anlatılamaz bir duyuş olmaktan çıkarıp belirli tanım, ilke ve kuralları bulunan ve bunlar yoluyla başkalarına, özellikle de anadili Arapça olmayanlara da kolaylıkla anlatılabilen ilmî bir disipline dönüştüren el-Kazvînî, *Telhîsu'l-Miftâh*'ına ilk şerhi *el-Îzâh* adıyla bizzat kendisi yazarak diğer şârihlere öncülük etmiştir. Belâgat çalışmaları da şerh, hâşiye, ta'lik, ihtisar ve nazma çekme şeklinde yedi asırdır onun bu iki eseri üzerinde odaklanmıştır.[40] "Efradını câmi', ağyarını mâni' mantikî tanımların hakim olduğu kelâm ve felsefe ekolü[41]nün mensuplarından olan el-İsferâyînî çalışma konumuz olan *Şerhu'l-'Isâm li'l-Ferîde* adlı eserinde tarifleri mantık kaidelerine uygun olacak şekilde şerhetmiştir. el-İsferâyînî söz konusu eserinde anlaşılması zor bir ibareyi tercih etmiş yoğun ve anlaşılması zor ibarelerin anlaşılabilmesi için eser üzerine çok sayıda şerh ve haşiyeler yazılmıştır.

2.2. Belâgat İlminde Meşhur Bazı Şahsiyetlerin Eserleri

Her ilimde olduğu gibi Belâgat ilmînde de zamanla gelişmeler olmuş, ilk dönemlerde Nahiv, Edebiyat, Lugat ve Tefsir içerisinde işlendiği halde, daha sonra müstakil bir ilim haline gelmiş, es-Sekkâkî (öl.626/1229) ve onu izleyen otoriteler tarafından sistemleştirilmîştir. Son asırlarda konuyla ilgili mükemmel eserler telif

[39] Ali Bulut, "Hamza b. Turgud Aydınî ve Belâgata Dair el-Hevâdî fî Şerhi'l-Mesâlik Adlı Eseri", **OMÜ İlâhiyât Fakültesi Dergisi S. 24-2**, 2007, http: //dergi.ilahiyat.omu.edu.tr/ Makaleler/ 433089228 _20072512056.pdf (05.02.2015), s. 276.
[40] Durmuş, a.g.m., s. 156-157.
[41] Hulûsi Kılıç, Arap Edebiyatında Ana Hatlarıyla Belâgat Tarihi, yey., Diyarbakır 1997, s. 23.

edilmîş ve farklı isimler altında ilim ehlinin ve edebiyatçıların istifadesine sunulmuştur.[42]

2.2.1. el-Beyân ve't-tebyîn

Ebû Osman Amr b. Bahr b.Mahbûb el-Câhız (ö.255/869)'ın *el-Beyân ve't-tebyîn* ismindeki bu eserinde; Kur'ân-ı Kerîm'in fesâhat ve belâgatından bahsettiği gibi, Kureyş kabilesi ile diğer Arapların fesâhatından da bahseder. Konuyla ilgili bilgileri ayrı ayrı bölümler halinde ele alır, Fesâhat ve Belâgatla ilgili sanatları ihtiva etmeyen bazı sözleri tenkit eder, bir sözün fasih olmasının şartlarını zikreder ve Belâgatla ilgili birçok konuda geniş bilgiler verir.[43]

2.2.2. Kitâbu's-Sına'ateyn

Ebû Hilâl el-Hasan b. 'Abdillâh b. Sehl el-'Askerî (ö.395/1005)'nin *Kitâbu's-Sına'ateyn* adlı eseri nesir ve nazım sanatı hakkında olup edipler tarafından derli toplu olarak telif edilen ilk belâgat kitabı olarak kabul görmektedir. el-Câhiz başta olmak üzere, diğer müelliflerin de belâgat ve edebî tenkit hakkındaki görüş ve tesbitlerini ele alıp değerlendiren ve kendine ait bazı yenilikler ilave eden müellif, eserini başlıca 10 bölüme ayırmıştır. Birinci bölüm belâgat, ikinci bölüm sözün beğenilen ve beğenilmeyen özellikleri, üçüncü bölüm nazım ve nesir tekniği, dördüncü bölüm nazım ve nesirde beğenilen ve beğenilmeyen yönler, beşinci bölüm îcâz ve itnâb, altıncı bölüm edebî sırkat, yedinci bölüm teşbih sanatı, sekizinci bölüm seci ve izdivaç, dokuzuncu bölüm edebî sanatlar, onuncu bölüm ise söze giriş ve söz bölümlerinden oluşmaktadır.[44]

2.2.3. el-'Umde fi Mehâsini 'ş-Şi'r ve Adâbih ve Nakdih

el-Hasen b. Raşîk el-Kayravânî (ö.463/1071) 'nin *el- 'Umde fi Mehâsini'ş-Şi'r ve Adâbihî ve Nakdih*'i özellikle Kuzey Afrika ve Endülüs belâgat 'âlimlerine yön veren önemli bir edebî tenkit ve belâgat kitabıdır. Eserde edebî tenkit ve belâgatle ilgili konular, şiirin üstünlüğü, şiiri beğenmeyen kimseye reddiye, şiirle para kazanma ve

---

[42] Yüksel Çelik,"Sekkâkî'ye Kadar Belâgat Çalışmaları", **EÜ. İlahiyat F. Bilimname,** http:// bilimname.erciyes.edu.tr/sayilar/201101/20110104.pdf (17.01.2015), s. 85- 108.
[43] Şevkî Dayf, **el-Belâğa tatavvur ve târîh**, Dâru'l- Meârif, Kahire 1983, s. 46-58.
[44] Kenan Demirayak, **Arap Edebiyatında kaynaklar**, İmge, Erzurum 2000, s. 17.

bundan kaçınma, kudemâ ve muhdesler vb. konular yaklaşık yüz bâb içerisinde ele alınmaktadır. Eserin en önemli özelliği günümüze kadar ulaşan ve ulaşamayan belâgat ile ilgili eserlerin muhtevasını aktarmış olması, gelişim seyirleri içerisinde edebî ıstılahların uğradıkları değişiklikleri sunması ve belâgat 'âlimlere göre kazandıkları değişik isimleri göstermiş olmasıdır.[45]

2.2.4. Kitâbu'l-Bedî'

Büyük bir edîb ve şâir olan İbnu'l-Mu'tezz (ö. 296/909), *Kitâbu'l-Bedî*' inde Câhiliye devrinden itibaren Arap şâirlerin, edebî sanatları şiirlerinde kullandıklarını ispatlamıştır. Ayrıca Kurân-ı Kerîm ve Hadis-i Şerîflerdeki edebî sanatlara; sahabe ile diğer Arapların belâgatla ilgili sözlerine de işaret etmiştir. Belâgat ilmîni geniş bir tasnife tabi tutmuş ve konuyla ilgili tenkitlerde bulunmuştur. [46]

2.2.5. Sırru'l-fesâha

el-Hafâcî (ö.446/1054), *Sırrü'l-fesâha* adlı eserinde, fesâhat ve belâgatla ilgili bilgiler vermiştir. el-Hafâcî, eserinde, me'ânî ilmiyle ilgili konuları biraz karışık işlemiştir. Şöyleki; üç bölüm halinde telif ettiği eserinin birinci bölümünde, yalnız başına kelimelerin fesâhatini; ikinci bölümünde, cümlede kullanılan kelimelerin birbiriyle uyumunu; üçüncü bölümde de mâna açısından kelimeleri incelemiştir.[47]

2.2.6. Esrâru'l-Belâğa Fî 'İlmi'l-Beyân ve Delâilu'l- İ'câz

Belâgat ilminin kurucularından ve bu ilmin kurallarını vadeden ve delilleri ile açıklayan Abdülkâhir el-Curcânî (ö. 471/1078), *Esrâru'l-Belâğa fî 'İlmi'l-Beyân* adlı eserinde şu konuları ele almıştır. Tecnîs, cinas ve secî', isti'âre, kelâmın güzelliğinin lafızlarla değil mâna ile olduğu hususu, manaların ittifakı ve ihtilafı, dillerin mecâzda birleşmeleri ve Arapça'nın (bu konuda) diğer dillerden ayrılması, isti'ârenin cinsleri,

---

[45] Demirayak, a.g.e., s. 86.

[46] Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed İbnu'I-'Îmâd, **Şezerâtu'-z- Zeheb,** Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut h.1413, II, s. 222.

[47] Nusrettin Bolelli, **Belâgat (Arap Edebiyatı Bilgi ve Teorileri),** MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 8.

teşbîh ve çeşitleri, vb.[48] *Delâilu'l-İ'câz* adlı eserinde ise kendinden önce belâgat ve *İcâzu'l-Kur'ân* ile ilgili yazılan eserlerde dağınık verilen bilgileri bir araya getirmek istemiştir. Fakat bu işi yaparken konuları düzenli bir şekilde ele alarak işlememiştir.[49]

2.2.7. el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîl

ez-Zemahşerî (ö.538/1143), *el-Keşşâf* ismindeki tefsirinde belâgatla ilgili konulara işaret etmiştir. Yazıldığı dönemden başlayarak müfessirlerin ilgisini çeken *el-Keşşâf* Kur'ân'ı Kerîm'i; lugat, nahiv ve belâgat ilkelerini dikkate alarak yorumlaması, Kur'an-ı Kerîm'in i'caz yönlerini, özellikle taşıdığı edebî üstünlüğü ve erişilmez nazım güzelliğini ortaya koyması, Kur'ân'da manaların tasvir ve temsil yoluyla anlatılmasının etkili bir metot olduğunu göstermesi gibi özellikleriyle çok beğenilmîş ve hemen bütün müfessirlerce kaynak olarak alınmıştır.[50]

2.2.8. Miftâhu'l-Ulum

Ebu Ya'kub es-Sekkâkî (ö.626/1229), *Miftâhu'l-Ulûm* adlı eseriyle Arap belâgatında yeni bir çığır açmış ve dönüm noktası olmuştur. Bir mukaddimeden sonra üç bölüme ayrılan eserin birinci bölümünde sarfın mahiyeti ve tarifi, harfler ve mahreçleri, kelimelerin teşekkülü, kalıp ve vezinleriyle sarfın tamamlayıcısı niteliğinde kabul edilen iştikak konusu incelenmiştir. İkinci bölümde nahvin tarifi ve faydası, amil, ma'mul, i'rab ve i'rab alametleri gibi Arap dilinin söz dizimi kurallarına ve sebeplerine dair mantıkî izahlar yapılmıştır. Üçüncü bölümde me'âni ve beyan ilimlerinin tarifleri, isnad, müsnedün ileyh, müsned, fasıl-vasıl, icaz-ıtnab ve kasr bahisleriyle inşaî (talebî) cümleler ve söz dizimi içinde fiilierin etkisinde bulunan öğeler (müteallikât) gibi meani ilmînin temel meselelerinden sonra beyan ilmînin ana konuları olan teşbih, mecâz, isti'âre, kinaye ele alınmış, ardından bed' ilmîne geçilerek mana ve lafız sanatları incelenmiştir. *Miftâhu'l-Ulûm*'un özellikle me'âni, beyan ve bedi' ilimlerini kapsayan üçüncü bölümüyle Arap edebiyatında meşhur olan es-Sekkâkî, Abdülkahir el-Cürcânî'nin *Delc'i'ilü '1-i'câz*'ı ile *Esrârü'1-belâga*'sı, ez-Zemahşerî'nin *e1-Keşşâf*'ı ve

---

[48] Abdu'l-'Âtî Garîb Ali Allâm, **el-Belâğatu'l-'Arabiyye Beyne'n-Nâkideyn**, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1993, s. 43-148.

[49] Abdulkâhir el-Curcânî, **Delâilu'l-İ'câz**, thk. Mahmud Muhammed Şâkir, Mektebetu Hancî, Kahire 1983, , s. 63-395.

[50] Ali Özek, "el-Keşşâf", **DİA,** TDV, Ankara 2002, XXV, s. 329-330.

Fahreddin er-Râzî'nin *Nihâiyetu'1-'icâz*'ından yararlanmakla birlikte mantıkî bir örgü içinde az örnek, bol tanımlama ve gruplandırmalarla belâgat mevzularının incelenmesinde özgün bir yaklaşım getirmiştir.[51]

2.2.9. Telhîsu'l-Miftâh

Arap belâgatında zevk-i selimi esas alan gelenekçi edebî ekol ile kuralı esas alan kelâm ve felsefe ekolu arasındaki yarışı, kelâm mektebi lehine dönüştüren el-Kazvînî (ö. 739/ 1338), es-Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-Ulûm*'unun belâgata dair üçüncü bölümünün ihtisârı olan *Telhîsu'l-Miftâh'ı*, bir mukaddime ile üç bölüm ve bir hatimeden oluşmaktadır. el-Kazvînî eserin mukaddimesinde fesâhat ve belâgat kavramlarının tanımını, kısım ve şartlarını incelemiş. Birinci bölümde me'ânî, ikinci bölümde beyan ve üçüncü bölümde bedi' ilmîni ele almıştır. Hatime kısmında ise şiir çalıntıları (serikat) meselesiyle edebî bir parçanın giriş-gelişme-sonuç bölümlerini kapsayan kompozisyon tekniğine dair bazı temel bilgilere yer vermiştir.[52]

2.2.10. el-Mutavvel 'ale't-Telhîs

el-Kazvînî'nin *et-Telhîs*'i üzerine et-Taftâzânî (ö. 792/1390)'nin yazdığı şerhtir. Daha sonra onu ihtisar etmiştir. Bu da *Muhtasaru'l-me'ânî* isimiyle meşhur olmustur.[53] Bu iki eser de *et-Telhîs'*in en önemli şerhleridir. *el-Mutavvel* ve *Muhtasar* üzerine birçok şerh ve hâşiye yapılmıştır. *el-Mutavvel* üzerine yazılan hâşiyelerden bazıları şunlardır: *Hâşyetu's-Seyyid Serîf el-Curcânî*, *Hâşiyetu Mevla Hasen b. Muhammed el-Fenârî* (ö.886/1481), *Hâşiyetu Molla Husrev* (ö.885/1480), *Hâsiyetu Ebi'l-Kâsım el-Leysî es-Semerkandî* (ö.888/1483).

---

[51] Mehmet Samî Benli, Miftâhu'l-Ulûm", **DİA,** TDV, İstanbul 2005, XXX, s. 20-21.
[52] İsmail Durmuş. "Telhîsu'l-Miftâh", **DİA,** TDV, Ankara 2002, XXV, s. 156-157.
[53] Teftâzânî, **İrşâdu'l-Hâdî**, thk. Abdulkerîm Zebîdî, Dâru'l-Beyâni'l-Arabî, 1. bs., Cidde 1985, s. 38.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSÂMUDDİN el-İSFERÂYÎNÎ'NİN HAYATI, İLMİ YÖNÜ VE KİŞİLİĞİ

1.1. HAYATI

1.1.1. Ailesi

Horâsân'ın Nîşâbur şehri yakınındaki İsferâyîn kasabasında (873/1468) yılında doğan Ebû İshak 'İsâmuddîn İbrâhim b. Muhammed b. Arabşah el-İsferâyînî, birçok 'âlim ve devlet adamı yetiştiren bir aileye mensuptur. Eş'arî kelâmcısı ve usul 'âlimi, Şâfiî mezhebine mensup olan Ebu İshak İbrahim b. Muhammed el-İsferâyînî'nin (ö. 418 / 1027) neslinden gelmektedir.[54] Soyunda Timur (ö. 807/1405)'a başvezirlik yapanlar da vardır.[55] Babası İsferâyîn kadılığını yapmış büyük bir 'âlim, dedesi Arabşah da Adudüddin el-Îcî (ö. 756/1355)'nin tarftarı olarak bilinir. el-İsferâyînî, Abdurrahman el-Câmî (ö. 898/1492)'nin İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1249)'in meşhur eseri *el-Kâfiye*'ye yazdığı *el-Fevâidu'd-Diyâiyye* şerhinin bazı haşiyelerinde anne tarafından dedesi olan 'İsâmuddîn Dâvûd el- Havâfî en-Nisâbûrî'ye mensup olduğunu belirtmiştir.[56]

---

[54] İbn Hidâyetillah, **Tabakâtu'ş-Şâfiîyye,** thk. Adil Nuvayhid, Dâru'l-Me'ârif u'l Cedîde, Beyrut m.1971, s. 135.

[55] İsmail Durmuş, "İsferâyînî", **DİA**, TDV, İstanbul 2000, XXII, s. 516.

[56] Mevzet bint Hamed b.Salim el-Ka'bî, **İstidrâkâtu'l-'Îsâm fi'l-Atvel 'ale'l-belâğiyyin,** el-'Âmu'l-Câmiiyye, Suudi Arabistan h.133, s. 20.

1.1.2. Çocukluğu

Kaynaklarda el-İsferâyînî'nin, çocukluk dönemi hakkında detaylı bir bilgi yer almamaktadır. Sadece onun çocukluğunu İsferâyîn'de ilim tahsil ederek geçirdiği bilgisi bulunmaktadır.[57]

1.1.3. Yaptığı Görevler

el-İsferâyînî, Timur'un oğlu Mirza Şahruh (ö.811/1409)'un Herât'ta kurduğu Sultâniyye Medresesi'ne müderris olarak atanmıştır. Bir süre sonra aynı ilde bulunan Âdiliyye Medresesi'nde ders okutmaya devam etmişti. . 926 (1520) yılında Buhara'ya yerleştikten sonra da müderrislik görevini sürdürmüştür.[58] Kaynaklarda onun başka bir işle iştiğal ettiğine dair herhangi bir bilgiye rastlamadık.

1.1.4. Vefatı

el-İsferâyînî ömrünün sonlarında Nakşibendi Şeyhi Hâce Ubeydullah Ahrâr (ö.893/1490)'ın kabrini ziyaret etmek için Buhara'dan Semerkand'a gitmiş, orada hastalanıp yirmiiki gün sonra 72 yaşında hakkın rahmetine kavuşmuştur. Allah diyerek son nefesini verdiği rivayet edilir. Cenaze Namazını kılmak için büyük bir kalabalık toplanmıştır. Semerkand'da Şeyh'i Hâce Ubeydullah Ahrâr'ın kabrine yakın bir yerde defnedilmîştir.[59] Kaynakların el-İsferâyînî'nin son nefesini nasıl verdiğini ve cenaze namazında büyük bir kalabalığın oluştuğu şeklinde bilgi verilmesinin sebebi, muhtemelen onun kelâm ve felsefeyle uğraşmasından dolayı bazı çevrelerce onun dalâlette olduğu şeklindeki benzeri ifadelerdir. Zira o tür medih ifade eden cümlelerle onun hakkındaki olumsuz düşüncelerin kalkması hedeflenmiştir. el-İsferâyînî'nin vefat tarihi hakkında kaynaklarda farklı rivayetler zikredilmektedir. Yaygın ve tercih edilen görüşe göre 945/ 1538 yılında vefat etmiştir. 943/(1536), 944, 950,951 yıllarında

---

[57] Mahmud Hasan et-Tûnekî, **Mu'cemu'1-Musannifîn**, Tabbâre, Beyrut 1344/1925, IV, s. 375-379; Durmuş, a.g.m, s. 516.
[58] et-Tûnekî, a.g.e., IV, s. 375-379.
[59] et-Tûnekî, a.g.e., IV, s. 375-379.

öldüğünü kaydedenler de vardır. Bazı kaynaklarda ise Anadolu'ya göç edip vefatına kadar burada ikamet ettiği de zikredilmîştir.[60]

1.2. İLMÎ YÖNÜ

el-İsferâyînî'nin ilimle hemhal olan bir ailede yetişmesi ve sahip olduğu zeka ve üstün kabiliyetler ilmdeki şöhretinin en önemli sebeplerini oluşturmaktadır. Dil, belâgat, mantık, felsefe ve kelâm gibi aklî ilimlere ilgi duyan ve bu alanlarda büyük başarı sağlayan el-İsferâyînî eserlerine araştırmacı bir ruh yansıtmıştır.

el-İsferâyînî'nin değişik görüşleri değerlendirmesi, eleştirmesi ince ve karmaşık meseleleri çözmesinden dolayı kaynaklar onu imam, 'allâme, muhakkik, mudekkik, evhadu'l-muhakkîkin gibi sıfatlarla anmıştır.[61] Medreselerde ders kitabı olarak okutulan birçok klasik metne yazdığı şerh ve hâşiyelerin ilgi görmesi onun üstün ilmî bir şahsiyete sahip olduğunun göstergesidir. Sahip olduğu geniş kültürünün eserlerine yansıdığı görülmektedir.

1.2.1. Tahsili

'İsâmuddin ilk tahsilini İsferâyîn'de yapmıştır. Onun ilk tahsilini hangi 'âlimlerin yanında yaptığı hakkında bir bilgiye rastlamadık. Bir ilim ailesine mensup olması özellikle babasının ünlü 'âlim oluşu, bizde onun esas öğrenimini babasının yanında yaptığı kanaatini uyandırmaktadır. el-İsferâyînî, İsferâyîn'de temel eğitimini tamamladığı sırada Herat'ta dönemin en meşhur 'âlim ve müderrisi Molla Câmî, Timurlu hükümdar Hüseyin Baykara'nın kendisi için yaptırdığı medresede Arap dili ve edebiyatı, hadis ve tefsir dersleri okutuyordu. 'İsâmuddin'nin kendini daha iyi geliştirmek için Herat'a gidip Molla Câmî'den kısa bir dönemde şer'î ve edebî ilimleri öğrenerek Herat'ta sultaniye medresesinde müderrislik yaptığını ve Molla Câmî vefat edinceye kadar da ondan istifade ettiğine dair bilgiler bulunmaktadır.[62] 'İsâmuddin manevi yönden de Molla Câmî'nin tesirinde kalmış olmalı ki onunla münasebetleri çok iyi olan Nakşibendî şeyhlerinden Ubeydullah Ahrâr'a intisap etmiştir.

---

[60] et-Tûnekî, a.g.e., IV, 379; Durmuş, a.g.m., s. 516.
[61] et-Tûnekî, a.g.e., IV, s. 377; Durmuş, a.g.m., s. 516.
[62] el-Ka'bî, a.g.e., s. 19.

1.2.2. Âlimlerin Onun Hakkındaki Görüşleri

et-Tûnekî Mu'cemu'l-Musannifîn adlı eserinde Muhammed b. Hâvendeşâh (ö.903/1497)'ın *Ravdetu's-Safa* adlı kitabında 'İsâmuddîn'i şöyle tanıttığını söylemektedir:

مولانا عصام الدين ابراهيم ولد عربشاه كان ابنا لبنت عصام الدين الخوافي وكان جيد الطبع حاد الذهن حصل العلوم العقلية والحسية ومهر فيها وبرع وفاق على اقرانه بتلك الناحية وكان فصيحا بليغا

يلازم الاشتغال والدروس يبين فيها الدقائق والحقائق واشتهر وطار صيته .....

"Arabşah'ın oğlu mevlana 'İsâmuddîn İbrahim'in annesi, 'sâmuddîn Havâfî'nin kızıdır. 'İsâmuddîn iyi tabiatlı, keskin zekâlı birisiydi. Aklî ve hissî ilimleri tahsil edip sözkonusu ilimlerde ustalaşınca kendini medreseye kapatıp ilim öğretmekle meşgul olmuş. Kendini tamamen ilme veren el- İsferâyînî adı müdakkik ve mühakkik olrak çıkıp şöhreti Horasân bölgesinin dışına taştı."

et-Tûnekî'nin kendisi de el–İsferâyînî'yi şu şekilde tanıtıyor:

الشيخ الشهير العلامة الفاضل ابو اسحاق عصام الدين ابراهيم بن محمد **بن** عربشاه الاسفرايني الهروي المعروف من كبار علماء خراسان وما وراء النهر له يد طولى في العلوم العربية والمعارف الفلسفة

"Meşhur allame ve fazilet sahibi eş-Şeyh Ebu İshak 'İsâmuddin İbrahim b. Muhammed b. Arabşah el-İsferâyînî, Horâsân ve Mâverâünnehir bölgelerinin büyük

‘âlimlerinden biri olarak bilinmektedir. Arapça ilimlerinde ve Felsefede derin nüfuz ve bilgiye sahiptir.”[63]

Muhammed b. Hâvendeşâh ve Tüneki’nin ‘İsâmuddîn için mevlana, ‘allâme gibi ifadeleri kullanmaları onun hem batınî hem de zahirî ilimî birikime sahip olduğuna işaret etmektedir.

1.2.3. Ahlakî Özellikleri

‘Âlimler, el-İsferâyînî’nin ahlakî kişiliği hakkında olumlu ifadeler kullanmışlardır. Nitekim müelliflerin hayatını konu alan eserlerde onun iyi tabiatlı biri olduğu ifade edilmektedir. Kadı Ebü’l-Me‘âlî el-Herevî’nin mantık ve felsefe ilimlerinin öğrenilmesi ve öğretilmesinin câiz olmadığı hatta mantık kitablarıyla istinca yapmanın câiz olduğuna dair fetva verip melik Abdullah Han’ı, ‘İsâmuddîn’i sürgün etmek için teşvik etmiştir. Bunun üzerine Melik Abdullah, ‘İsâmuddin el-İsferâyînî, yandaşları ve öğrencilerini bölgeden çıkarma kararını almıştır. İsâmüddin el- İsferâyînî ise melik’in baskısına boyun eymeyip sürgünü göze almış ve savunduğu düşüncelerinin arkasında durmuştur.[64] el-İsferâyînî ayrıca halk tarafından takva ve vera‘ sahibi olarak bilinen Hâce Ubeydullah Ahrâr gibi zatlarla münasebetlerini iyi tutarak maneviyata da önem veren biri olarak da temayüz etmiştir.

1.2.4. Hocaları

el-İsferâyînî’nin öğrenime küçük yaşta başladığına ve ilk tahsilini muhtemelen İsferâyin kadılığını yapmış büyük ‘âlim olan babası Muhammed ve anne tarafından dedesi olan ‘İsâmuddin el-Havâfî’[65]nin yanında yaptığına daha önce işaret edilmişti. Ancak, başka hocalardan da ders almış ve Arap dili ile birlikte çeşitli islâmî ilimlerde öğrenim görmüştür. Bu sebeple, ders aldığı hocaları tespit etmeye çalıştık ancak kaynaklarda Molla Câmî’nin dışında başkalarından söz edilmemiştir.

---

[63] et-Tûnekî, a.g.e., IV, s. 375-379.
[64] et-Tûnekî, a.g.e., IV, s. 375-379.
[65] İbnu’I-‘Îmad, a.g.e., s. 291.

1.2.5. Öğrencileri

Hayatının önemli bir kısmını ders okutmak ve kitap yazmakla geçirdiği anlaşılan el-İsferâyînî'nin öğrencileri arasında es-Seyyid eş-Şerîf'in torunu Ebu'l-Feth eş-Şerîfî (ö.976/1568), oğlu Sadreddin İsmâil (ö.h.963) ile torunları Ali (ö.h.1007), Muhammed ve Ahmed zikredilmektedir. el-İsferâyînî'nin *el-Atval* adındaki kitabını tahkik eden Muhammed Hazzaz, el-İsferâyînî'nin yetiştirdiği öğrenci sayısının az oluşunu,vaktinin çoğunu yazmaya ayırmasına ve sürekli yer değiştirmesine bağlamıştır. [66]

1.3. ESERLERİ

İslâmî ilimlerin çeşitli dallarında kendisinden önce yazılmış, daha ziyade ders kitabı olarak kullanılan pek çok kitaba, özellikle talebelerinin bunlardan istifadesini kolaylaştırmak amacıyla şerh ve haşiyeler yazan el-İsferâyînî'nin eserlerini şu şekilde gruplandırmak mümkündür.

1.3.1. Dil ve Belâgat ile İlgili Eserler

1.3.1.1. el-Atvel

Hatîb el-Kazvînî'nin *Telhîsu'l-Miftâh* adlı eseri üzerine yazılan bir şerhtir. el-İsferâyînî şerhin girişinde bu eserin adını zikretmemektedir. Bundan dolayı eser *el-Atvel, Hâşiye 'ale'l-Mutavval* vb. isimlerle adlandırılmıştır. Ancak eseri tahkik eden Muhammed el-Hazzaz *el-Atvel 'ala Telhîsi'l-Miftâh* adını tercih etmiştir. Buna karşılık Salih el 'alevî esere sadece *el-Atvel* adını vermeyi daha uygun görmüştür.[67] Muhtemelen bu kitap et-Teftâzânî'nin *el-Mutavval*'ine nisbetle daha geniş olacak ki *el-Atvel* (en geniş şerh) adıyla anılmıştır. Eserde et-Teftâzânî'ye sıkça eleştiriler yöneltilmîştir.[68] *el-Atvel, et-Telhîs'*e bir şerh mahiyetinde olması sebebiyle el-İsferâyînî, el-Atvel'in ana çerçevesini oluştururken el-Hatîb el-Kazvînî'nin *et-Telhîs* adlı eserinin tertibini esas

[66] el-Ka'bî, a.g.e., s. 21; Durmuş, a.g.m., s. 516.
[67] el-Ka'bî, a.g.e., s. 25.
[68] Durmuş, a.g.m., s. 516.

almıştır.[69] Birçok yazma nüshaları bulunan *el-Atvel*'in Türkiye kütüphanelerinde de yazma nüshaları çoktur. Bu kitabın baskıları da mevcuttur.[70]Eser

الحمد لله على كل حال كما يستوعب مزاى الافضال ويستجلب خواص الاقبال ويتسبب بالافتتاح به ختم كل امر ذي بال

"Lütufları herkesi kapsaması, önde gelenlerin katılımını sağlaması ve kiymetli olan her şeyin mührünün açılmasına vesile olması gibi nimetler sebebiyle Allah'a hamd olsun" sözleri ile başlayıp

وليكن هذا آخر ما القيناه اليك من البدايع من افضال الصانع من الصنايع ولو تأملت فيها وجدت سوى ما برزت به دقايق من الودايع.

"Bu, - sani'in fazl ve minnetiyle bize hibe ettiği - size aktardığımız eşsiz bilgilerin sonu olsun. Eğer bunları dikkatle incelersen açıkladığımız nüktelirin dışında başka şeyleri de bulacaksınız," ibaresiyle son bulmuştur.

1.3.1.2. Hâşiye'alâ Muhtasari'l- Me'ânî

el-Hatîb el-Kazvînî'nin belâgata dair *Telhîsu'l-Miftâh*'ına Teftâzânî tarafından yazılan *Muhtasaru'l- me'ânî*'nin haşiyesidir.[71]

1.3.1.3. Hâşiye'alâ Hâşiyeti's-Semerkandî 'al Şerhi'l-Mutavvel

Kazvînî'nin *Telhîsu'l-Miftâh*'ına Teftâzânî'nin yazdığı şerhin Ebû'l-Kâsım es-Semerkandî tarafından yazılan hâşiyesine yazdığı hâşiyedir. Hem bu hâşiyenin hem de

[69] el-Ka'bî, a.g.e., s. 26.

[70] Örneğin Süleymaniye Kütuphanesi, 'Âtıf Efendî 002345 numaralı bölümde bulunan eser 390 varaktan müteşekkildir. Söz konuu eser el-Matbaatu'l-'Âmire'de h.1283'te defalarca masılmıştır. el-Atvel eseri son dönemde Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye basım evince h. 1422 de iki cilt şeklinde basılmıştır.

[71] Carl Brockelmann, GAL (Geschichte der arabischen Litteratur) Supplementband, Netherland 1949, s. 518.

onun üzerine Sadreddin zâde Muhammed Sâdır b.Feyzullah'ın kaleme aldığı Ta'likat'ın yazma nushaları mevcuttur.[72]

1.3.1.4. Şerhu'l- 'İsâm li'l-Ferîde

Ebu'l-Kasım el-Leysî es-Semerkandî'nin *el-Ferîde* adlı eserin şerhidir. Eserin muhtevası ile ilgili bilgi *Şerhu'l-'İsâm Li'l-Ferîde*'nin incelendiği bölümde verilecektir. Bu şerh üzerine, başta şârihin torunu Ali b.İsmail Sadreddin olmak üzere birçok kişi tarafından haşiye yazılmıştır.[73]

1.3.1.5.Şerhu'r-Risâleti'l-Vad'iyye li'l-Îcî

Bu eser Adudüddin el-Îcî'nin vad' ilmîne dair *Risaleti'l-Vad'iyye* adlı eseri üzerine yazılmış bir şerhtir. el-İsferâyînî, *''İsâm 'âle'l-Vad'iyye* adıyla da anılan eserini

نسئلك فائدة تملأ مائدة تنزلها من السمآء.....

" Sizden gökyüzünden indireceğin sofrayı dolduracak bir faideyi talep ediyoruz," sözleriyle başlatmış

فهذا التنبيه بمنزلة الدليل على التنبيه السابق الخ

" Bu uyarı geçmiş uyarının nedeni mesabesindedir,"ibaresiyle bitirmiştir. Söz konusu şerhin birçok baskısı yapılmıştır. es-Seyyid Muhammed el-Kefevî bu şerh üzerine *Haşiyetu'l-Kefevî 'ala Risaleti'l-Vad'iyye* adlı bir haşiye yazmıştır.

1.3.1.6. Hâşiyetu'l-'İsâm'ale'l-Câmî

Abdurrahmân el-Câmî'nin İbnü'I-Hacib'in nahve dair *el-Kâfiye* adlı eseri üzerine yazdığı *el-Fevâidü'd-Diyaiyye* adlı şerhine haşiyedir. el-İsferâyînî haşiyede hocası el-Câmî ile *el-Fevâidü'd-Diyaiyye*'ye haşiye yazan Abdülgafur-ı Lârî'ye sık sık eleştiriler

[72] Brockelmann, a.g.e., s. 517.
[73] Durmuş, a.g.m., s. 516.

yöneltmiştir. Medreselerde büyük ilgi görmüş olan haşiyenin birçok baskısı yapılmıştır. *Hâşiyetu'l' İsâm* üzerine de birçok haşiye yazılmıştır.[74]

1.3.1.7. Şerhu'1-Kâfiye fi'n-Nahv

'İsâmuddin, *el-Fevâidu'd-Diyâiyye* üzerine yazdığı haşiyenin yanı sıra bunun metni olan İbnu'l-Hâcib'in *el-Kâfiye* adlı eseri üzerine de bir şerh yazmıştır. Bu eser 'İsâm'ın önemli eserlerinden bir tanesidir. Şark medrese öğrencileri arasında ilgi gömüştür. Şerhin Türkiye kütüphanelerinde birçok yazma nüshası bulunmaktadır. Eser aynı zamanda matbu'dur. el-İsferayînî, bu şerhinde eserin diğer şârihi Râdi el-Esterâbâdî'ye muâraza yapmayı amaçlamıştır. Bu şerh üzerine farklı haşiyeler de yazılmıştır.[75] Eser

الحمد لله على ما الهمني كن عصاميا لا عظاميا.....

" Bana "Kendini yetiştirip seçkin olan biri ol, soyunla ön plana çıkma" sözünü ilham eden Allah'a hamd olsun," sözleriyle başlayıp

وحققني الفوز بهذا المرام ، تمت الكتاب بعون الله الكرام....

" Bu maksadın başarmasını bana nasip etti. Kerem sahibi Allah'ın yardımıyla kitap son buldu," ifadeleriyle son bulur.

1.3.2. Kelâm, Mantık, Münaâzara İle İlgili Eserler

1.3.2.1. Hâşiyetu'l-'İsâm 'ala Şerhi's-Sa'd 'alâ 'Akâ'idi'n-Nesefiyye

Sa'deddin et-Teftâzânî'nin Şerhu'l-'Akâ'id adıyla yazdığı şerhe haşiyedir. Eserin mahtut ve matbu' nushaları mevcuttur. Eser

---

[74] Brockelmann, a.g.e., s. 531.

[75] Carl Brockelmann, **GAL (Geschichte der arabischen Litteratur),** Leiden 1938, I, s. 369; Supplementand, I, s. 531. Not: Hasan Efendi adında bir Osmanlı 'âliminin Hâşiye 'ala Şerhi 'İsâmuddin el-İsferâyînî 'ale'l-Kâfiye adlı bir hâşiyesi vardır. Süleymaniye Kütuphanesi Kâsidecîzâde bölümü 000595 numarada kayıtlı eser.

الحمد لله الذي دعانا الى دار السلام باوضح سبيل هو دين الاسلام ....

"Bizi, en açık yol ve yötem olan İslam dini ile barış yurduna davet eden Allah'a hamd olsun," ile başlayıp

نحمدك يا من وفقنا لاتمام هذه الفوائد .....

" Sana hamdederiz ey bizi şu faideli bigilerin tamamlamasına muvaffak kılan zat," ile son bulmuştur. [76]

1.3.2.2. Hâşiyetu'l-'İsâm 'ala Şerhi'l-Kutub 'ale'ş-Şemsiyye fi'l-Mantık

Necmeddin Ali b. ömer el-Katibî'nin risalesine Kutbüddin er-Râzî'nin yazdığı *Tahrirü'l-kava'idi'l-mantıkiyye fi şerhi'ş-Şemsiyye* adlı şerhin haşiyesidir (İstanbul ı 266). Eserin et-Tasavvurat (İstanbul ı 289) ve et-Tasdikât (İstanbul ı 259) adlı bölümleri ayrıca basılmıştır.[77]

1.3.3.Tefsir, Tasavvuf, Şemâil İle İlgili Eserler

1.3.3.1.Hâşiye 'ala Tefsiri'l-Beydâvi Hâşiye'ala Envâri't-Tenzîl

el-İsferâyînî'nin bu eseri, Beydâvî tefsirinin baştan A'râf sûresinin sonuna kadar olan kısmı ile 'Amme sûresinin tamamına yazılan bir haşiyedir. Eser Kanuni Sultan Süleyman'a ithaf edilmîştir. Haşiyenin bir nüshası Maraş il Kütuphanesinde 000187 numara ile mevcuttur. Ayrıca söz konusu eserin 375 nolu mahtut bir nüshası, Kuveyt'in el-Meclisu'l-vatanî es-sekâfiyye ve'l-Fünun ve'l-âdâb kısmu't-Turasu'l-'Arabiyye adlı müessesesinde mevcuttur. Eser

الحمد لله الذي عم بأرداف إرشاد القرآن على كل انسان.....

[76] Durmuş, a.g.m., s. 517.
[77] Durmuş, a.g.m., s. 517.

“ Kurân-ı Kerîm’in irşadının sonucu olan rahmetini bütün insanlara kapsamasını sağlayan zata hamd olsun,” ibaresiyle başlamakta,

الحمد لله الذي وفقنا لشرح هذا التفسير .....

“ Bizi, bu tefsir kitabını şerhrtmeye muvaffak kılan Allah’a hamd olsun,” ibaresiyle de bitmektedir.[78]

1.3.3.2. Şerhu'ş-Şemâ'il

Hz. Peygamber’in fizikî ve ahlâkî özelliklerini ifade eden Ebu ‘İsa et-Tirmizî'nin *eş-Şemâilu'l-Muhammediyye* adlı eserinin şerhidir. et-Tunekî, Munavî’nin eseri medheden şu ibaresini zikretmektedir:

ممن تصدى لشرحها أوحد المحققين مولانا العصام الاسفرايني فاتى بما لم يسبق اليه من كشف النقاب عن اسرارها.

“Muhakkîkînlerin yeganesi olan Mevlana el-‘İsâm el-İsferâyînî bu eseri şerhedenlerden biridir. O, eserin kendisinden önce kimsenin değinmediği sırlarını açıklamıştır.” Eser:

الحمد لله الذي فضل المصطفى باكرم الشمائل

“ Mustafa’nın en kıymetli tutum ve davranışları sebebiyle onu mahluklarına üstün kılmasını sağlayan Allah’a hamd olsun,” ile başlamaktadır.[79]

1.3.3.3. Şerhu'l-Evrâd

Nakşibendî tarikatının evrâdına dair bir eserdir.[80]

---

[78] et-Tûnekî, a.g.e., s. 376.
[79] et-Tûnekî, a.g.e., s. 376-377.
[80] Durmuş, a.g.m., s. 517.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞERHU'L-'İSÂM Lİ'L-FERÎDE VE TAHLİLİ

2.1. ESERE GENEL BİR BAKIŞ

Edebi bir eserde iki temel unsur vardır: Bunlar muhteva ve biçimdir. Bunlardan biri zayıf olursa eserin kıymeti azalır. İbn Haldun (ö. 808/1406), Mukaddime adlı eserinde biçimi "lafız" kelimesiyle karşılamış ve söz sanatından asıl maksadın anlamlar değil lafızlar olduğunu açıklamıştır. Diğer bir ifadeyle lafızların asıl, manaların onlara tabi olduğunu ifade ederek biçimin muhtevadan daha önemli olduğunu belirtmiştir.[81]

Edebi eserleri değerlendirenler biçimin önemini dikkate alarak onların biçim özelliğini ihmal etmemişler. Biz de burada kısaca eserin biçiminden söz etmeyi uygun gördük.

Şerhu'l-'İsâm Li'l-Ferîde'nin biri Edirne Selimiye Yazma Eserler Kütüphanesinde Arşiv no: 22 sel 6090/2, ikisi Kütahya Vahit Paşa İl Halk Kütüphanesinde Arşiv no: 43 Va 678 ve Arşiv no: 43 Va 2643, birisi de limizde olmak üzere dört nüshasını tespit edebildik. Elimizdeki nüsha *Şerhu'l-'İsâm Li'l-Ferîde* ile *Hâşiyetu'z-Zibârî* adlı haşiyesinden oluşmaktadır. Bu nushada önce şerh sonra haşiye gelmektedir. *Şerhu'l-'İsâm Li'l-Ferîde* ve haşiyensinin kenarlarında ta'likler bulunmaktadır. Bu nüshada sayfa numarası bulunmayıp onun yerine sayfanın sağ alt

[81] Özgür Kıyçak ve Orhan Kaplan, "Divân Şiirinin Leylâ ve Mecnûn'u: Lafız ve Manâ"**, International Journal of Language Academy,** 2014, http://www.ijla.net/ (12.08.2015) , s. 78.

köşesinde daha sonraki sayfanın birinci satırının ilk kelimesi yazılmıştır. *Şerhu'l- 'İsâm li'l-Ferîde'*nin sayfaları on beş satırdan oluşurken buna mukabil *Hâşiyetu'z-Zibârî*'nin sayfaları yirmi bir satırdan oluşmaktadır.

Konumuz olan bu şerh'in bir de matbu' nushaları mevcuttur. Matbu' nüshalar arasında söz konusu şerhle *Hâşiyetu's-Sabbân* adlı haşiyesinin birlikte basıldığı nüsha çok yaygındır. Biz de araştırmamız esnasında eserin bu baskısını esas aldık. Elimizdeki baskı, Dâru Nûru's-Sabah yayınlarının 2012 baskısı olup 240 sayfadan oluşmaktadır. Eserin bu baskısı sırasıyla metin yazarı, şerh yazarı ve haşiye yazarının biyografileriyle başlamaktadır. Daha sonra *el-Ferîde* metnine harekeli olarak yer verilmektedir. Ondan sonra metin ile şerh içiçe olacak şekilde üst kısımda yer almış, haşiyeye ise metin ve şerhin altında aralarına bir çizgi konulmak suretiyle yer verilmîştir.

el-İsferâyînî, eserini kendisine verdiği nimetlere karşılık olarak Allah (c.c)'ı övmekle başlayıp sonlandırdığı görülmektedir. Örneğin eserine giriş yaparken kullandığı cümleler şöyledir:

يقول العبد المفتقر الى الطاف ربه الخفية عصام الدين بن محمد حفهما الله بمغفرته الجلية ان احسن ما تزاد به النعم الوفية وتدفع به البلية في البكرة والعشية (الحمد لواهب العطية)

"Rabbinin manevi lütuflarına muhtaç olan kulu İsâmüddin b. Muhammed diyor ki: (الحمد لواهب العطية) sözü nimetlerin çoğalmasını sağlayan ve sabah-akşam belaları defeden şeylerin en güzelidir." [82]

el-İsferâyînî aşağıdaki cümlelerle kitabına son vermektedir.

[82] el-İsferâyînî, a.g.e., s. 15.

والحمد لله على تمام الاصباح بعد الظلام المحوج الى المصباح ونرجو الانتظام به في سلك دعاءالطلبة الصلاح في الصباح والرواح

"Yol göstericinin olmasını zorunlu kılan karanlığın ardından, eserin bitmesine bizi muvaffak eden Allah'a hamd olsun. Allah'tan ümidimiz bizi, salih talebelerin sabah- akşam yaptıkları dualarına mazhar olanların grubuna dahil etmesidir."[83]

2.1.2. Yazılış Amacı

Çoğu klasik eserlerde eserin adını, yazılış amacını ifade eden dibace denilen bir giriş kısmı bulunmaktadır. *Şerhu'l-'İsâm Li'l- Ferîde*'nin başına eserin te'lif sebebi hakkında herhangi bir bilginin olmadığını gördük. Ancak eserin bitiş cümlelerinden talebelerin istifadesine yönelik bir eser yazıldığını anlıyoruz.

والحمد لله على تمام الاصباح بعد الظلام المحوج الى المصباح ونرجو الانتظام به في سلك دعاء الطلبة الصلاح في الصباح والرواح

"Yol göstericinin olmasını zorunlu kılan karanlığın ardından eserin bitmesine bizi muvaffak eden Allah'a hamd olsun. Allah'tan ümidimiz bizi, sabah akşam salih talebelerin duasına mazhar olanların grubuna dâhil etmesidir."[84]

2.1.3. Muhtevası

Bir eseri tahlil etmek, eserdeki düşünce ve duyguları kavramaya çalışmak ve müellifin düşünce ve duygularını dilin sunduğu imkânlar yoluyla keşfetmek demektir. O halde edebî tahlil yapan kişi eserin içeriğinin nasıl ifade edildiğiyle ilgilendiği gibi muhtevasıyla da ilgilenir.[85] Biz de eserin muhtevasını açıklamayı zarûri gördük. *Şerhul-'İsâm li'l-Ferîde*, şerh türü bir eser olması itibariyle içeriği, metni konumundaki *el-*

[83] el-İsferâyînî, a.g.e., s. 232.
[84] el-İsferâyînî, a.g.e., s. 232.
[85] Rıza Filizok, Edebî Analiz Nedir, www.ege-edebiyat/docs/454.pdf (30.06.2015), s. 1.

Ferîde'nin içeriğiyle aynısı sayılır. Dolaysıyla çalışma konumuz olan eser tıpkı *el-Ferîde* gibi 'ıkd (gerdanlık) denilen üç bölümden her 'ıkd de ferîde olarak adlandırılan alt başlıklardan oluşmaktadır.

Birinci 'Ikd

Bu 'ıkd altı ferîdeden oluşmaktadır. es-Semerkandî, burada mecâz ve çeşitleri olan mecâz-ı müfred, mecâz-ı mürsel, isti'âre çeşitleri ve mecâz-ı mürekkepten bahsetmektedir.

Birinci ferîdede; Mecâz-ı müfredin alakası itibariyle mecâz-ı müfredin taksiminden söz edilmîştir. el-İsferâyînî, burada mecâz-ı müfredin tanımını biraz daha açmış, tanımlananın efradından olmayan galat, kinaye vb. kavramları tanımın kapsamından çıkaran kayıtları açıklamıştır.[86]

İkinci ferîdede; müste'ârı itibariyle isti'ârenin taksiminden bahsedilmektedir. el-İsferâyînî, bu bölümde ise İsti'âre-i asliye meselesinde es-Semerkandînin kendi ibaresini tefsir etmesinin altında yatan nedene işaret etmek için ism-i cinsin farklı ıstılahlara göre tekabül ettiği manaları açıklamıştır. el-İsferâyînî fiildeki isti'âreden bahsederken es-Seyyid eş-Şerîf ve el-Îcî (ö.756/1355)'nin bu konudaki görüşlerini birbiriyle mukayese etmektedir. el-İsferâyînî, burada musannifin hâşiyelerinden istifâde ederek belâgat 'âlimlerinin mecâz-ı mürseli isti'âreye kıyasla aslî ve tebe'î diye taksim etmediklerini ama sözlerinden söz konusu taksimin anlaşıldığını ifade etmektedir.[87]

Üçüncü ferîdede; es-Sekkâkî'nin müste'ârün lehûyu muhakkak ve vehmî olması itibariyle iki kısma ayırdığına dair bilgi verilmektedir. el-İsferâyînî, es-Sekkâkî'nin mezhebini tekellüfe sebep olmakla eleştirmektedir.[88]

Dördüncü ferîdede; mülayimi itibariyle isti'ârenin taksiminden söz edilmektedir. el-İsferâyînî isti'ârenin karinesini de mülayimlerden saymıştır.[89]

---

[86] el-İsferâyînî, a.g.e., s. 51.
[87] el-İsferâyînî, a.g.e., s. 76.
[88] el-İsferâyînî, a.g.e., s. 127.
[89] el-İsferâyînî, a.g.e., s. 131.

Beşinci ferîdede; terşîhin isti‘âreye tabi‘ olarak hakiki anlamda olmasının câiz olduğu ifade edilmektedir. Terşîh ile sadece isti‘ârenin anlamının pekiştirilmesi kastedilmektedir. Ayrıca terşîh lafzı müste‘ârun lehunun mülaimi için müste‘ârun minhunun mülaiminden isti‘âre edilmiş olarak alınmasının da caiz olduğu,”[90], şeklinde bir görüş belirtilmîştir. el-İsferâyînî de burada terşîh olan kelimenin, müste‘ârun lehu için isti‘âre edilmîş bir lafız olabileceği gibi mecâz-ı mürsel de olabileceğini söylemektedir.[91]

Altıncı ve son ferîdede; ise mecâz-ı mürekkebden bahsediyor. el-İsferâyînî, bu ferîdede et-Teftâzânî’nin bu konuda belâgat ‘âlimlerine yönelik itirazına cevap vermiştir.[92]

İkinci ‘Ikd

Bu ‘ıkd isti‘âre-i mekniyyenin mahiyyeti hakkındadır.

Birinci ferîdede; İsti‘âre-i mekniyye hakkında selefin görüşü açıklanmaktadır. Selefe göre isti‘âre-i mekniyyede müste‘âr lafız; müşebbeh için kullanılan ve kendisine bir vasfının zikredilmesiyle işaret edilen müşebbeh bihin lafzıdır. Burada el-İsferâyînî, selefin mezhebini tercih eden nedenlere değinmiştir.[93]

İkinci ferîdede; ise isti‘âre-i mekniyye hakkında es-Sekkâkî’nin görüşü zikredilmektedir. es-Sekkâkî’nin bu konudaki sözü, isti‘âre-i mekniyye’de müste‘âr lafzın, müşebbeh bihin aynısı olduğu iddiasıyla müşebbeh bih yerine kullanılan müşebbeh lafız olduğunu hissettiriyor. el- İsferâyînî bu ferîdede es-Sekkâkî’ye yapılan itiraza isti‘âre hakkında farsça yazdığı eserinde cevap verdiğini belirtmektedir.[94]

Üçüncü ferîdede; isti‘âre-i mekniyye hakkında el-Kazvînî’nin görüşü aktarılmaktadır. el-Kazvînî, isti‘âre-i mekniyyede müste‘âr lafzın aslında teşbîh-i

[90] el-İsferâyînî, a.g.e., s. 142.
[91] el-İsferâyînî, a.g.e., s. 147.
[92] el-İsferâyînî, a.g.e., s. 149.
[93] el-İsferâyînî, a.g.e., s. 187.
[94] el-İsferâyînî, a.g.e., s. 193.

muzmar olduğunu söylemiştir. el-İsferâyînî, burada isti‘âre-i mekniyyenin teşbîh-i maklûbun furu‘undan olduğu şeklinde kendine has bir görüş zikrediyor.[95]

Dördüncü Ferîdede; es-Semerkandî, isti‘âre-i mekniyye hakkında kendi görüşünü şu kekilde izah etmektedir: “İsti‘âre-i mekniyyede müşebbehin isti‘âre-i musarrahada olduğu gibi müşebbehun bihin lafzıyla zikredilmediği konusunda hiçbir şüphe yoktur. Tartışma ancak müşebbehin kendisi için konulmuş lafız ile zikredilmesinin vacip olup olmadığı hakkındadır. el-İsferâyînî, bu Ferîdede musannifin ibaresini tenkid etmektedir.[96]

Üçüncü Ikd

Bu‘ıkd isti‘âre-i mekniyyenin karinesi ve müşebbeh bihin mülâyiminin mahiyyeti hakkında olup beş ferîdeden oluşmaktadır.

Birinci ferîdede; selef ve el-Kazvînî’nin bu konudaki görüşü “müşebbeh bihin hususiyetlerinden olup müşebbehe nisbet edilen şey hakîkî anlamında kullanılmıştır. Buradaki mecâz nisbettedir. Bunu da isti‘âre-i tahyîlîyye olarak adlandırmışlardır. Burada isti‘âre-i mekniyyenin isti‘âre-i tahyîlîyyeden ayrılmayacağına da hükmetmişlerdir.” şeklinde izah edilmektedir. el-İsfrâyinî musannifin burada zikrettiği tarifi ağyarına mani olmamakla tenkid etmektedir.[97]

İkinci ferîdede; ez-Zemahşerî’nin “müşebbehe isnat edilen müşebbehun bihin mülayiminin müşebbehin mülayimine isti‘âre-i tahkîkiyye[98] yoluyla müste‘âr olabileceği câizdir, ” şeklindeki görüşüne yer verilmîştir. el-İsferâyînî, et-Taftâzânî’nin bu meseleye katkısına yer vermiş ve ona itirazda bulunmuştur.[99]

Üçüncü Ferîdede; es-Sekkâkî’nin Görüşüne yer verilmîştir. es-Sekkâkî, müşebbehun bihin hususiyetlerinden olup müşebbeh için ispat edilen şeyin hakîkî manasına benzeyen hayalî bir şey için kullanılmasının caiz olduğunu söylemiş ve onu

---

[95] el-İsferâyînî, a.g.e., s. 200.
[96] el-İsferâyînî, a.g.e., s. 205.
[97] el-İsferâyînî, a.g.e., s. 212.
[98] Burda tahkîkîyyeden kasıd tahyilyyenin mukabili olmayıp tasrihiyye isti‘âresidir. bk. es-Sabbân, s. 215.
[99] el-İsferâyînî, a.g.e., s. 215.

isti‘âre-i tahyîliyye olarak isimlendirmiştir. es-Semerkandî, es-Sekkâkî'nin görüşünü zorlma olarak nitelendirmiştir. el-İsferâyînî ise es-Semerkandî'nin görüşünü temellendirmeye çalışmıştır.[100]

Dördüncü ferîdede; isti'âre-ı mekniyyenin karinesi üzerinde durulmuştur. el-İsferâyînî burada musannifin bu konudaki tespitine itiraz etmiştir.[101]

Beşinci ferîdede; isti‘âre mekniyyenin karinesi üzerine ziyade olarak zikredilen şeyin mahiyyeti hakkında bilgi verilmîştir. el-İsferâyînî, musannifin ibaresinin açık ve anlaşılır bir üslupla yazılmadığını ima etmiştir.[102]

2.2. DETAYLI BİR BAKIŞ

2.2.1. Şerhu'l-'İsâm li'l- Ferîde'nin Kaynakları

'İsâmuddîn el-İsferâyînî eserin ilgili kısımlarında görüşlerine destek bulmak, inandırıcılığını güçlendirmek için çeşitli ilimlerden istifade etmiştir. Eserin muhtevası gereği, bu ilimlerin başında belâgat ilimi gelmektedir. Belâgat dışında el-İsferâyînî nahiv, sarf, lugat, mantık, munazara, vad' vb. ilimlerden de yararlanmıştır. Biz burada el-İsferâyînî'nin bu ilimlerden ne kadar istifade ettiğini sırası ile anlatmaya çalışacağız.

2.2.1.1. Belâgatle İlgili Kaynaklar

el-İsferâyînî; selef, ez-Zemahşeri, es-Sekkâki, Hatîb el-Kazvînî, Adududdin el-Îcî, et-Teftâzânî ve es- Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî gibi 'âlimlerin eserlerinden *Şerhu'l-'İsâm li'l-Ferîde*'de istifade etmiştir. el-İsferâyînî, eseri şerhederken bazen söz konusu 'âlimlerin ibarelerinden farklı ihtimallerin ortaya çıkabileceğini belirtir. Bazen de 'âlimlerin görüşleri arasında muhakeme yapıp kimin haklı olduğunu belirtmek için çeşitli tahlillerde bulunur. Aşağıda el-İsferâyînî'nin belâgat kaynaklarından istifade etme durumunu belâgat 'âlimlerinin görüşlerini ayrı ayrı zikrederek açıklamaya çalışmaktayız.

---

[100] el-İsferâyînî, a.g.e., s. 219.
[101] el-İsferâyînî, a.g.e., s. 221.
[102] el-İsferâyînî, a.g.e., s. 227.

2.2.1.1.1. ez-Zemahşerî (ö. 538/1144)

Tefsir, hadis, fıkıh, kelâm vb.ilimlerde geniş bilgiye sahip olan ez-Zemahşerî özellikle Arap dili ve edebiyatı konusunda otorite kabul edilmîş bir şahsiyettir. el-İsferâyînî belâgat konularını tartışırken az da olsa bu ‘âlimin görüşlerinden de istifade etmiştir. Mesela, es-Semerkandî, isti‘âre-i mekniyyenin karinesi ile ilgili ez-Zemahşeri'nin görüşünü;

جوز صاحب الكشاف كونه استعارة تحقيقية في بعض المواد لملائم المشبه

“el-Keşşâf’ın müellifi, onun (müşebbehun bihin hususiyetlerinden olup müşebbeh için ispat edilen şeyin), bazı durumlarda müşebbehin münâsip vasfı için isti‘âre-i tahkîkiyye olabileceğini câiz görmüştür.” şeklinde açıklamıştır. el-İsferâyînî ise, ez-Zemahşeri'nin el-Keşşâf'taki

من حيث تسميتهم العهد بالحبل على سبيل الاستعارة لما فيه من اثبات الوصلة بين المتعاهدين

“(Nakdın ahdın ibtali için kullanılması) isti‘âre yoluyla عهد’in حبل kelimesiyle adlandırmalarından dolayıdır. Çünkü ahıdda taraflar arasında buluşma mevcuttur,” ibaresini,[103] es-Semerkandî'nin ez-Zemahşeri'ye nisbet ettiği görüşe dayanak göstermek için zikretmiştir. Bu arada el-İsferâyînî, ez-Zemahşeri'nin söz konusu ibaresinden yola çıkarak onun bu konudaki görüşünü ortaya koyan kişinin, es-Semerkandî’den önce et–Teftâzânî olduğuna işaret etmek için, et-Teftâzânî’nin konuyla ilgili şu ibaresini zikretmiştir:

[103] ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf ‘an hakâiki ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vucûh’t-te’vîl**, Dâru’l-Fikr, Lübnân, 2002 s. 68.

قد استفدنا منه أن قرينة الاستعارة بالكناية لا يجب ان يكون استعارة تخيلية بل قد تكون تحقيقية كاستعارة النقض لابطال العهد

“ez-Zemahşeri'nin ibaresinden “ isti‘âre-ı mekniyyenin karinesinin daima isti‘âre-ı tahyîlîyye olarak gelmesi zorunlu değildir. نقض kelimesinin ابطال العهد manası için ist‘imal edildiği gibi tahkikiyye isti‘âresi olarak da gelebildiği şeklinde bir bilgiyi istifade ettik.”[104]et–Teftâzânî’nin yorumuna binaen ez-Zemahşeri'ye göre isti‘âre-ı mekniyye'nin karinesi, sadece “müşebbehun bihin mülayimi için vad‘edilen lafızla müşebbehin mülayiminin ifade edilmesidir,” şeklinde olacaktır. Oysa tahyîl (karine), hakîkî nakdın ahde isnad edilmesiyle de olur. ez-Zamahşerî’nin ikinci ihtimale değimemesi “mümkün olduğu müddetçe ikinci ihtimal dikatte alınmayacak” şeklinde bir sonucu doğurur. Söz konusu karinenin birinci ihtimale göre belirlenmesinin, belâgat ehli ‘âlimlerce uzak bir ihtimal olduğunu düşünen el-İsferâyînî, ez-Zemahşeri'nin ibaresini cumhurun görüşüne ters düşmeyecek şekilde te'vil etmeye çalışmıştır:

فنقول : يحتمل ان يكون مراد صاحب الكشاف أن النقض بعد اثباته للعهد كناية عن ابطاله كما ان نشبت مخالب المنية كناية عن الموت

"el-Keşşâf’ın sahibinin bu ibaresinden maksadı, tıpkı ölümden kinaye olarak “ölümün pençeleri onu yakladı” ifadesinde olduğı gibi ahdin isbatından sonra nakzinin de ahdin ibtali için kinaye olduğunu anlatmak olabilir."[105]

[104] Sa'deddin Mes‘ûd b. Ömer b. Abdullah et-Teftâzânî, **Mutavvel ‘ale’t-Telhîs,** Ahmed Kâmil, İstanbul h.1330, s. 383.

[105] ‘İsâmuddin el-İsfrâyînî, **Şerhu’s-Semerkandiyye li’l-‘İsâm,** (Hâşiyetu’s-Sabbân ‘ala şerhi’s-Semerkandîyye li’l -‘İsâm fî ‘ilmi’l- Beyân ile birlikte), Dâru Nuri ‘s-Sabah, Lübnan 2012, s. 218.

2.2.1.1.2. es-Sekkâkî (ö. 626/1229)

es-Sekkâkî, daha önce edebî zevke ve duyguya dayalı bir sanat olarak kabul edilen belagâta, ilk defa, kelâm, felsefe ve mantığın akılcı yöntemini ve bilimsel üslubu uygulayarak onu ilmî birdisiplin haline getiren, diğer bir ifadeyle belâgat ilmîne mantıkî tanım ve taksimlerin egemenolduğu bir ilim özelliği kazandıran biri olarak bilindği için ondan sonraki belagât ‘âlimleri onun görüşünü dikkate almışlar.[106] el-İsferâyînî, çalışma konumuz olan eserinde böyle bir ‘âlimin görüşlerine başvurmayı önemli görmüştür.

Örnek:

es-Semerkandî bir haşiyesinde es-Sekkâkî’nin

ومن امثلة المجاز المرسل قوله تعالى فاذا قرأت القرآن فاستعذ بالله استعملت قرأت مكان أرد ت القرآءة لكون القرآءة مسبّبة عن ارادتها استعمالا مجازيا

şeklindeki ibaresinde geçen

استعملت قرأت مكان أرد ت القرآءة لكون القرآءة مسبّبة عن ارادتها استعمالا مجازيا

Cümlesini يعني استعمال المشتق بتبعيةالمصدر olarak açıklamıştır. es-Semerkandî es-Sekkâkî’nin yukarıdaki ibaresini bu şekilde tefsir etmesiyle es-Sekkâkî’ye göre isti’areye kıyas edilerek mecâz-ı mürselin de asliyye ve tebe‘iyye olarak iki kısma ayrılabileceğine işaret etmektedir. es-Semerkandî, mecâz-ı mürselin asliyye ve tebeiyye olarak gelme ihtimalini es-Sekkâkî'nin لكون القرآءة مسبّبة عن ارادتها şeklindeki ibaresine dayandırmaktadır. Bu ibareye göre, mecâz-ı mürsel sanatı önce masdarda sonra da fiilde meydana gelmektedir. el-İsferâyînî, isti‘âre-ı asliyye ve tebeiyye konusunu işlerken es-Semerkandî’nin söz konusu haşiyesini zikredip onun açıklamasına şöyle bir itiraz yöneltmiştir:

---

[106] İsmail Durmuş,"Sekkâkî", **DİA,** TDV, İstanbul 2009, XXXVI, s. 233.

وفيه بحث لآنه نبه على أن العلاقة باعتبار بعض أجزاء معنى الفعل دون كل جزء

Onda (es-Semerkandî'nin yorumunda)sorun var. Çünkü es-Sekkâkî söz konusu ibaresi ile, mecâz-ı mürsel sanatının oluşması için gerek duyulan taraflar arsındaki alakanın fiilin bütün cüzlerine değil mananın bazı cüzlerine itibar edilmîş olduğuna dikkat çekmektedir."[107]

2.2.1.1.3. Hatîb el-Kazvînî (ö. 739/1338)

el-İsferâyînî çalışma konumuz olan eserinde, belagât alanında Telhîsu'l- Miftâh ve el-İdâh gibi çok değerli eserler yazan Hatîb el-Kazvînî'nin görüşlerinden istifade etmeyi ihmal etmemiştir.

Örnek:

es–Semerkandî, isti'âre-ı tebe'iyye konusunu işlerken وفي متعلق معنى الحرف ان كان

şeklindeki kendi ibaresinde geçen متعلق معنى الحرف tabirinden kastın, kendisi ile harfin manasının ifade edildiği mutlak manalar olduğunu belirtmektedir ve onun için de ibtida, intiha vb. manalar örnek vermektedir. el-İsferârinî ise es-Semerkandî'nin kendi ibaresini şerhetmesinin nedenini aşağıdaki ifadelerle izah etmiştir:

ولما كان متعلق معنى الحرف ظاهرا فيما هو معنى فيه اي المتعلق ملحوظ بتبعيته حتى توهم صاحب التلخيص انه في لام التعليل مجروره فسره تحقيقا للحقوردا للخطأ المطلق

" متعلق معنى الحرف ibaresinden ilk akla gelen şey harfın delalet ettiği mananın kendisine bağlı ve mutaallak olarak adlandırıldığı tarafeynler (Harfin mecruru ve harfin bağlı olduğu fiil) olduğundan okuyucuların bu hataya düşmesini önlemek için şerh etme işine girişmiştir." el-İsferâyînî, makama münasip olmayan mananın ilk akla gelen mana

[107] el-İsferâyînî, a.g.e., s. 124.

olmanın nedenini o anlamın el-Kzvînî gibi bir ‘‘âlime nisbet edilmesine bağlamıştır. Nitekim el-Kazvînî فالتقطه آل فرعون ليكون لهم عدوا وحزنا ayatinde"iltikata terettüp eden adavet ve hüznü, ille-ı ğaiye olan mahabbet ve tebenni’ye benzetilmesi ardından ille-i ğâiye için vad‘ olunan ل edatı adavet için kullanılmıştır," şeklinde görüş belirtmiştir. el-İsferâyînî فسره تحقيقا للحق وردا للخطأ المطلق ve حتى توهم صاحب التلخيص gibi sözleriyle de el-Kazvînî’nin bu konudaki tespitinin hatalı bir ğörüş olduğuna işaret etmiştir. el-Kazvînî’nin hatalı görüşünü et-Teftâzânî el-Mutavvel’inde şu şekilde izah etmiştir:

هذا الذى ذكره المصنف مأخوذة من كلامصاحب الكشاف (.....) وهو غير مستقيم على مذهب المصنف لان المشبه يجب ان يكون متروكا في الاستعارة المصرحة على مذهبهسواء كانت اصلية او تبعية (.....)نعم هذا موجه على ان تكون استعارة بالكناية في نفس المجرور (.....) فلا يكون من الاستعارة التبعية

"el-Kazvînî’nin burada zikrettikleri *el-Keşşâf* müellifinin sözlerinden alınmıştır el-Kazvînî'nin bu değerlendirmesi isti‘âre-ı musarraha ile ilgili görüşüne ters düşmektedir. Zira ona göre isti‘âre-ı musarrahada – ister asliyye ister tebaiyye olsun- müşebbehin zorunlu olarak terkedilmesi gerekmektedir. Evet, bu tür isti‘âre mecrurda isti‘âre-ı mekniyye olarak düşünüldüğünde söz konusu değerlendirme dikkate alına bilir. Bu durumda da isti‘âre tebaiyye olmaz.”[108]

es-Siyâlkûtî (ö. 1067 /1657) *Haşiye li Siyâlkûtî ‘Alal Mutavvel* adlı eserinde et-Teftâzânî'nin söz konusu itirazını aşağıdaki ibaresiyle defetmeye çalışmıştır:

[108] et-Teftâzânî, a.g.e., s. 375-376.

اقول مفاد كلام المصنف هنا وفي الايضاح أن الاستعارة في اللام تابعة لتشبيه العداوة والحزن بالعلية الغائية وليس في كلامه أن الاستعارة في اللام تابعة للاستعارة في المجرور وانما هي زيادة من الشارح

"Musannif (el-Kazvînî)'in buradaki ve *el-İdâh*'taki ibaresinden anlaşılan آل فرعون ليكون لهم عدوا وحزنا ayetindeki ل harfinde meydana gelen isti'ârenin adavet ve hüznün ille-ı ğaiyye'ye olan teşbihin mütebaatıyla oluşmasıdır. İfadelerinden ل harfinde meydana gelen isti'ârenin mecrurdaki isti'âreye tabidir şeklinde bir anlam çıkmaz. Bu, Şârih (et-Teftâzânî) in kendisinin ilave ettiği bir şeydir."[109]

es-Sabbân (ö. 1206/1 792) ise "فالتقطه آل فرعون ليكون لهم عدوا وحزنا ayetindeki ليكون kelimesinin başındaki cer harfi olan ل edatı, manasını ifade etmede mecrura muhtaç olduğundan harfte oluşan isti'âre ve teşbih, es-Sekkâkî'nin iddia ettiği gibi küllî bir mananın başka bir küllî manaya yapılan teşbihe tabii olmayıp mecrurun teşbihine tabi olması daha uygundur,"[110] şeklindeki yorumuyla es-Siyâlkûtî'yi desteklemiştir.

2.2.1.1.4.' Adudüddin el-Îcî (ö. 756/1355)

[109]Abdülhakîm b. Şemsiddîn Muhammed es-Siyâlkûtî, **Hâşiye li Siyâlkûtî 'ale'l-Mutavvel,** Sehâfiye-i Osmaniyye, İstanbul h. 1310, s. 501.

[110]Muammed b. Ali es-Sabbân, **Hâşiyetu's-Sabbân 'ala Şerhi's-Semerkandiyye li'l -'İsâm,** Dâru Nuri's -Sabah, Lübnan 2012, s. 117.

Şerhu'l-'İsâm li'l-Ferîde adlı eserinde müdakkik bir ilim adamı portresi çizen el-İsferâyînî'nin, eserin ilgili yerlerinde görüşlerinden yararlandığı diğer bir şahsiyet de kendisi için العلامةالمحقق tabirini kullandığı 'Adudüddin el-Îcî'dir

Örnek:

el-İsferâyînî, birinci 'ıkdın ikinci Ferîdesini şerhederken güçlü muhakeme yeteneğini kullanarak fiilideki isti'âre hakkındaki 'âlimlerin sözlerinden anlaşılan farklı görüşlerini aktarıp doğru gördüğünü okuyucuların bilgisine sunmak istemiştir. el-İsferâyînî, es-Semerkandî'nin çalışma konumuz olan eserin metninin müellifi olma özelliğini dikkate alarak el-Îcî'nin görüşlerini es-Semerkandî'nin konuyla ilgili haşiyesi aracılığıyla aktarmayı uygun görmüştür. 'Adudüddîn el-Îcî'nin söz konusu eserdeki beyanı şu şekildedir:

إنّ الفعل يدل على النسبة ويستدعي حدثا وزمانا والاستعارة متصوّرة في كلّ واحد من الثّلاثة ففي النسبة كهزم الامير الجند وفي الزمان كونادى اصحاب الجنّةوفي الحدث نحو فبشرّهم بعذاب اليم

"Şüphesiz fiil; nisbet, zaman ve hades'e delalet eder. Fiildeki isti'âre bu üç unsurun her birinde söz konusudur. Nisbet için هزم الامير الجند cümlesi, zaman için ونادى اصحاب الجنّة ayeti, hades için de فبشرّهم بعذاب اليم ayeti örnek olarak gösterilebilir."[111]

el-Îcî, adı geçen eserdeki ibaresinde nisbet itibarıyla fiilde oluşan isti'âre için beyan ilmînin cumhur uleması tarafından mecâz-ı aklî olarak bilinen هزم الاميرالجند cümlesini örnek göstermiştir. Bu misalde mecâz-ı luğavi sanatı düşünülebilir şeklinde bir görüşe de işaret etmiştir. es-Semerkandî

[111]Adududdin İcî, **el-Fevâidu'l-Ğiyâsiyye**, thk, Aşık Hüseyin, Dâru'l-Kutûbi'l-Mısriyye, Kahire 1991, s. 1081.

فان فيه اشارة الى ان النسبة الجارية فيها الاستعارة نوع من النسبة

"O (el-Îcî) nun sözünde kendisinde isti'ârenin gerçekleştiği nisbet, nisbetin bir çeşidi olduğuna dair bir işaret vardır,"şeklindeki ibaresiyle el-Îcî'nin bu konudaki görüşünü izah etmeye çalışmıştır. Buna göre el-Îcî'nin هزم الامير الجند örneğinde "hakîkî olmayan fâile nispet edilen fiil, mutlak nispet itibarıyla hakîkî fâile nispet edilen fiile isti'âre edildiği" şeklinde birgörüşe sahip olduğu fikri ortaya çıkar.

Başka bir örnek:

es- Semerkandî, isti'âre-i asliyyeyi

ان كان المستعار اسم جنس (اى اسما غير مشتق) فاصلية "Eğer müste'ar, ism-i cins (müştak olmayan isim) ise isti'âre,isti'âre-ı asliyye olur," şeklinde tarif etmektedir. el İsferâyînî, bu tanımda es-Semerkandî'nin ism-i cinsi اسما غير مشتق şeklinde açıklamasının nedenini ism-i cinsin nahiv ve vad' gibi ilimlerde farklı anlamlara gelmesine ve bu tür anlamların da burada düşünülmesinin uygun olmamasına bağlamaktadır. Bu aradael-İsferâyînî, ism-i cins'invad' ilmî ıstılahında tekabül ettiği manasını,'Adudüddîn el-Îcî (ö. 756/1355) nin *er-Risâletü'l vad'iyye* adlı kitabından alıntı yaparak açıklamıştır:

وقد جعل صاحب رسالة الوضع اسم الجنس مقابلا للمصدر والمشتق

"*Risaletu'l- Vad'*ın müellifi, ism-i cinsi masdar ve muştakka karşılık gelen bir kavram olarak görmüştür."[112]

2.2.1.1.5. et-Teftâzânî (ö. 792/1390)

[112] Ebu'l-Kâsım b. Ebî Bekr el-Leysî es-Semerkandî, **Şerhu'r-Risâletu'l-'Adudiyye** (Hâşiyetu'd-Dussûkiyye 'ale'l-Vad'iyye şerhu'r-Risâletu'l-'Adudiyye ile birlikte), Dâru'n-Nuri's-Sabah, Lübnan 2012, s. 159.

İslâmî ilimler için yeni bir dönem başlatan bu sebeple kendisinden önce gelen ‘âlimlere mütekaddimun, sonra gelenlere ise müteahhirun denilen et-Teftâzânî, el-İsferâyînî’nin es-Semerkandî’den sonra en çok mürâcaat ettiği belâgat ‘âlimidir.

Örnek:

es-Semerkandî ikinci ‘ıkdın dördüncü ferîdesinde şöyle demektedir:

لا شبهة في ان المشبه في صورة الاستعارة بالكناية لا يكون مذكورا بلفظ المشبه به كما في صورة الاستعارة المصرحة وانما الكلام في وجوب ذكره بلفظه الموضوع له والحق عدم الوجوب

"isti‘âre-i mekniyyede müşebbehin, müşebbehun bihin lafzıyla zikredilmediği konusunda hiçbir şüphe yoktur. -Fakat isti‘âre-i musarrahada müşebbeh müşebbehun bihin lafzı ile zikredilmektedir.- Tartışma ancak müşebbehin kendisine vad‘edilen lafızla zikredilmesinin zorunlu olup olmadığı hakkındadır. Doğru olan vad‘edilen lafızla zikredilmesinin zorunlu olmamasıdır." el-İsferâyînî, es-Semerkandî’nin bu ibaresini şerhederken sarfettiği وانما الكلام في وجوب ذكره بلفظه الموضوع له والحق عدم الوجوب sözünden,

"müşebbehin kendisine vad‘edilen lafızın dışında başka bir lafızla zikredilmesinin cevazı hakkında ‘âlimler arasında ihtilafın mevcut olduğu" şeklinde bir anlam çıktığını ifade eder. el-İsferâyînî,ولم نعثر عليه “Biz, böyle bir ihtilafa rastlamadık.” Sözüyle es-Semerkandî’nin sözünden anlaşılan anlamı reddetmektedir. el-İsferâyînî,et-Teftâzânî’nin *el-Mutavvel’*deki

والّذي يلوح من كلام القوم ان في هذه الآية استعارتين احداهما تصرحية والاخرى مكنية

"Belâgat ‘âlimler’in sözlerinden فأذاقها الله لباس الجوع والخوف ".....Allah kendilerine açlık ve korku elbisesini tattırdı,"[113] ayetinde biri tasrihiyye, diğeri mekniyye olmak üzere iki tür isti‘ârenin mevcut olduğu anlaşılmaktadır," [114] ibaresine dayanarak, müşebbehin, kendisine vad‘edilen lafzın dışında başka bir lafızla zikredilmesinin cevazı hakkında ‘âlimler arasında ittifakın mevcut olduğunu iddia etmektedir.[115]

Başka bir örnek:

es-Semerkandî ikinci ‘ıkdın birinci ve üçüncü ferîdelerinde selef ve Hatîb el-Kazvînî’nin isti‘âre-ı mekniyyenin mahiyyeti hakkındaki görüşlerini açıklarkan ذهب ifadesini kullanmıştır. İkinci ferîdede ise es-Sekkâkî'nin mezhebini يشعر ظاهر كلام السكاكي ifadesiyle açıklamıştır. el-İsferâyînî, talebelerin dikkatini es-Semerkandî'nin farklı tabirlerine çekmek için وكثير من كلام السكاكي يميل إلى أن مذهبه هذاحتى ذهب الشارح المحقق في شرح التلخيص الى ان مذهبه هذا وصرف عبارته الأبية عن ذلك عن ظاهرها" es-Sekkâkî'nin sözlerinin çoğu onun mezhebinin bu olduğına işaret etmektedir. Hatta şârih (et-Teftâzânî) *Telhîs* şerhinde (*el-Mutavvel)* es-Sekkâkî'nin mezhebinin bu olduğu görüşündedir. Buna mani olan ibarelerini de te’vil etmiştir,"[116] şeklinde bir açıklamada bulmuştur.[117]

Diğer bir örnek:

el-İsferâyînî, *Şerhu’l-‘İsâm li’l-Ferîde* adlı eserinde isti‘âre-i mekniyyenin karinesi ile ilgili kısmında es-Semerkandî’nin, ez-Zemahşerî’nin mezhebi olarak sunduğu bilginin dayanağını belirtmek için aşağıdaki ibareyi zikretmiştir.

---

[113] **Kur’an-ı Kerîm,** Nahl, 14/ 112.
[114] et-Teftâzânî, a.g.e., s. 375-376.
[115] el-İsferâyînî, a.g.e., s. 207.
[116] et-Teftâzânî, a.g.e., s. 401.
[117] es-Sabbân, a.g.e., s. 192.

قال صاحب الكشاف : شاع استعمال النقض في ابطال العهد من حيث تسميتهم العهد بالحبل على سبيل الاستعارة لما فيه من اثبات الوصلة بين المتعاهدين

"el-Keşşâf müellifi dediki: Arapların isti'âre yoluyla 'ahdı habl ile adlandırmalarından dolayı nakdı, 'ahdın iptali için kullanmaları yaygındır." Daha sonra el-İsferâyînî ez-Zemehşerî'ye nisbet edilen mezhebi ortaya çıkaran es-Semerkandî'den önce et-Teftâzânî olduğuna işaret etmek için aşağıdaki bilgileri vermektedir:

قال الشارح المحقق قد استفدنا منه ان قرينة الاستعارة بالكناية لا يجب ان تكون استعارة تخيلية بل قد تكون تحقيقية كاستعارة النقض لابطاله

"Muhakkik şârih, ez-Zemahşeri'nin ibaresinden 'isti'are-i mekniyyenin karinesinin isti'are-i tahyîlîyye olarak gelmesinin zorunlu olmadığını, tersine nakdın ahdın iptali için isti'âre edilmesi gibi isti'are-i tahkikiyye olduğu şeklinde bir kuralı istifade ettik"[118]

2.2.1.1.6. es-Seyyid eş Şerîf el-Cürcânî (ö. 816/ 1413)

Yaşadığı döneme kendi damgasını vuran ve sonraki yüzyıllarda bir otorite olarak etkisini devam ettiren çok yönlü birkaç 'âlimden biri olan es- Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, el-İsferâyînî'nin düşüncelerinden istifade ettiği diğer bir beyan âlimidir.

Örnek:

el-İsferâyînî, 'Adudüddin el-Îcî ile es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî arasında isti'ârenin fiilde nisbet itibariyle gerçekleşip gerçekleşemeyeceği konusunda cereyan

[118] et-Teftâzânî,a.g.e., s. 383.

eden ihtilafı aktarıp kimin haklı olduğunu belirtmek istemiştir. Bu arada es- Seyyid eş-Şerîf'in görüşünü es-Semerkandî'nin bu konudaki haşiyesi aracılığıyla aktarmaktadır:

اعلم أنّ الاستعارة في الفعل انّما تتصور بتبعية المصدر ولا تجري في النّسبة الداخلة في مفهومه الاستعارة تبعا على قياس الحرففانّ معناه نسبة مخصوصة تجري فيها الاستعارة تبعا لأنّ مطلق النسبة لم يشتهر بمعنىً يصح أن يجعل وجه شبه في الاستعارة فيالفعل بخلاف متعلّقات الحروف فانها أنواع مخصوص لها أحوال مشهورة

" Bil ki fiilde gerçekleşen isti'âre ancak mastarında meydana gelen isti'ârenin mütabaatıyla gerçekleşir. Harfe kıyas edilerek mutlak nisbetin mutabaatı ile fiilin mefhumuna dahil olan cüzî nisbette istirenin cari olması mümkün değildir. Çünkü harfin manası özel bir nispet olup onda isti'âre tebeiyye yolu ile gerçekleşmektedir. Zira onların manaları için muteallakat (متعلّقات) olarak tabir edilenibtida (ابتداء)gibi küllîmanalarda, vech-i şebehe yarayacak özellikler mevcuttur. Ama bunlar mutlak nisbette bulunmamaktadır."[119]

2.2.1.1.7. Ebü'l-Kasım b. Ebi Bekr el-Leysî es-Semerkandî (ö. 888/1483)

el-İsferâyînî, eserinde en çok yararlandığı kişiEbu'l-Kâsım el-Leysî es-Semerkandî'dir. el-İsferâyînî, çalışma konumuz olan eserin metni konumundaki *el-Ferîde*'nin müellifi olan es-Semerkandî'nin müellif olma özelliğini dikkate alarak çoğu yerlerde 'âlimlerin her hangi bir konudaki görüşlerini es-Semerkandî'nin konuyla ilgili haşiyeleri aracılığıyla aktarmayı uygun görmüştür. Bazen de doğrudan onun konu ile ilgili görüşlerini istifade ederek *el-Ferîde*'yi şerhetmiştir. Bundan dolayı el-İsferâyînî *el-Ferîde'*yi, es- Semerkandî'yle şerh etmiştir, denilebilir.

[119] el- İsferâyînî, a.g.e., s. 101.

Örnek:

el-İsferâyînî, es-Semerkandînin *el- Ferîde*'deki

المجاز المركب.....انكانت علا قته غير المشا بهة فلا يسمّى استعارة

" Mecâz-ı mürekkeb, müşebbeh ve müşebbehun bih arasındaki alaka müşabehet olmadığı durumda isti'âre olarak adlandırılmaz," ibaresini tahlil ederken maksadın"alaka müşabehet olmadığı durumda mecâz-ı mürekkebin isti'ârenin dışında başka bir isimle adlandırılması gerekir" olduğu iddiasında bulunmuştur. Bu iddiasını "olumsuz mukayyet bir ifadede nefi edatı genelde kayde yönelir"[120] kuralına dayandırmıştır. es- Semerkandî'nin ibaresinde alakası müşabehat olmayanın isti'âre olarak adlandırılmadığı ve ona başka bir isim verilmediği görülmektedir.el-İsferâyînî bunun gerekçesini es-Semerkandî'nin aşağıdaki sözüne dayandırmıştır:

ولم نقل ويسمّى مجازا مرسلا لعدم تصريحهم بذالك

"(Belgât 'âlimleri) açıkça belirtmedikleri için buna mecâz-ı mursel demedik."[121]

Başka bir örnek:

el-İsferâyînî mecâz-ı mürekkeb konusunu işlerken isti'âre-ı mekniyye'nin de isti'âre-ı musarraha gibi mecâz-ı mürekkeb olarak gelip gelmeyeceğine değinmektedir. Bu arada es-Semerkandî'nin konuyla ilgili bir haşiyesini aktararak konuya açıklık getirmektedir. es-Semerkandî söz konusu haşiyede:"İsti'âre-ı mekniyyenin mecâz-ı mürekkeb olarak gelmesinde bir sakınca yoktur. Ancak belâgat 'âlimleri buna değinmemişler. Bu tür isti'ârenin beliğ bir kelâm da gelip gelmeyeceği konusunda net bir fikir yoktur," şeklinde bir beyanda bulunmuştur. Daha sonra o, bu haşiye üzerine yazdığı başka bir haşiyede "Bir müddet sonra Allâme et-Teftazani'nin أفمن حق عليه كلمة العذاب ayetiyle ilgili yorumuna binaen böyle bir isti'ârenin Kur'ân-ı Kerîm'de geçtiğine

[120] es-Sabbân, a.g.e., s. 153.
[121] el- İsferâyînî, a.g.e., s. 153.

dair bir bilgiyi elde etmeyi başardım," şeklinde bir izahta bulunmuştur.[122]es-Sabbân et-Teftâzânî'nin söz konusu ayetle ilgili yorumunun onun el-Keşşâf üzerindeki haşiyesinde geçitiğini ifade etmektedir. Söz konusu yorum aşağıda olduğu gibidir.

قال المحقق التفتازاني في حاشيته على الكشاف في الكلام على هذه الآية اصل الكلام امن حق عليه كلمة العذاب فانت تنقذه فهي جملة شرطية دخل عليها همزة الانكار والفاء فاء الجزاء ثم دخلت الفاء في اولها للعطف على محذوف دل عليه الكلام تقديره : أأنت مالك امرهم فمن حق عليه كلمة العذاب فانت تنقذه وكررت الهمزة في الجزاء لتأكيد الانكار ووضع من في النار موضع الضمير لذالك وللدلالة على ان من حكم عليه بالعذاب فهو كالواقع فيه لامتناع الخلف فيه وان اجتهاد النبي صلى الله عليه وسلم في دعائهم الى الايمان سعي في انقاذهم من النار نزل ما دل عليه قوله تعالى افمن حق عليه كلمة العذاب من استحقاقهم للعذاب وهم في الدنيا منزلة دخولهم في النار في الآخرة على طريق الاستعارة بالكناية في المركب حتى ترتب عليه تنزيل بذل النبي جهده في دعائهم الى الايمان منزلة انقاذهم من النيران الذي هو من ملائمات دخولهم النار فصار قرينة على الاول اي التنزيل الاول فقرينة الاستعارة بالكناية هنا استعارة تحقيقة كما في نقض العهد على ما هو مذهب الكشاف

"Muhakkik etTeftâzânî, el-Keşşaf üzerine yazdığı bir haşiyesinde bu ayetle ilgili şöyle bir yorumda bulunmuştur. أفمن حق عليه كلمة العذاب ayetinin aslı امن حق عليه كلمة العذاب فانت تنقذه şeklindedir. Bu ayetin başındaki hemze, istifham-ı inkâriyye

[122] el- İsferâyînî, a.g.e., s. 168.

harfı, fa harfı da cezaiyye fasıdır. Bu cümlenin hazfedilmîş bir cümleye atıf edildiğini belirtmek için başına atıf fası getirilmîş. Bu durumda ayetin yapısı şu şekilde olur: أأنت مالك امرهم فمن حق عليه كلمة العذاب فانت تنقذه İnkariye hemzesinin anlamını pekiştirmek için istifhamiyye hemzesi cezaü'ş-şart cümlesine, ووضع من في النار cümlesi de zamir yerine getirilmîştir. Kendilerine azap verilmesine dair kessinleşmiş bir söz bulunanların ateşte olanların hükmünde olduklarına işaret etmek için "kâfirler dünyada iken azaba mustahak olmaları" şeklindeki mana "Ahirette ateşe girmeleri" manasına benzetilmîştir. Bunun neticesinde "Ahirette ateşe girmeleri" manasını karşılayan tabiri"kâfirler dünyada iken azaba mustahak olmaları " manası için isti'âre-ı mekniyye mürekkeb olacak şekilde ödünç verilmîştir. Ve Hz. Peygamberin(s.a.v.) "onları imana devet etmede sarfettiği çaba "şeklindeki mana da " Onları ateşten kurtarma" şeklindeki manaya benzetilmîştir. "Onları ateşten kurtarma" manasını ifade eden افمن تنقذ من في النار söz grubu isti'âre-ı musarraha mürekkebe olarak " Onları ateşten kurtarma" manasına ödünç verilmîştir.افمن تنقذ من في النار sözü aynı zamanda ا فمن حق عليه كلمة العذاب söz grubundaki isti'âre-ı mekniyye mürekkeb sanatına karine-ı mania olur. Bu durumda isti'âre-ı mekniyyenin karinesi ez-Zemahşeri'nin mezhebinde olduğu gibi isti'are-ı tahkikiyye olur." [123]

Diğer bir örnek:

Eserinde yer yer tarışmalı meseleleri değerlendiren el-İsferâyînî, nisbet itibari ile fiilde oluşan isti'âre ile ilgili el-Îcî ve es-Seyyid eş-Şerîf arasında cereyan eden ihtilafı da öğrencilerin istifadesine sunmuştur. el-İsferâyînî söz konusu ihtilafı es-Semerkandî'nin konuyla ilgili haşiyesi aracılığıyla aktarmıştır. İlgili haşiyede el-Îcî'nin nisbet itibariyle fiilde oluşan isti'âre için هزم الامير الجند cümlesini örnek gösterdiği

[123] es-Sabbân, a.g.e., s. 168.

görülmektedir.[124] Nisbet itibariyle fiilde oluşan isti‘âre için örnek gösterdiği هزم الاميرالجند cümlesinde isti‘âre şu şekilde oluşur: Mecâzî fâile yapılan hezimetin nisbeti,hakîkî fâile yapılan hezimetin nisbetine benzetilmîş. Bunun neticesinde hakîkî fâile nisbet edilen هزم fiili, mecâzî fâile nisbet edilen هزم fiiline isti‘âre edilmîştir. el-Îcî'ye şu şekilde bir itiraz yöneltilebilir: Kendisine hadesin nisbet edildiği fâil mutlak bir fâildir, dolaysıyla هزم الامير الجند örneğinde emire nisbet edilen هزم fiili mevzuunlehusuda kullanılmıştır. Bununla birlikte هزم الامير الجند cümlesinde fiil,gerçek fâili olan askerlere değil de düşmanı mağlup etmede sebep konumunda olan emire nisbet edildiği için mecâz-ı akli sanatının mevcut olduğuna dair bir sonuç ortaya çıkar.

2.2.1.2. Nahiv

Şerh yazımında genellikle iki husus etkili olmaktadır. Bunlardan birincisi ders kitabı maksadı ile özlü bir şekilde yazılmış metinlerin daha iyi anlaşılması; diğeri ise, şerh edilen metindeki muhtemel ilmî tartışmaların ortaya konulmasıdır. Birçok metin üzerinde yapılan şerh sadece belli bir ilmîn açıklanmasına yönelik olmamaktadır. Özellikle bir kısım şerhlerde metnin gramer yönü üzerinde durulmaktadır.[125] İşte el-İsferiyinî *el-Ferîde*'yi şerhederken bazen onun gramer yönü üzerinde de durmaktadır. Bu nedenle yer yer nahiv ilmînden istifade edilmîştir. Ancak istifade ettiği Nahiv kuralını, olduğu gibi almaktan ziyade kendine ait görüş ve itirazlarını da ortaya koymakta ve ifade ettiği ihtimaller doğrultusunda ibareyi ıslah etmeye çalışmakatadır.

Örnek:

el-İsferâyînî, es-Semerkandî'nin

المجاز المفرد : الكلمة المستعملة في غير ما وضعت له لعلاقة مع قرينة مانعة عن ارادته

[124] el- İsferâyînî, a.g.e., s. 100.
[125] Sedat Şensoy, Şerh, **DİA,** TDV, İstanbul 2010, XXXVIII, s. 555-558.

"Hakiki manayı kastetmeye mani bir karine ile birlikte bir alâkadan dolayı konulduğu manadan başka bir manada kullanılan kelimedir" şeklindeki ibaresini açıklarken " Nekr- eden sonra gelen câr mecrûr veya zarf nekreye sıfat olur"[126] kuralından yola çıkarak şöyle bir tespitte bulunmuştur:

(مع قرينة)صفة لعلاقة اي لعلاقة كائنة مع قرينة والاولى لعلاقة وقرينة لان القرينة ليست من توابع العلاقة بل كل منهمامما يتوقف عليه المجاز ولك ان تجعل قوله مع قرينة حالا من المستكن في المستعملة

"مع قرينة sözü لعلاقة kelimesine sıfattır.-Yani karine ile birlikte oluşmuş alakadan ötürü- Öncelikli olan ise مع قرينة yerine وقرينة ifadesinin kullanılmasıdır. Zira karine alakanın tabii değildir. Bilakis mecâz, her birisine tevakkuf etmektedir.[127] Sen مَعَ قرينة sözünü المستعملة kelimesindeki gizli zamire hal yapabilirsin."[128]el-İsferâyînî ولك ان تجعل قوله مع قرينة حالا من المستكن في المستعملة sözüyle es-Semerkandî'nin söz konusu ibaresini değiştirmeden onu farklı bir şekilde i'rab ederek es-Semerkandî'nin sözünü islah etmeye çalışmıştır.

Bir başka örnek:

el-İsferâyînî, es-Semerkandî'nin وانكر التبعيةَ السكاكيُّ ibaresini Nahiv ilmî açısından incelemiştir. Nitekim o, bu cümlede es-Semerkandî'nin mefulü faliden önce

---

[126] Cemâluddin b. Yusuf b. Abdillah İbn-i Hişâm el-Ensârî, **Muğnî'l-Lebîb,** Dâru'l-Arkam, Lübnân 1999, II, s. 11.

[127] el-Beycûrî مع قرينة yerine وقرينة tabirinin kullanılmasının daha evla olmasını şu şekilde temellendirmiştir: Nedensellik ifade eden ل edatının **علاقة** kelimesinin başında bulunması ve قرينة lafzının **علاقة** kelimesinin sıfatının teallukatından olması, 'alâkanın asil karinenin de ona tâbi' olamasını gerektirir. Oysa durum böyle değildir. bk. el-Beycûrî a.g.e., s.14.

[128] el- İsferâyînî, a.g.e., s. 64.

getirmesinin nedeni üzerinde durmaktadır. el-İsferâyînî bu konudaki görüşünü şu şekilde izah etmektedir:

قدم المفعول لانه من وضع الظاهر موضع المضمر لمكان الالتباس فوضعه موضع الضمير

" Zamirin merciinde karıştırma söz konusu olduğu için zamirin yerine zahir isim kullanıldığından meful takdim edilmîştir."[129] Bu meseleyi el-İsferâyînî'nin kendine özgü görüşleri konusunda daha teferrüatlı bir şekilde ele alacağız.

Bir diğer örnek

el-İsferâyînî,es-Semerkandî'nin

المجاز المركب وهو المركب المستعمل في غير ما وضع له لعلاقة مع قرينة كالمفرد ان كانت علاقته غير المشابهة فلايسمى استعارة

"Mecâz-ı mürekkeb, - O, mecâz-ı müfredde oldugu gibi hakîkî manasının kastedilmesine mani bir karine ile birlikte bir alakadan dolayı konulduğu manadan başka bir manada kullanılan mürekkeptir.- 'alâkası müşabehet dışında bir şey ise isti'âre olarak adlandırılmaz," ibaresini şerhederken yine nahiv ilmî mevzularına değinmiştir. el-İsferâyînî, burada zikrettiğimiz cümlenin tahlili sadedinde, kübra cümlesinin süğrası[130]olan المجاز المركب cümlesinin ان كانت علاقته غير المشابهة فلايسمي استعارة söz grubunun haber'i olduğunu ve bu iki ögenin arasında bulunan وهو المركب المستعمل في غير ما وضع له

[129] el- İsferâyînî, a.g.e., s. 125.

[130] Kübrâ cümlesi, haberî cümle olan isim cümlesidir. Suğrâ cümlesi ise mübtedanın haberi durumundaki cümledir. bk. el-Ensârî, a.g.e., s.19.

لعلاقة مع قرينة كالمفرد şeklindeki cümlenin de cümle-i mu‘taride[131] olduğunu ifade etmiştir.[132]

Görüldüğü gibi el-İsferâyînî nahiv ilmînden istifade ederek ibareyi çözmeye çalışmıştır.

2.2.1.3. Sarf

Sarf ilmî, konusu itibariyle kelimenin yapısıyla ilgilenir. Kelimenin yapısı ise, manaya bağlıdır. Bundan dolayı bir sözün doğru ve iyi anlaşılabilmesi için sarf yönünü de ihmal etmemek gerekiyor. Buna bianen şârihler eserleri şerh ederken bu ilimden istifade ederek metni tahlil etmeye çalışmışlar. *eş-Şafiye* gibi ünlü bir esere şerh yazarak sarf ilmîndeki maharetini ortaya koyan el-İsferâyînî, çalışma konumuz olan eserinde de bu ilmîn mevzularını işlediğini vebazı ibarelerden muhtemel manaları çıkarmaya çalıştığını görmekteyiz.

Örneğin:

el-İsferâyînî terşihiyye ve tecridiyye isti‘âresi konusunu işlerken bu iki isti‘ârenin bir arada bulunabileceğini ifade etmiştir. O, buna örnek olarak aşağıdaki beyti zikretmiştir.

لدى اسد شاكي السلاح مقذف له لبد اظفاره لم تقلم

“ Silah kuşanmış iri cüsseli yeleleri olan tırnakları hiç kesilmemiş bir aslanın yanındayım”

O bu beyitteki terşîhiyye ve tecridiyye isti‘ârelerini açıklarken مُقَذَّف kelimesinin sarf açısından ism-i mef‘ûl olduğunu ifade ederek şöyle demektedir:

---

[131] el-Ensârî, a.g.e., s. 305.
[132] el- İsferâyînî, a.g.e., s. 153.

اسم مفعول من التقذيف مبالغة في القذف بمعني الرمي كأنه رمى بالحم

"Atmak manasındaki قذف 'nin mübalağasını ifade eden تقذيف kelimesinin ism-i mefulüdür. Sanki vücuduna et vurulmuş."[133] Bu beyana göre مقذف kelimesi عظيم الجثة (iri cüsseli) den kinaye olup hem müşebbeh hem de müşebbehun bih için mülayim olabilecektir. Ancak el-İsferâyînî'nin *el-Atvel* adlı eserinde مقذف kelimesi için

واما لو فسر بمن كثر لحمه حتى كأنه قذف ورمي باللحم فهل هو ترشيح وانسب بالاسد لا يبعد ان يكون كذالك

"(مقذف) kelimesi vücüdüna sanki et vurulmuş (yüklenmiş) gibi eti çok olan anlamında açıklanırsa terşih olup aslana daha münasip bir şey olurmu? Böyle olması uzak bir ihtimal değildir,"[134] şeklindeki ifadesine bakılırsa terşih olma ihtimalı daha güçlüdür.[135]

2.2.1.4. Mantık

Mantık kaidelerine uygun ve anlaşılması zor, kapalı bir ibareyi ortaya koymayı tercih eden dilci, kelâm cı ve aynı zamanda mantıkçı olarak da bilinen el- İsferâyînî, el-Ferîde'yi şerhederken eserde geçen tanımların mantık ilmînin mevzusu olan camiiyet ve maniiyyet şartlarını taşıyıp taşımadıklarına son derece önem vermiştir.[136]

---

[133] el- İsferâyînî, a.g.e., s. 139.
[134] et-Teftâzânî, a.g.e., s. 143.
[135] İsâmuddin el-İsferâyînî, **el-Atvel**, yey., İstanbul ty., I, s. 144.
[136] Mantık ilminde tariflerde ittirâd ve in 'ikasın şart olduğu belirtilir. İttirâd tarifin ağyârına mâni' olması, yani muarrefin fertlerinden olmayan bir şeyin tarife girmemesi demektir. İn 'ikas ise tarifin efrâdına cami' olması, yani muarrefin fertlerinden olan bir şeyin tarifin dışında kalmaması demektir. bk. Ahmed Cevdet Paşa, **Mi'yâr-ı Sedâd,** s. 37; eş-Şeyh Muhammed Rızâ el- Muzaffer, **el-Mantık**, İntişarâtu Firuzâbâdî, Kum 1980, s. 103.

Örnek:

el-İsferâyînî, es-Semerkandî'nin ان كان المستعار اسم جنس اي اسما غير مشتق فالاستعارة اصلية tarifini tahlil ederken es-Semerkandî'nin kendi ibaresini tefsir etmesinin nedenini aşağıdaki cümlelerle izah etmektedir.

اسم الجنس في عرف النحاة يساوق النكرة فيتناول المشتقات ولا يتناول اسامة والاسد ونظائره فلا تصح ارادته هنالشمول الاستعارة الاصلية جميع المعارف الغير المشتقة الا العلم الشخصيّ وعدم شمولها المشتقات

"İsm-i cins nahiv ilmînin ıstılahında nekire'ye tekabül eder. Bu durumda ism-i cins müştakları kapsayıp 'alemü'l cins ve başında el takısı bulunan nekireleri ve benzerleri kapsamamakatadır. Dolayısıyla bu arada nahiv 'âlimlerinin örfünün kastedilmesi sahih dedğildir. Çünkü isti'âre-i asliyye alemu'ş-şahs hariç müştak olmayan bütün marifeleri kapsar. Müştak olanları da ihtiva etmez."[137] Burada el-İsferâyînî, ولا يتناول اسامة والاسد ونظائره ve فيتناول المشتقات cümleleri ile nahivcilerin ıstılahı kastedildiği takdirde tanımın ağyarına mani ve efradına camii olmayacağına işaret etmektedir.

Örnek

el-İsferâyînî mecâz-ı mürekkeb konusunu işlerken es-Semerkandî'nin

"Mecâz-ı المجاز المركب وهو المركب المستعمل في غير ما وضع له لعلاقة مع قرينة كالمفرد mürekkeb, mecâz-ı müfrette olduğu gibi hakîkî manasının kastedilmesine engel bir karine ile birlikte bir alakadan dolayı konulduğu anlam dışında kullanılan terkiptir,"

[137] el- İsferâyînî, a.g.e., s. 79-81.

şeklindeki tanımını ağyarını mani olmamakla tenkid etmiştir. el-İsferâyînî bunu şu şekilde izah etmiştir:

فيصدق التعريف على مجموع قوله (واعتصموا بحبل الله) على الاحتمالين لانه اذا استعمل جزءمن اجزاء المركب في غير ما وضع له فقد استعمل مجموعه في غير ما وضع له.....وفي تسمية مجموع المركب استعارة مركبة نظر بل في تسميتها استعارة كما لا يخفى على من ليس في معرفة الفن كالمستعير من القن

"Bu durumda tarif, واعتصموا بحبل الله cümlesinin mecmu'unu her iki ihtimale göre de (Terşihin hakîkî manasını koruması ve korumaması durumunda)[138]kapsamaktadır. Zira mürekkebin bir parçası konulduğu anlam dışında kullanılırsa bütünü de konulduğu anlam dışında kullanılmış olur. Cümlenin bütününün isti'âre-ı mürekkebe olarak adlandırılması tartışmalıdır. Hatta isti'âre olarak isimlendirilmesi bile tartışma götürür. Bu mesele, bu ilimi ehlinden öğrenenlere kapalı kalmaz."[139] es-Sabbân, burada tartışılan meseleyle ilgili şöyle bir açıklama yapmaktadır:

اما النظر في كونه استعارة مركبة فلان الاستعارة المركبة هي المركب الذي تجوز بمجموعه اولا وبالذات لا ما سرى التجوز الى مجموعه من اجزائه

"İstiare-ı mürekkebe, bütününde birinci derecede ve bizzat mecâziyetin vuku bulduğu mürekkeptir. Parçasından mecâziyetin bütüne sirayet ettiği bir mürekkeb değildir."[140]

[138] es-Sabbân, a.g.e., s. 150.
[139] el- İsferâyînî, a.g.e., s. 150-151.
[140] es- Sabbân, a.g.e., s. 151.

2.2.1.5. Vad‘

Vad‘ ilmi, belirli bir anlam karşılığında ortaya konulmasını ve lafız- anlam ilişkisini konu edinen bir bilim dalı olması [141]itibariyle şârihler bir eseri şerhederken bu ilmin mevzularına değinmeleri çok önemlidir. el-İsferâyînî de çalışma konumuz olan eserini şerhederken yeri gelince söz konusu ilmîn mevzularını ihmal etmemiştir.

Örnek:

el-İsferâyînî, es-Semerkandî’nin

وإلاّ فتبعية لجريانها في اللفظ المذكور بعد جريانها في المصدر ان كان المستعار مشتقا

"Müste‘âr lafız,fiil veya türevlerinden biri ise onda oluşacak isti‘âre, önce masdarında gerçekleşir; sonra ise o lafızda gerçekleşir,” şeklindeki sözünü şerh ederken onda ifade edilen müdde‘a ile ilgili belâgat âlimlerinin aşağıdaki delillerini net olmamakla eleştirmiştir:

وانما تكون تبعية لان الاستعارة تعتمد التشبيه والتشبيه يقتضي كون المشبه موصوفا بوجه الشبه

وانما يصلح للموصوفية الحقائق اي الامور المتقررة الثابتة

“İsti‘ârenin tebeiyye olmasının nedeni, teşbihe dayanmasından kaynaklanmaktadır. Teşbih ise, müşebbehin vech-i şebeh ile mevsuf olmasını gerektiriyor. Vech-i şebeh ile vasıflanmaya uygun olan ise, ancak hakikatlardir. (Hakikatlardan kasıt) varlığı değişkenlik göstermeyen şeylerdir.”[142] Buna karşılık el-İsferâyînî, söz konusu müddeayı aşağıdaki ibaresiyle temellendirmeye çalışırken vad‘ ilmînin mevzusuna da değinmiştir:

---

[141] Şükran Fazlıoğlu, Vaz‘, **DİA,** TDV, İstanbul 2012, XLII, s. 577.

[142] Masdarın heyetinin maruzu olan maddenin vaz‘ının şahsî olması noktasında ‘âlimler arasında tartışma yoktur. Müştak (türemiş) kelimelerin bir prçası olan maddenin vaz‘ı ise çoğu belâgat ‘âlimlerince şahsîdir. Muhhaşî’nin sözünden anlaşılan bu tür maddenin vaz‘ı nevî olmasıdır. Dah fazla bilgi için bk. **es-Sabbân**, a.g.e., s. 94.

لكن نبين لك ما هو من مواهب الواهب قيرب الى الافهام فانه قريب المسلك غير بعيد المرام وهو ان المشتقات موضوعة بوضعين وضع المادة والهيئات فاذا كان في استعارتها لا تتغير معانيها للهيئات فلا وجه لاستعارة الهيئة فالاستعارة فيها انما هي باعتبار موادها فيستعار مصدرها لتستعار موادها بتبعية استعارة المصدر .....

“ Fakat biz Allahtan hibe edileni ve anlaşılması kolay olanı sana izah edeceğiz. Çönkü o, yolu yakın olan ve varış yeri uzak olmayan bir delildir. O da şudur: Müştaklar madde ve heyet olmak üzere iki şekilde vad‘ olunmuşlar. İsti‘areleri esnasında heyetlerinin ifade ettiği manalarda (fiillerde zaman ve nisbet, diğer müştaklarda zat ve nisbet) değişiklik olmadığında heyetleri itibarıyla yapılan isti‘ârenin bir anlamı olmayacak. Bu durumdaki müştaklarda isti‘âre yalnız maddeleri itibarıyla yapılmaktadır. Buna göre masdarın isti‘âresinin tebeiyyeti ile müştaklarda madde itibari ile isti‘âre yapmak için masdarlarında isti‘âre yapılır.” Görüldüğü gibi el-İsferâyînî müddeayı temellendirirken وهو ان المشتقات موضوعة بوضعين وضع المادة والهيئات ifadesiyle vad‘ ilmînin mevzusuna girmiştir.

Örnek:

el-İsferâyînî , es-Semerkandî’nin

والمراد بمتعلق معنى الحرف مايعبر به عنه من المعاني المطلقة كالابتداء ونحوه

“mutelleku m‘anel harfi kavramından kasıt harfle ifade edilen ibtida gibi mutlak manalardır.”şeklindeki ibaresini ele alırken مايعبر به عنهمن المعاني ifadesinden yola çıkarak es-Semerkandî’nin harfin mevzuun lehusu ile ilgili görüşü ‘Adudüddin el-Îcî ve es-Seyyid eş-Şerîf’ten yana olduğunu belirtmiştir. O, ولكونه الحق الحقيق ifadesiyle de kendisinin de bu görüşte olduğuna işaret etmiştir. et-Taftâzânî’nin de içinde bulunduğu

cumhur ise, harflerin mevzuunlehusunun mutlak manalar olduğu düşüncesidedir. el-İsferâyînî bu konudaki mütekaddimun ve müteahhirun ‘âlimlerin harfın mevzuunlehu’suyla ilgili görüşlerini şu şekilde aktarmıştır:

والموضوع له الحرف هذه المعاني المطلقة عند الجمهور ولكن الواضع شرط استعماله في جزئٍّ مخصوص من جزئيّاتها حتى لزمهم كون الحروف مجازات لاحقائق لها وبعض من وفق لتحقيقه جعل الموضوع له الجزئيات المخصوصةوجعل تلك المطلقات تعبيرات للجزئيّات احضرت بها عند الوضع لها ولكونه الحق الحقيق بالاعتباراختاره المصنف فجعلهامعبرا بها لمعاني الحروف ولم يجعلها معاني الحروف

“Cumhura göre harfin mevzuunlehusu, ibtida gibi mutlak manalardır. Fakat vâdi‘, harfi (İbtidau’s-seyr gibi) cüzî manalardan belli birinde istimal edilmesini şart koşmuştur. Takî harfler hakîkî manaları olmayan mecâzlar konumuna düşerler. Bu meselenin hakîkatına muvaffak olan bazı şahsiyyetler (‘Adudüddin el-Îcî ve es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî) Mevzuunlehuyu belli cüzî manalar olarak saymışlardır. Bu mutlak anlamlar ise, vad anında cüzî manalara ulaşmak için araç olarak kabul etmişlerdir. Bu görüş itibar edilmeye değer gerçek bir görüş olduğu için musannif onu tercih etmiş ve bunu harflerin manaları olarak değil bu manaları ifade edici olarak kullanmıştır.”[143] Abulhakim es-Siyâlkûtî (ö.1067/1657) ise, cumhuru destekleyip aşağıdaki tespiti ortaya koymaktadır.

وذهب الاوائل الى انها موضوعة للمعانى الكلية الغير الملحوظة بذاتها فلذلك شرط الواضع في دلالتها ذكر متعلقاتها وهذا ما اختاره الشارح رحمه الله تعالى في تصانيفه وقيل انه يلزم على هذا ان يكون استعمالها في خصوصيات تلك المعاني مجازا لا حقيقة لها لعدم

[143] el- İsferâyînî, a.g.e., s. 118.

استعمالها في المعاني الاصلية اصلا مع انهم ترددوا في ان المجاز يلزمه الحقيقة اولا فمدفوع بانه انما يكون مجازا لو كان استعمالها فيها من حيث خصوصياتها اما اذا كان من حيث انها افراد المعاني الكلية فلا .

"İlk belagât âlimleri harflerin, tek başına mülahazaları mümkün olmayan küllîmanalara vad' edildiğini belirtmişler. Bundan dolayı vadı, bu harflerin manalarına delalet etmelerinde onların muteallakat (Bağlı olduğu fiil ve mecrur) larının zikredilmesini şart koşmuştur. Şârih (et-Teftâzânî) eserlerinde bu görüşü tercih etmiştir. Şârihe bazıları tarafından "Bu görüşe binaen harflerin söz konusu küllî manaların cüzîyyatlarında isti'mal edilmeleri durumunda hâkîkî anlamı olmayan bir mecâz çeşidinin olması gerekir. Zira harfler asıl anlamlarında kullanılmamışlardır. Bununla beraber onlar mecâzın hâkîkî manası olup olmayacağ konusunda tereddüt etmişler. (Cumhura yönelik itiraz), eğer harfin cüzî manalarda kullanımı, mutlak manaların özellikleri açısından ise, kullanımı hâkîkî anlamı olmayan mecâz olur. Ancak harfin cüzî manalarda kullanımı onların küllîmanaların fertleri itibari ile ise, ifade edilen mecâz söz konusu olmaz."[144]

2.2.1.6. Munâzara

Munâzara ilmî, gerçeğin bilinmesine yönelik tartışmaların yöntem ve kurallarını araştırıp belirleyen bir disiplindir[145]. Bu yöntem ve kuralları şöyle özetleyebiliriz: Bir konuyu tartışan iki kişiden iddia sahibine muallil denir. Muallil olan sebep bildirir ve bildirdiği sebepleri cevaplar. Munâzarada muallilin öne sürüdüğü fikirleri kontrol eden ve delile ihtiyaç hissettiren tezlere delil isteyen ve soru soran kimseye de sâil denir. Tartışanlar görüşlerine kaynak göstermek zorundadırlar ve iddia sahibinin iddiası bedihi değilse, iddiasını kanıtlamakla yükümlüdür. Zira apaçık ve zarûri şekilde olmayan her iddianın delillendirilmesi gerekir.

---

[144] es-Siyâlkûtî, a.g.e., s. 497.
[145] Yusuf Şevkî Yavuz, Munâzara, **DİA,** TDV, İstanbul 2006, s. 576.

Munâzara esnasında bazen sâilin, bazen de muallilin başvurduğu hükümlerle ilgili kurallar şunlardır:

a) Engelleme (meṅ): öne sürülen iddiaya delil isteyerek veya delilin öncülerine itiraz ederek muârızı reddetmek.

b) Delil bozma (nakz): Gösterilen delillerin öncüllerine itiraz etmeden yeni bir delille onu çürütmek.

c) İddiaya karşı koyma (muâraza): Öne sürülen iddianın zıddının doğruluğunu kanıtlamak suretiyle doğrudan doğruya iddiayı çürütmek.

Sâil, delil bozma veya iddiaya karşı koyma şıklarından biriyle hareket etmek istediği takdirde muallil konumuna gelir, muallil de sâilin yerini alır.

Kavramlarla ilgili tartışma kuralları "tanım" ve "bölme" kısımlarında incelenir. "Bir kavramın karakteristik kapsamını belirleyen zihin işlemleri" demek olan tanıma ancak tanımın eksik olduğu ve yabancı unsurlar içerdiği iddiasıyla itiraz edilebilir. Bir bütünün parçalara bölünmesi halinde bölmenin tam olmadığı veya bölmeye dahil unsurların dışında bırakıldığı ileri sürülerek karşı çıkabilir.[146]

el - İsferâyînî de es-Sekkâkî, et-Teftâzânî. es-Seyyid eş-Şerîf ve es –Semerkandî gibi kelâm ekolünün en etkili belâgat 'âlimleri arasında yer aldığı için mantık kurallarından dolaysıyla munazara kurallarından istifade etmiştir.

Örnek:

el-İsferâyînî es-Semerkandî'nin es-Sekkâkî'nin isitare-i mekniyye ile ilgili ibaresinden anlaşılan muhtemel görüşünü açıklarken es-Sekkâkî'ye yaptığı itiraza cevap vermeye çalışmıştır. es-Semerkandî isitiare-i mekniyye hakkında bilgi verirken es-Sekkâkî'nin görüşünü şöyle açıklamıştır:

---

[146] Muhammed b. Ebî Bekr el-Mer'eşî el-Ma'rufî bi Saçaklîzâde, **er-Risâletu'l-Velediyye** (Şerhu Abdlvehhâb'ale'l-Velediyye fi adâbi'l-Behsi ve'l-Munâzara içinde), Dâru Nûri's-Sabah, Lübnan 2012, s. 83.; Yavuz, a.g.m., s. 576-577.

يشعر ظاهر كلام السكاكي بأنها لفظ المشبه المستعملُ في المشبه به بادعاء أنه عينه

“es-Sekkâkî’nin ibaresinin zahiri; isti‘âre-i mekniyye’nin, müşebbehun bihte kullanılan müşebbeh, ikisininde aynı şey olduğu iddiasından hareketle, lafzı olduğuna işaret etmektedir.”

O, yukarıdaki ibarenin akabinde es-Sekkakî’nin sözüne aşağıdaki itirazın yöneltilebileceğini ifade etmektedir.

ويردعليه ان لفظ المشبه لم يستعمل الا في معناه فلا يكون استعارة

“Onun görüşüne müşebbeh lafzının asıl manasında kullanıldığı ve bu nedenle onun isti‘âre olmadığı şeklinde bir itiraz yöneltilebilir.”

es-Semerkandî’nin yukarıdaki ifadesi ile es-Sekkâkî muallil, o ise sâil konumunda olmaktadır.

es-Semerkandî’nin sözünden şöyle bir kıyas çıkmaktadır:

لفظ المشبه مستعمل في معناه ولا شيء من الاستعارة بمستعمل في معناه ينتج لا شيء من لفظ المشبه باستعارة

“Müşbbeh lafzı kendi manasında kullanılmıştır. İstiareden hiçbir şey kendi manasında kullanılmaz. Bu durumda hiçbir müşebbeh lafız isti‘âre olmaz.”

Aşağıdaki ibareye göre, el- İsferâyînî sâil, es-Semerkandî muallil olmaktadır. Zira es-Semerkandî لفظ المشبه مستعمل في معناه ifadesi ile bir iddia da bulunmaktadır. Bu nedenle muallil konumunda olmaktadır. el-İsferâyînî ise, aşağıdaki ibaresi ile es-Semerkandî’ye itiraz etmektedir. Bu nedenle o da sâil olmaktadır.

لا نسلم ان لفظ المشبه مستعمل في معناه لم لا يجوز ان يكون المراد منه الموت المتحد بالسبع ادعاء

"Müşebbeh lafzının kendi manasında kullanıldığını kabul etmiyoruz. Niye bir iddia olarak onunla yırtıcı hayvan ile tek bir varlık haline gelmiş ölüm kastedilmesin."

Örnek:

El-Ferîde adlı eserin birinci'ıkdın dörüdncü ferîdesinde isti'âre, mülâyimi (münasip vasfı) itibariyle mutlaka, muraşşaha ve mücerrede olmak üzere üç kısım şeklinde işlenmiştir. el-İsferâyînî bu konuyu işlerken bu tür taksimin hâkîkî olmayıp aksine itibari olduğuna işaret etmek için وقد يجتمع الترشيح والتجريد" Bazen terşih ve tecridbir arada bulunur." İfadesinde bulunmuştur. O,buna şâirin aşağıdaki beytini örnek göstermiştir.

لدى اسد شاكي السلاح مقذف له لبد اظفاره لم تقلم

"Silah kuşanmış iri cüsseli yeleleri olan tırnakları hiç kesilmemiş bir aslanın yanındayım."

el-İsferâyînî اي عند اسد تام السلاح "Yani silahı tam aslanın yanında" ifadesiyle tecride ,مقذف kelimesini كثير اللحم " çok etli" şeklinde yuorumlayarak da terşihe işaret etmektedir.[147] el-İsferâyînî'nin "terşih ve tecrid bir arada bulurur" şeklindeki görüşüne şöyle bir itiraz varid olur: Bu durumda maksemin aksamları arasında tesaduk

[147] el- İsferâyînî, a.g.e., s. 139.

olacaktır. Aksamların tesadukları da munazara ehlince kabul görülmemiştir. el–İsferâyînî, mükadder itirazı فالتقسيم اعتباري ifadesiyle defetmeye çalışmıştır.[148]

Örnek.

el-İsferâyînî, fiilde isti‘ârenin nisbet itibariyle gerçekleşip gerçekleşmeyeceği konusunda ‘Adudüddin el-Îcî (756 / 1355) ile es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî (ö. 816 / 1413) nin görüşlerini açıklamakta ve es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî’ye hak vermektedir. Ancak el-İsferâyînî Munazara ilmînin engelleme (men‘) kuralını kullanarak es- Seyyid eş-Şerîf’in öne sürdüğü iddiasına getirdiği delilin öncülerine itiraz etmiştir.

el-İsferâyînî, es-Semerkandî’nin haşiyesinden aktardığına göre, es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî’nin fiildeki isitare-i tebiyye ile ilgili görüşü aşağıdaki gibidir:

ولا تجري في النسبة الداخلة في مفهوم الفعل الاستعارة تبعا على قياس الحرف لان متعلق النسبة الداخلة في مفهوم الفعل مطلق النسبة

“Fiilin mefhumuna dahil olan nisbette harfe kıyasla tebe‘iyye isti‘âresi gerçekleşemez. Çünkü fiilin manasının bir parçası olan nisbetin muteallakı mutlak nisbettir.”[149]

---

[148] Saçaklîzade hakîkî ve i‘tibarî taksim ile ilgili bilgileri aşağıdaki şekilde vermektedir:
“ Bazen taksim, aksamları aynı şeye tesaduk ediyorlar diye tenkid edilir. Bu tür tesaduk, bütün kısımların veya bazıları arasında bir vecihten umumun mevcut olduğu durumda gerçekleşir. Hayvan, insan veya beyazdır örneğinde olduğu gibi. Söz konusu örnekte maksemın (hayvan) kısımları (insan ve beyaz) beyaz insanda birleşiyorlar. Kutbeddîn er-Râzî Metâli‘ şerhinde “ Bir şeyi taksim etmekten kasıd kısımlar arasında temayüzün mevcut olduğunu göstermektir.” şeklinde bir beyanda bulunmuş. Ben derim ki temayüzden maksat kısımların birbirine zıt olmalarıdır. el-Fenârî’nin açıkladığı gibi aksamların birbirine tesadukuyla ancak hâkîkî taksim iptal olunur. Hakîkî taksim, maksemi gerçekte zıt olan varlıklar şekline dönüştürülmesidir. Öte yandan aksamların aynı şeye tesaduk etmeleri itibârî taksime zarar vermez. İtibârî taksim küllî olanı, aklen zıt olan mefhumlara ayırmaktır. Küllînin beş kısma ayrılması meselesinde olduğu gibi itibarî taksimde aksamların mefhumları vakıada birbirlerini kapsamaları bir sorun teşkil etmez. Renkli olan bir eşayda bu beş kısımın birbirini kapsamaları buna örnek gösterilebilir. Bazen eksamların birbirlerine tesadük etmelerinden dolayı taksime butlan yönünden itiraz yapılır. Bu durumda söz konusu itiraz taksim itibarîdir denilerek defedilir. Yukarıda ifade edildiği gibi itibârî taksimde kısımlar arasındaki temayüzün sadece aklen mefhumda gerçekleşmesi yeterlidir.” Daha detaylı bilgi için bk. Saçaklızâda, a.g.e., s. 70-73.

[149] el- İsferâyînî, a.g.e., s. 101.

ولا تجري في muddea olrak kabul edilen el-İsferâyînî örneğinde هَزَمَ الأميرُ الجندَ النسبة الداخلة في مفهوم الفعل الاستعارة تبعا على قياس الحرف ibaresinden çıkan hükmü kabul etmiş. Ancak müddeanın suğrası sayılan لان متعلق النسبة الداخلة في مفهوم الفعل مطلق النسبةibaresine karşı çıkıp itirazını aşağıdaki ibaresi ile temellendirmiştir.

ونسبة لان نسبة الفعل انواع نسبة الى الفاعل وهي نسبة مخصوصة كما أن الابتداء نسبة مخصوصة الى المفعولونسبة الى المكان الى غير ذالك وكل منها نوع مخصوص له لوازم مخصوصة يصح ان يشبه بها باعتبارها

"Çünkü fiilin nisbeti çeşitlidir. Bir fâile olan nisbettir. Nasıl ki ibtida mahsusa bir nisbet ise, bu da mahsusa bir nisbettir. İkincisi mefule olan nisbettir. Üçüncüsü ise, mekâna ve diğerlerine olan nisbettir. Onlardan kendisine has bir tür olup kendilerine lazımları vardır. Bu lazımların itibari ile onlar müşebbehun bih olabilirler."

2.2.1.7. Lugat

el-İsferâyînî, eserinde gerekli gördüğü yerde kelimelerin lugat anlamlarına değinmektedir. Bunu yaparken genellikle lugat kaynaklarının ismini zikretmemiştir. Örneğin, *el-Ferîde'*nin Dibâce kısmındaki ودل عليه زبر المتأخرين cümlesinde geçen زبر kelimesinin lugat anlamını ez-" الزبر على وزن علم الكلام وعلى وزن عُنُقٍ جمع زبور بمعنى الكتب

Zibr عِلْم vezninde olması halinde kelâm anlamına gelir. عُنُق vezninde olduğunda ise, **زَبُور** kelimesinin cemi olup kitaplar anlamına gelmektedir.[150]

el-İsferâyînî, *el-Ferîde*'nin anlamı ihtilaflı olan kelimelerini açıklarken sadece bir yerde kaynağın ismini zikretmiştir. Örneğin; birinci 'ıkdın birinci ferîdesinde "لعلاقة في الصحاح بالكسر هي بالفتح واما بالكسر ففي الامور الحسية şeklinde şerh ederken" sözünü, "علاقة السوط ونحوها وبالفتح علاقة الحب" diyerek el-Cevherī'nin (ö.400/1009) *es-Sıhah*'ını dayanak olarak göstermiştir.[151]

2.2.2. Dili

Üslup, belli bir duyuş, görüş ve birikime sahip olan insanın edindiği tecrübeyle seçtiği konuyu biçim ve içeriğin belirlediği vasıta ve yöntemleri kullanarak kendisine has bir biçimde ördüğü kelimelerle anlatmasından doğan bir edebi değer unsuru ve ölçüsüdür.[152] Herkese değil sadece entellektuel bir zümre için yazılan eserlerin üslupları zor olur. Bundan olacak ki felsefeciler genelde eserlerini anlaşılması zor bir üslupla yazmışlar. Örneğin İbn Sina (980- 1037)'nın *İşâretler ve Tenbihler* adlı eseri ilgili alanda uzmanların bile zor anlayacakları kadar ağır bir üslupla yazılmıştır.[153]

Çok iyi dilci olması yanında felsefeci, kelâm cı ve mantıkçı olarak da bilinen el-İsferâyînî, yer yer zor bir üslup kullanmıştır. Öyleki mühaşşiler bazı karmaşık ibarelerni kelime kelime açıkladıktan sonra hulasasını vermeye çalışmışlar. Örneğin Muhammed b.Sabbân, el-İsferâyînî'nin

---

[150] el- İsferâyînî, a.g.e., s. 43.
[151] el- İsferâyînî, a.g.e., s. 61.
[152] Mehmet Önal, "Edebî Dil ve Üslup", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,** Sayı 36, 2008, http:// turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20EDEBIYATI/ mehmet_onal_ edebi_dil_uslup.pdfs. (25.05.2015), s. 32.
[153] Nihat Keklik, "Felsefede Üslup Meselesi ve Bâzı İlkeler", http:// www.journals.istanbul.edu.tr/i ufad /article/ viewFile/1023017761/1023016999 (20.03.2015), s. 56-57.

وهذه مثار فرسان البلاغة حتى لا يكاد يرتضي من ذاق حلاوة البيان ولو بطرف اللسان ان يحمل الاستعارة في المركب على الاستعارة المتعددة ان امكن ويحمل عليه حتى الامكان فيكون المنظور للبليغ هذه التشبيه النبيه العظيم الشأن

"Bu konu belâgat atlılarının tozu dumana kattığı alandır. Öyle ki dilin ucu ile bile belâgat ilmînin zevkini tadan kimse mürekkepteki isti'âreyi birden fazla olan isti'âreye -Her ne kadar iki isti'âreye de hamletmek mümkün olsa-hamletmeye razı olmaz. Mümkün olduğunda mecâz-ı mürekkebe hamledilir. Bu yüce ve değerli teşbih, beliğ kimsenin nazarını celpeder", şeklindeki ibaresini aşağıda olacak şekilde çözümleyip hulasasını vermek zorunluluğu hissetmiştir:

(قوله : حتى لا يكاد.....الخ) حتى تفريعية وخبر (يكاد) قوله : (يرتضي) ، ومن تنازعه (يكاد) على أنه اسمها و(يرتضى) على أنه فاعله . وقوله: (أن يحمل) مفعول يرتضي... وقوله :(ويحمل) بالرفع معطوف على (لا يكاد)، وقوله: (عليه) اي على المجاز المركب ، أوعلى مثار فرسان البلاغة،أوعلى التمثيل المتقدم، وقوله: (حتى الامكان) غاية للحمل على المجاز المركب أي يحمل عليه منتهيا ذالك الحمل الى غاية امكانه.

ومحصل كلامه : أن البليغ لا يرضى بالحمل على الاستعارة المفردة بمجرد امكانهابل اذا وجد مقتض لها اكيد، ويرضى بالحمل على المجاز المركب بمجرد امكانه ، لشرفه عليها، فالمركب الذي تجوز فيه وأمكن جعله من باب الاستعاراة المتعددة في اجزائه وجعله من باب الاستعارة التمثيلية في مجمومعه .....لا يرضى البليغ الا بحمله على التمثيلية ، هذا أقرب ما تقرر به عبارة الشارح

“حَتَّى لا يَكَادُ ” sözünde geçen حتَّى kelimesi tefrî‘iyye harfidir. يَكَادُ ‘nun haberi يَرْتَضِي fiilidir. يَكَادُ fiili, مِنْ lafzının kendisinin ismi, يَرْتَضِي fiili de مِنْ lafzının kendisinin fâili olduğu noktasında niza ediyorlar. أنْ يَحْمِلَ sözü يرتضِي fiilinin mef‘ûludur.… يَحْمِلُ sözü ise, لايكاد fiiline atf edilmîştir. عليه tabirinde zamirin merci ise المجاز المركب, مثار فرسان البلاغة ve التمثيل lafızlarından birisi olabilir. حتّى الامكان sözü ise, mecâz-ı mürekkebe hamledilmenin nihayetini belirtiyor. Yani mürekkebdeki isti‘âre mümkün oldukça mecâz-ı mürekkebe hamledilir.

Onun sözünün hulasası beliğ kimse sadece mümkün olmasına bakarak isti‘âre-i müfrede hamletmeye razı olmaz. Bunu gerekli kılan etkin bir gerekçe bulunca hamleder. Mecâz-ı mürekkepte ise, mecâz-ı müfredden üstün olması sebebiyle, sadece olmasına bakarak hamletmeye razı olur. Beliğ kimse, kendisinde mecâz yapılan ve cüzlerinde isti‘âre-i muteadide babından, mecmuunda ise isti‘âre-i temsiliyye babından kılınması mümkün olan mürekkebi, sadece isti‘âre-i temsiliyyeye hamledilmesini uygun görür. Bu, şârihin ifade ettiği en yakın anlamdır.”[154]

el-İsferâyînî mühtemelen entellektüel bir zümreye hitap etmeyi düşündüğü için ilk etapta anlaşılmayacak, üslubu zor ibareleri tercih etmiştir. Ayrıca söz konusu eser, belâgat alanında yazılmış bir eser olduğu için el-İsferâyînî, eserde beliğ ifadeler kullanmıştır.

Örnek:

el-İsferâyînî "Belâgat ‘âlimleri isti‘âre-i temsiliye hakkında bir birileri ile adeta yarışırcasına fikir beyan etmişler," şeklindeki meramını وهذه الاستعارة مثار فرسان البلاغة cümlesiyle anlatmıştır.[155]

[154] es-Sabbân, a.g.e., s. 116.
[155] el-İsferâyînî, a.g.e., s. 165.

Onun kurduğu bu cümlede, belâgat ilmî, atların yarıştığı meydana benzetilmîştir. Bu durumda بلاغة müşebbeh; ميدان السيق müşebbehun bihtir. Müşebbehun bih zikredilmemiş olup, yerine müşebbeh lafzı getirlimiştir. Sadece müşebbehun bihin lazimi olan فرسان kelimesi getirilmîştir. Buna göre, bu cümlede isti'âre-i mekniyye bulunmaktadır. Bu kelimenin müşebbehe izafesi hem isti'ârenin karinesi hem de isti'âre-i tahyîlîyye olmaktadır.

el-İsferâyînî Belagât'a dair çalışma konumuz olan eserine konusunun belâgat olduğunu çağrıştıran kafiyeli kelimlerle başlamıştır. Buna belâgatte berâ'atu'l-istihlâl denmektedir. Aşağıdaki cümlede bu söylediğimiz husus görülmektedir.

يقول العبد المفتقر الى ألطاف ربه الخفيةعصام الدين بن محمد حفهما الله بمغفرته الجلية

إن أحسن ما تزاد به النعم الوفية وتدفع به البليةفي البكرة والعشية (الحمد لواهب العطية)

"Rabbinin manevi lütuflarına muhtaç olan kulu İsâmüddin bin Muhammed der ki: Kesinlikle sayesinde bol nimetlerin arttığı ve sabah akşam belaların kendileriyle defedildiği en güzel şey ((الحمد لواهب العطية) sözüdür."[156]

Görüldüğü üzere el-İsferâyînî mukaddimde الخفية, الجلية, الوفية, البلية, العشية şeklinde kafiyeli kelimeler kullanarak eserin belâgatla ilgili olduğunu göstermektedir.

2.2.3. Metodu

2.2.3.1.Çözümlemeli Şerh Etme Metodu

Âlimler metin türündeki eserleri şerhederken değişik metodlar kullanmışlar. Âlimlerin kullandıkları metotlardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

[156] el-İsferâyînî, a.g.e., s. 15-21.

a) İcmalî şerh etme yöntemi: Şârih bu yötemle metin türündeki eserin ibarelerni özet bir şekilde şerh eder. Okuyucu bu metodla birinci derecede öğrenilmesi gereken bilgilere hızlı bir şekilde ulaşır. Fakat bu yöntem okuyucuya mücmel bilgi sağlamaktadır.

b) Çözümlemeli şerh etme yöntemi: Şârih, çözümlemeli şerh etme yöntemiyle metnin bütün ibaresini şerh etmeye özen gösterir. Bu metod öğrencinin metni anlamasına imkân sağlar. Öğrenci bu metod sayesinde metnin değindiği meseleleri detaylı bir şekilde öğrenir.

c) Objektif şerh etme yöntemi: Şârih, objektif şerh etme yöntemiyle önce konuyla ilgili meseleler arasında bağlantı kurarak konuyu geniş bir şekilde açıklar sonra metne dönüp onu biraz şerh eder. Bu metod, öğrenciye meseleler arasında bağlantı kurma yeteneği kazandırır.

d) Özetleme şerh etme yöntemi: Şârih, bu yöntemle şârihlerin mevzuyla ilgili görüşlerini toplayıp hulasalarını açıklar,uygun gördüğü kaide ve çıkarsamaları ilave eder. Bu tür yöntemde metne neredeyse hiç değinilmez.[157]

el-İsferâyînî çalışma konumuz olan şerhinde, yukarıda saydığımız şerh etme metotlarından kısmen çözümlemeli şerh etme yöntemini kullandığı söylenebilir.

el-İsferâyînî'nin çözümleme şerhetme yöntemi için aşağıdaki ibareler örnek gösterilebilir.

(الحمد لواهب العطية) اي كل عطية او عطيته المعهودة التي نزلت فيها السورة فحينئذ تتناسب فقرتا الحمد والصلاة اشد تناسب .....(والصلاة على خير البرية) اي جميع البرايا او البرية المعهودة التي عهد تفضيل النبي عليه الصلاة والسلام عليها من الانس والجن والملك الكرام .....(وعلى آله) اي اتباعه اذ هي احد معنى الآل فلا يلزم على المصنف الاهمال بل

[157] Abdullâh b. Dâvâd, el-Mutunu'l-arabiyye ve Menâhicu Şerhihâ, http:// www. ahlalhdeeth.com/vb /showthread.php?t=306056 (11.12.2014).

فيه ايهام حسن كما لا يخفى على ارباب الكلام..... (ذوي النفوس الزكية) اي المفلحة قال تعالى قد افلح من زكاها وزكاء النفس يستلزم زكاء العقل بطريق الاولى

"Atiyyeyi hibe edene hamd olsun. Yani hibeedilen her şeyi veya hakkında süre nazil olan malum atiyyeyi. Bu durumda hamd ve salat cümleleri arasında münasebet tam olur. Mahlukatların en hayırlısına salat olsun. Yani kendilerine Peygamberin tafdil edildiği bilinen, insanlar , cinler ve yüce melekler kasdedilmektedir……. Âlı üzerine de. Yani ona tabi olanlar. Çünkü tabi' kelimesi آل kelimesinin manalarından biridir. Bu durumda musannıfa, (Peygambere tabi olanları) ziktrememiş şeklinde bir itirazgelmez. Belağat ehlinca bilindiği gibi burada tam aksine وعلى آله cümlesinde güzel bir îham vardır..…….. (Arınmış nefis sahibleri) Yani kurtuluşa ulaşmış olanlar. Nitekim Yüce Allah "Şüphesiz nefsini arındıran kurtuluşa ermiştir" buyurmaktadır. Nefsin arınmış olması öncelikli olarak aklın arınmış olmasını gerektirir."[158]

Görüldüğü gibi el-İsferâyi'ni العطية kelimesinin başındaki ال takısının istiğrakiyye veya ahdiyye olabileceğini ve ahdiyye olduğunda hamd ve salat cümlelerinin aralarındaki münasebetin daha güçlü olacağını belirtmektedir. el-İsferâyînî البرية kelimesinin başındaki ال takısının da istiğrakiyye veya ahdiye olabileceğine işaret etmektedir. Yine el-İsrerâyinî, musannıfa "sahabeyi ihmal etmiştir" şeklinde gelebilecek bir ittirazı önlemek için آل kelimesini اتباع lafzıyla tefsiretmiştir. Ayrıca bu durumda musannıfın ibaresinde tevriyye sanatının olduğunu ifade ederek kendi görüşünü teyid etmiştir. el-İsferâyînî, sahabenin nefsini arındırıp kurtuluşa erdiklerini ifade etmek için الزكية kelimesinin lazimi olan المفلحة kelimesiyle tefsir etmiştir. Başka bir ifade ile nefsin

[158] el-İsferâyinî, a.g.e., s. 15-24.

arınması, kurtuluşu gerektiriyor demektedir. Buna kanıt olarak da قد افلح من زكاها "Şüphesiz nefsini arındıran kurtuluşa ermiştir,"[159] ayetini getirmiştir.

2.2.3.2.Farklı Kitaplara Yönlendirme

Bazen şerhte bahsettiği konular hakkında daha fazla bilgi edinmek isteyenlere, başka kaynaklara müracaat etmelerini tavsiye etmektedir.

Örnek:

el-İsferâyînî İsti'âre-i tebeiyye konusu kakkında daha fazla bilgi edinmek için okuyucuyu aşağdaki ibareyle başka eserlerine yönlendirmiştir.

وان اردت تحقيقا تركناه لضيق المقام لا لضنة بالكلامفعليك برسالتنا الفارسية المعمولة في تحقيق المجازات. "Cimrilikten dolayı değil de mekânın darlığından dolayı dile getirmediğimiz hakkında tahkik (detaylı bilgi) istiyorsan mecâz hakkında Farsça yazılmış risalemize müracaat et."[160]

Örnek:

el-İsferâyînî, İsti'âre-ı temsiliyye ile görüşünü

وحقيقته أن تؤخذ امور متعددة من المشبه وتجمع في الخاطر وكذا من مشبه به ويجعل المجموعان مشتركين في مجموع منتزع يشملهما

"İsti'âre-ı temsiliyenin hakîkatı, müşebbehten birkaç şey alınıp zihinde toplanması aynı şeyin müşebbehun bih için de yapılması ve ikisinin, kendilerini kapsayan birkaç parçadan oluşmuş bir şeyde ortak edinmesidir," şeklinde izah ettikten

[159] **Kur'an-ı Kerîm,** Şems, 91/9.
[160] el-İsferâyînî, a.g.e., s. 100.

sonra aşağıda ifade ettiği şekilde daha fazla bilgi edinmek isteyen okuyucuyu, konuyu daha tafsilatlı işleyen başka eserlere yönlendirmiştir.

وان اردت مزيد التفصيل فلا تطلبه من هذا المختصر القليل وارجع الى مقام اعد لمثله لا الى كلا م عد الايجاز من فضله

" Eğer daha tafsilatlı bilgi istersen onu bu az hacimli özet kitaptan talep etme daha tafsilatlı bilgi için hazırlanmış eserlere müracaat et. Az sözlü olma özelliği meziyetine sahip eserelere başvurma."[161]

2.2.3.3. Sözel Değerlendirmelere Başvurma

el-İsferâyînî, eserinde görüşleri tahlil ederken bazı görüşleri احسن (daha güzel), اولى (daha iyi), انسب daha münasip gibi sözlerle değerlendirmiştir.

Örnek:

es-Semerkandî, *el-Ferîde*'nin dîbâcesinde فنظمت فرائد عوائد şeklinde bir ifade kullanmıştır. el-İsferâyînî, *el-Ferîde*'deki feridelerin musannife ait olmayıp balâgat 'âlimlerinden ona ulaştığını anlamını veren عوائد kelimesinin فرائد kelimesine müzafünileyh olmasını güzel bulmuş. Ancak فرائد فوائد şeklinde bir ifadeyi daha uygun görmüştür. Zira bu ifadede cinâsu'l-mudâri'[162] sanatı hasıl olacaktır. el-İsferâyînî, bu

[161] el-İsferâyînî, a.g.e., s. 167.

[162] el-Beycûrî, a.g.e., s.40. Cinâcu'l-mudâri'i şu şekilde tanımlamaktadır: İki kelimenin, harflerinin âdedi ve harf tertibinde birbirine bezemesine; mahreçleri yakın olan iki harfte de farklı olmasına cinâsu'l-mudâri' denir. Bk, el-Beycûrî a.g.e., s.40.

meramını احسن فرائد فوائدلكان ولو قال فرائد عوائد “ yerine فرائد فوائد deseydi daha güzel olurdu.” şeklindeki ibaresiyle ifade etmiştir.[163]

Örnek:

el-İsferâyînî, *el-Ferîde*’nin فاردت ذكرها مجملة مضبوضة على وجه نطق به كتب المتقدمين İsti‘âreleri mütekaddimun denen ilk belâgat ‘âlimlere ait kitabların “ودل عليه زبر المتأخرين talaffuz ettiği ve muteahhirun denen daha sonraki belâgat ‘âlimlere ait kitapların delalet ettiği şekilde özet olarak zikretmeyi istedim.” Şeklindeki ibaresini şu şekilde şerhetmiştir:

الزبر على وزن عِلمٍ الكلام وعلى وزن عُنُقٍ جمع زَبُورٍ بمعنى الكتب والثاني انسب بالكتب لفظا ومعنى

“زبر kelimesi عِلمٍ vezninde[164] olursa söz anlamında olur. عُنُق vezninde olursa kitaplar anlamında olur. İkincisi lafız ve anlam yönünden كُتُب kelimesine daha münasiptir.” Görüldüğü gibi el-İsferâyînî انسب ifadesiyle değerlendirmesini yapmıştır.

2.2.3.4.İlmi Yeterliliğini Gösterme

el-İsferâyînî bazen ilmî yeterliliğini göstermek için incelemiş olduğu meselelerde bir sonuca vardıktan sonra şöyle tabirler kullanmıştır:

وهذه شبهة قوية لم يحم حول دفعها احد بما يليق ان يصغى اليه ونحن دفعناهافي رسالتنا الفارسية

[163]el-İsferâyinî, a.g.e., s. 44-46.
[164] el-Beycûrî ,a.g.e., s.10.

"Bu itiraz, hiç kimsenin kayda değer bir cevap veremediği güçlü bir itirazdır. Bu itirazı Farsça yazdığımız risalemizde defettik."[165]

2.2.3.5. Bazı Konuların Önemine Dikkat Çekme

el-İsferâyînî Bazen de talebenin dikkatini bir meselenin önemine çekmek için فافهم, فتنبه,فاحفظه gibi ifadeler kullanmaktadır. Örneğin el-İsferâyînî, es-Semerkandî'nin وانكر التبعية السكاكي ibaresini tahlil ederken "Fâile takdim edilmesi vacip olan zamirin yerine zorunlu olarak zahir bir isim geldiğinde, o ismin de fâile takdim edilmesi vaciptir," şeklinde bir görüş belirtmiştir. el-İsferâyînî yukardaki cümleden sonra فاحفظه فانه نكتة جليلة وُفِقنا لاستخراجها " Bunu aklında tut. Zira bu, istinbatına muvaffak olduğumuz önemli bir nüktedir," şeklinde bir ibare kullanarak anlattığı konuya okuyucuların dikkatini çekmektedir.[166]

2.2.3.6. Muhtemel Sorulara Cevap Verme

el-İsferâyînî, es-Semerkandî'nin ibarelerini şerh ederken bazen gelebilecek itirazlara cevap vererek onları mümkün mertebede bertaraf etmeye çalışmıştır. Örneğin el-İsferâyînî birinci 'ıkdın dördüncü ferîdesinde الاستعارة ان لم تقترن بما يلائم شيئا من المستعار منه والمستعار له فمطلق Eğer isti'ârede müste'ârun minhun veya müste'ârun lehunun mülayimlerden hiçbirisi olmazsa, isti'âre, isti'âre-i mutlaka olur," şeklindeki ifadesini şöyle şerhetmiştir.

المراد بالاقتران بما يلائم الاقتران بما يلائم مما سوى القرينة كما سيبينه والا فالقرينة مما يلائم المستعار له فلا توجد استعارة مطلقة

[165] el-İsferâyînî, a.g.e., s. 196.
[166] el-İsferâyînî, a.g.e., s .125.

"Münasip bir vasıfla bitişmekten kasıt, ilerde açıklayacağımız gibi karinenin dışında bir mülayimle bitişmedir. Eğer mülayimle bitişmeden böyle bir anlam kasdedilmesse isti'âre-ı mutlaka çeşidi olmayacak. Çünkü karine müste'ârün lehün mülayimidir." el-İsferâyînî, yaptığı yoruma yapılabilecek muhtemel itiraz ve cevabı şu şekilde açıklamıştır:

لا يقال الاستعارة باعتبار القرينة لا تقترن بما يلائم المستعار له بل تقترن بما يلائم ما يصير مستعارا له باعتبار القرينة لانا نقول الاستعارة تتحقق بالقرنة المانعة من ارادة المعنى الموضوع له وملائم المستعار له القرينة المعينة فالاستعارة باعتبار القرينة المعينة مقترينة بما يلائم المستعار له فلا بد من التقيد

"İsti'âre, karine itibariyle müste'ârunlehün mülayimiyle bitişmez tersine karine sebebiyle müste'ârünleh olacak bir mülayimle bitişir. Şeklinde bir sual sorulmasın? Çünkü biz diyoruz ki isti'âre mevduunlehu olan mananın kastedilmesini engelleyen karine ile gerçekleşir. Müste'ârünlehün mülayimi ise karine-i muayyinedir. Buna göre isti'âre, karine-i muayyine itibariyle müste'ârünlehün mülayimiile bitişiktir. Bu durumda da kaydın olması gerekir."[167]

2.2.4. Istılahları

Bir ilmî iyi öğrenmek isteyen bir kimse öncelikle bu ilmîn ıstılahlarını bilmek zorundadır. Çünkü her ilmîn kendisine mahsus terminolojisi vardır ve o ilimle uğraşan kimseler ona has kavramları kullanırlar. Bu durum Belâgat ilmî için de geçerlidir. Bu nedenle bu ilimde derinleşmek isteyen bir kimse onun ıstılahlarını öğrenmekle işe başlaması daha faydalı olur. Bundan dolayı belâgat kitaplarında belâgat ilmînin ıstılahlarına önem verilmîştir. Bazen ıstılahlar tanımlanmış, bazen izah edilmîş, bazen de ıstılah zikredildikten sonra örnek verilmekle yetinilmîştir. Çalışma konumuz olan *Şerhu'l- İsâm Li'l-Ferîde*adlı eserde belâgatın bir bölümü olan beyanın konularına dair

[167] el-İsferâyinî, a.g.e., s. 131-133.

birçok ıstılah kullanılmış ve bu ıstılahlar açıklanmış ve onlarla ilgili tartışma ve görüşler okuyucunun istifadesine sunulmuştur. *Şerhu'l-'İsâm li'l-ferîde* adlı eserde hakikat, isti'âre, mecâz-ı mürekkeb, mecâz-ı aklî, mecâz-ı mürsel vb. ıstılahlar üzerinde durulmaktadır.

2.2.4.1. Hakikat

Beyan ilmî hakikatle direkt ilgilenmemekle birlikte mecâzın anlaşılabilmesi için hakikatin bilinmesi gerekmektedir. Bu sebeple hakikat beyan ilmînin konuları arasında yer alır.[168] 'Âlimler hakikati terim olarak değişik şekillerde tanımlamışlardır. Bu tanımlardan birkaç tanesini aktar'âlim:

الحقيقة لفظ مستعمل فيما وضع له من حيث أنه ما وضع له

''Hakikat, vad'edildiği mana itibar edilerek konulduğu mana için kullanılan sözdür.''[169]

الحقيقة الكلمة المستعملة فيما وضعت له في اصطلاح به التخاطب

"Bir kelimenin mütekellimin ıstılahatında mevzuunlehu olarak kabuledilen manada kullanılmasıdır."[170]

Görüldüğü gibi hakikat kavramı için yapılan birinci tanımda من حيث أنه ما وضع له kaydı, ikinci tanımda da في اصطلاح به التخاطب kaydı getirilmîştir. Her iki kayıt da sonuç itibariyle aynı anlama gelmektedir. Nitekim her iki kayıtla tanımdan, farklı ıstılahlarda farklı anlamlara vad' edilen ve konuşmanın yapıldığı ıstılahta mevzuunlhu sayılmayan bir manada isti'mal edilen bir lafız ihraç edilir. Örneğin صلاة lafzı şer'î

---

[168] Nasrullah Hacımüftüoğlu**,** "Beyân", **DİA,** TDV, İstanbul 1992, VI, s. 22.
[169] Mahmûd el-Antâkî, **el-'Alâka**, (Mecmuetu Mutun fi 'İlmi'l- Beyân ile birlikte), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnan 2010, s. 47.
[170] Hatîb el-Kazvînî, **et-Telhîs,** (Mutevvel 'ale't-Telhîs ile birlikte), Ahmed Kâmil, İstanbul h.1330, s. 348.

ıstılata, tekbir-i taharrümla başlayıp selamla son bulan belli rükün ve zikirlere vad‘ edilmîştir. Lugavî ıstılahta ise dua için vad‘ edilmîştir. صلاة lafzı, kendisinden şerî ıstılah kastedilerek dua için ist‘imal edildiğinde mecâz-ı lugavi olur.

el-İsferâyînî ise, hakikat kavramı için herhangi bir tanım zikretmemiştir. Ancak o, es-Semerkandî'nin

المجاز المفرد اعني الكلمة المستعملة في غير ما وضع له لعلاقة مع قرينة مانعة عن ارادته ان كانت علاقته غير المشابهة فمجاز مرسل والا فاستعارة مصرحة

“Mecâz-ı müfred yani hakîkî manayı kastetmeye mani bir karine ve bir alâkadan dolayı konulduğu manadan başka bir manada kullanılan kelime; eğer alâkası benzerlik dışında bir şey olursa mecâz-ı mürsel, aksi halde isti‘âre-i musarraha olur,” şeklindeki ibaresini tahlil ederken hakikat ıstılahını kullandığını görmekteyiz. el-İsferâyînî محدود konumundaki المجاز المفرد kavramının haddi (tarifi)olan اعني الكلمة المستعملة في غير ما وضعت له لعلاقة مع قرينة مانعة عن ارادته söz grubunu camiiyyet ve maniiyyet şartlarını taşıyıp taşımadığı bakımından incelemektedir. O, söz kounusu tanımda لعلاقة tabirinin, bir alaka olmadan sehven hakîkî manası dışında kullnılan kelimelerin mecâz-ı müfredin kapsamından çıkarmak için kullanılan bir kayıt olduğunu belirtmiştir. el-İsferâyînî iddiasını şöyle temellendirmiştir: فانه ليس بحقيقة ولا مجاز “Çünkü böyle bir lafız ne hakikat ne de mecâzdır.”[171] Sehven hakîkî manası dışında isti‘mal edilen lafzın hakikat olmamasının nedeni, bu tür lafzın gerçek manasında kullanılmamasıdır. Aynı lafzın mecâz olmamasının nedeni de hakîkî ve hakîkî olmayan manalar arasında herhangi bir alakanın mevcut olmamasıdır.

[171] el-İsferâyînî, a.g.e., s. 62.

el-İsferâyînî, isti‘âre-ı temsilyye konusunu işlerken es-Semerkandînin bir haşiyesi aracılığıyla bu isti‘ârenin oluşmasında mürekkebin mecmuu dikkate alınacağını, diğer bir ifadeyle müekkebi oluşturan cüzlerin hakîkî veya mecâz’i olmaları bu tür isti‘ârenin oluşmasında herhangi bir rollerinin olmadığını ifade etmiştir. Bu arada hakikat ıstılahına değindiğini görmekteyiz. el-İsferâyînî’nin aktardığı haşiye şu şekildedir:

اجراء هذا المركب المسمى اسمعارة تمثيلية وان كان لها مدخل في انتزاع وجه الشبه الا انه ليس في شيئ منها على انفراده تجوز باعتبار هذا المجاز المتعلق بمجموعها بل هي باقية على حالها من كونها حقيقة اومجازا

“ Vech-i şebehin ortaya çıkmasında isti‘âre-ı temsiliyye olarak adlandırılan bu mürekke ait cüzlerin rolüolsa da ancak mürekkebin mecmuuna bağlı olan bu mecâz mülahaza edilince bu cüzlerin hiçbirinde müstakil olarak mecâziyet mevcut değildir. Bilakis bunlar hakikat veya mecâz olma özellikleri üzerinde kalırlar.”[172]

2.2.4.2. Mecâz

Mecâz kelimesi lugatte جاز fiilinden ism-i mekân olup gelip geçilen yer manasını ifade etmektedir. Nitekim جاز kelimesi el-Mu‘cemu’l-Vasît’te şu şekilde tarif edilmektedir: المجاز: المعبر ومن الكلام ما تجاوز ما وضع له من المعنى “Mecâz, geçilen yer anlamındadır. Sözde ise mevzuun lehusu olan manayı aşan kelimedir.”[173]

et-Teftâzânî ise mecâz kelimesinin lugavi masını şu şekilde izah etmektedir:

والمجاز في الاصل مفعل من جاز المكان يجوزه اذا تعداه نقل الى الكلمة الجائزة اي المعدية مكانها الاصلي“ Mecâz kelimesi aslındabir mekanı aşmak anlamını

[172] el-İsferâyînî, a,g,e., s. 160.
[173] İbrahim Mustafa ve diğerleri, **el-Mu‘cemu’l-Vasît**, Dâru’n-Neşr, Lübnan1987, I, s. 10.

veren جاز veya يجوزه dan türetilmîş مفعل kalıbında ism-ı mekandır. Daha sonra asli manasını aşan kelime anlamında kullanılmıştır."[174]

'Âlimler mecâz kelimesinin ıstılahi manasını farklı şekilde açıklamışlar: es-Sekkâkî mecâzı, aşağıdaki ibarede olduğu gibi bir kelime olarak tanımlamıştır:

والمجاز :وهو الكلمة المستعملة في غير ما هي موضوعة له بالتحقيق استعمالا في الغير

بالنسبة الى نوع حقيقتها مع قرينة مانعة عن ارادة معناها في ذلك النوع

"Mecâz, hakikatte vad' olunduğu anlamın dışında bir manada kullanılan kelimedir. Mananın mezuunlehudan ayrı olması hakikatının türüne nazarandır. O türdeki manasının kastedilmesine mani olan bir karinenin mevcut olması gerekir." [175]

el-Kazvînî ise mecâzı, müfred ve mürekkeb olarak taksim ettikten sonra es-Sekkâkî'nin tanımının benzerini mecâz-ı müfred için getirmiştir. el-Kazvînî'nin tanımı aşağıda olduğu gibidir:

والمجاز مفرد ومركب اما المفرد فهو الكلمة المستعملة في غير ما وضعت له في اصطلاح

يقع به التخاطب على وجه يصح مع قرينة عدم ارادته

"Mecâz, müfred ve mürekkeb olmak üzere ikiye ayrılır. Müfrede gelince o, konuşmanın yapıldığı ıstılaha göre mevzuunlehu sayılan mananın dışında sahih olacak şekilde kullanılan ve gerçek mananın kastedilmesine mani bir karine ile birlikte olan kelimedir."[176]

Mecâz genel olarak aklî ve lugavî olmak üzre ikiye ayrılır.[177]

2.2.4.3.1. Mecâz-ı Aklî:

---

[174] et-Teftâzânî, a.g.e., s. 352.
[175] es-Sekkâkî, a.g.e., s. 359.
[176] el-Kazvînî, a.g.e., s. 352-353.
[177] es-Sekkâkî, a.g.e., s. 362.

والمجاز العقلي: نسبة الشيئ الى غير ما هو له في ظاهر حال المتكلم

"Konuşmanın dış vadiyetine göre kendisine ait olmayana bir şeyin isnat edilmesine mecâz-ı aklî denir."[178]

المجاز العقلي:وهونسبة الشيئ اي شيئ كان الى غير ما هو له في ظاهر حال المتكلم

"Konuşmacının itikadına binaen kendisine ait olmayana bir şeyin (hangi şey olursa olsun) isnat edilmesine mecâz-ı aklî denir."[179]

Mecâz-ı Aklî'de çeşitli alkalar mevcuttur. Birkaç tanesini burada kısa olarak açıklamak istiyoruz.

a) Zamana İsnat

انبت الربيع البقل "Bahar bitkiyi yeşertti." Bu misaldekifiil, hakikatte bitkiyi yeşertip büyüten Allah'a isnat edilmeyip ekinin büyüme zamanı olan Bahar mevsimine isnat edilmîştir.

b) Sebebe İsnat

بنى الامير المدينة "Emir şehri kurdu" Bu örnektefiil gerçek fâiline (şehri kuran çalışanlara) isnat edilmeyip şehrin kurulmasına sebep olan Emire isnat edilmîştir.

Bu konuda bilinmesi gereken önemli bir nokta da şudur: Mecâz-ı aklî'de fâilin hâkîkî olup olmadığını belirleyen mütekillimin itikadıdır.[180] Dolaysıyla انبتالربيع البقل " Bahar bitkiyi yeşertti," sözünü, Allah (***c.c***)'a inan biri telaffuz ederse "telaffuz edenin itikadı dikate alındığından"ibarede fiilin hakîkî fâiline isnat edilmediği düşünlür ve bu sözün mecâz-ı aklîsanatı olduğuna karar verilir. Fakataynı sözü Allah'a inanmayan biri

[178] el-Antâkî, a.g.e., s. 64.
[179] Ali bin Muhammed el-Kuşçî, **Risâletun fi'l İsti'âre**, (Mecmuetu Mutun fi'İlmi'l-Beyân ile birlikte), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut 2010, s. 114.
[180] el-Antâkî, a.g.e., s. 62.

söylediğinde, fiilin mütekellime göre, hâkîkî fâiline isnat edildiği düşünülür ve bunun hakikat olduğuna karar verilir.

es-Sekkâkî, mecâz-ı akli konusunda beyan ‘âlimlerinden farklı düşünmüştür. O, Mecâz-ı akli konusunu teferruatlı bir şekilde ele aldıktan sonra, bu konuyla ilgili söylediklerinin önceki belâgat ‘âlimlerinin düşünceleri olduğunu belirtir ve kendisi bu konuda ele alınan örnekleri isti’are-ı mekniyye olarak telaki eder. es-Sekkâkî, انبت الربيع البقل örneğinede bahar mevsiminin bitkiyi yetiştiren Allah (c.c)’a benzetildiği, müşebbehun bih olan Allah (c.c)’ın zikredilmediği ve yerine müşebbeh olan “bahar” lafzının kullanıldığını ifade etmektedir. O, örnekteki انبت lafzını ise isti‘âreye karine yapmaktadır. es-Sekkâkî böylece mecâzın temamını lügavî olarak değerlendirdiğini ortaya koymaktadır.[181]

Başka bir yerde de el-İsferâyînî mecâz-ı aklîden bahsetmektedir. Şöyleki el-İsferâyînî, *el-Ferîde*'nin birinci ‘ıkdın altıncı Ferîdesindeki والا يسمى استعارة تمثيلية “Yoksa isti‘âre-i temsiliyye diye adlandırılır,” ibaresini tahlil ederken es-Semerkâdî'nin konuyla iligili bir haşiyesini zikretmiş ve el-İsferâyînî es-Semerkâdî'nin söz konusu haşiyede et-Teftâzânî'ye yaptığı itiraza cevap vermiştir. Onun verdiği cevapta mecâz-ı akli ıstılahını kullandığını görmekteyiz. es-Semerkâdî sözkonusu haişyede et-Teftâzânî'nin *Hâşiye alâ Şerhi Muhtasari İbni’l-Hâcib* adlı eserinde انبت الربيع البقل cümlesini isti‘âre-ı temsiliyye sanatı için örnek gösterdiğiniifade etmiştir. es-Semerkâdî bu konuda et-Taftâzânî’ye itiraz etmektedir. O,"mürekkeb-ı temsiliyyede mecâz-ı müfredin aksine isti’are unsurlarından müşebbeh, müşebbehun bihve vech-ı şebeh üçlüsünün her biri, aralarındaki sıkı bir ilişkiden dolayı bir bütün haline gelmiş fertlerden oluşması gerekir," şeklindeki tespitiyle et-Teftâzânî’nin isti‘âre-i temsiliyye olur biçimindeki görüşünü tenkid etmiştir. Ona göre, et-Teftâzânî انبت الربيع البقل cümlesinde telebbüs-ı ğayr-ıfaiili (yeşertmenin bahara isnadı) müşebbehun bih

[181] es-Sekkâkî, a.g.e., s. 401.

konumundaki telebbüs-i faiili (yeşertmenin Allah'a isnadı) özelliğini mülahaza ederek isti'âre-ı temsiliyye sanatının varlığına hükmetmiştir. Fakat bu tür telebbüsler müfret olduklarından söz konusu cümleler es-Semerkandî'ye göre, isti'âre-ı temsiliyye olamaz.[182]el-İsferâyînî ise, es-Semerkandî'nin görüşüne katılmayarak et-Teftâzânî'yi savunmaktadır. Zira o,تلبس الفاعل sözünden heyet-i mürekkebenin kastedildiğini ifade etmektedir. Bu durumda أنبت الربيع cümlesi إني أراك تقدم رجلا وتؤخر أخرى cümlesi gibi isitiare-i temsiliyye olmaktadır.[183]

2.2.4.2.2.Mecâz-ı Lügavî

واما لغوي: وهو اللفظ المستعمل في غير ما وضع له في اصطلاح به التخاطب لجهة معتبرة بينهماعقلية كالجرأة أوحسية كالشكل مع قرينة مانعة عن ارادته حالية أومقالية كرأيت اسدا اورأيته في الحمام

" Mecâz-ı lugavî, bir lafzın asıl manayı kastetmeyi engelleyen halîye ve mekaliye bir karine ile birlikte ikisinde de mülahaza edilen bir alakadan dolayı konuşmanın yapıldığı ıstılahta hakîkî manasından başka bir manada kullanılmasıdır. **كرأيت اسدا** veya رأيته في الحمام örneklerinde olduğu gibi." 184

2.2.4.2.2.1. Mecâz-ı Mürsel

والمجاز مرسل ان كانت العلاقة غير المشابهة

"Eğer 'alaka müşâbehetin dışında bir şey olursa mecâz mürsel olur."[185]

---

[182]'İsâmuddin el-İsferâyînî, **Şerhu'l-'İsâm 'âla Metni's-Semerkandîyye fi 'İlmi'l-Beyân,** ta'lîk ve takdîm Muhammed Sâlih bin Ahmed el-Ğursî, yey., ty., s. 66.
[183] el-İsferâyînî, a.g.e., s. 171.
[184] Muhammed 'Alâuddîn Ohînî, **Risâletun fi'l İsti'âre**, (mecmu'etu Mutûn fi'İlmî'l-Beyân ile birlikte), Dâru'l-Kutûbi'l-'İlmiyye, Beyrut 2010, s. 89.
[185] el-Kazvînî, a.g.e., s. 305.

المجاز المرسل : كلمة مستعملة في غير ما وضع له لعلاقة المشابهة مع قرينة ما نعة من ارادة المعنى الاصلي "Mecâz-ı mürsel, müşâbehetin dışında bir 'alakadan ütürü hakîkî manası dışında kullanılan ve onda hakîkî mananın kastedilmesine mani olan lafzî veya halî bir karine mevcut olan kelimedir."[186]

Mecâz-ı mürseli meyadana getiren alakalardan bazıları şunlardır:

a) Sebebiyet

Sebebin zikredilip müsebbebin kastedildiği mecâz-ı Mürsel çeşididir.

Örnek:

رعينا الغيث "Yağmuru otlattık" Bu cümlede sebep olan yağmur lafzı zikredilmîş müsebbibi olan ot kastedilmîştir.

b) Müsebbebiyet

Müsebbebin zikredilip sebebin kastedildiği mecâz-ı Mürsel çeşididir.

Örnek: امطرت السماء نباتا "Gökyüzü bitki yağdırdı." Bu cümlede müsebbep olan bitki anlamını veren نبات kelimesi zikredilmîş yeşermesinin sebebi olan yağmur kastedilmîştir.

c) Külliyet

يجعلون اصابعهم في آذانهم من الصواعق " yıldırımlardan ölme korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkarlar."[187] Ayet-i kerîmede bir bütün olan parmaklar anlamını veren اصابع kelime sizi kredilmîş onun bir parçası olan parmak uçları kastedilmîştir.

---

[186] Ali el-Cârimî- Mustafa Emin, **el-Blâgatu'l-vâdiha, Dâru Kahraman,** İstanbul 1984, s.110.
[187] **Kur'an-ı Kerîm,** Bakara, 2/ 19.

d) Cüz'iyyet

فولّ وجهك شطر المسجدالحرا ".....Yüzünü Mescid-iHaram'a doğru çevir."[188]

Ayet-i kerîmede insanın bir cüz'ünü ifade eden yüzanlamını veren وجه kelimesi zikredilmîş ve bunun bütün beden kastedilmîştir.

Fahreddin 'Arnasî,el-İsferâyînî'nin *Risale fi'l-isti'ârâti'l-bedi'iyye ve'l-hakîka ve'l-mecâz*(Farsça), adlı eserinde mecâz-ı mürsel ve isti'âre sanatının mevcudiyetine dair kat'î bir hüccet olmadığını iddia ettiğini söylemektedir. O, söz konusu eserdeel-İsferâyînî'nin isti'âre ve mecâz-ı mürsel sanatı için örnek olarak gösterilen رأيت اسدا في واسئل القرية ve الحمام gibi ibarelerde muzafın takdir edilmesiyle gerçek mananın kastedilmesinin mümkün olacağını ifade ederek iddiasını temellendirmeye çalıştığını söylemektedir.[189]

el-İsferâyînî isti'âre-ı tebe'iyye konusunu işlerken de mecâz-ı mürselden bahsetmektedir. O,isti'ârede olduğu gibi mecâz-ı mürselde de tebe'iyye sanatının vukubulup bulmayacağına dikkat çekmek için es-Semerkandî'nin isti'âreye kıyas edilerek mcaz-ı mürselinde isti'âre-ı tebeiyye olarak geleceğini konu alan aşağıdaki haişyesini zikretmektedir:

ولم يقسموا المجاز المرسل الى الاصلي والتبعي على قياس الاستعارة لكن ربما يشعر بذالك كلامهمقال في المفتاح ومن امثلة المجاز قوله تعالى واذا قرأت القرآن فاستعذ بالله استعملت قرأت مكان اردت القراءةلكون القرأة مسببة عن ارادتها استعمالا مجازيا يعني استعمال المشتق بتبعية المصدر

---

[188] **Kur'an-ı Kerîm**, Bakara, 2/ 149.

[189] Fahreddin es-Seyyid Molla Abdullah el-'Arnâsî, **el-İ'tisâm Hâşiyetu Şerhi'l-'İsâm 'ale'l-Ferîde fi'l-Beyân**, el-Mektebetu'l-Hanefiyye, İstanbul 2006, s. 69.

“ Belâgatçılar mecâz-ı mürseli, isti‘âreye kıyas ederek asliyye ve tebeiyye olarak iki kısma ayırmamışlar. Ancak sözleri bu şekildeki taksimi hissettiriyor. (es-Sekkâkî) *el-Miftâh*’ta dediki: Allah te‘âlanın واذا قرأت القرآن فاستعذ بالله “…..Kur’an okuduğun zaman Allah’a sığın”[190]sözü mecâz sanatı örneklerindendir. Kıraat, kıraatiradesi için müsebbep olduğundan قرأت kelimesi اردت القراءة yerine mecâzi olarak kullanılmıştır. Yani masdarın mütebeatıyla müştakkın ist‘mali kastedilmîştir.”[191]es-Semerkandî: يعني استعملت قرأت مكان اردت sözüyle es-Sekkâkînin استعمال المشتق بتبعية المصدر القراءةلكون القرأة مسببة عن ارادتها استعمالا مجازيا şeklindeki ibaresininsöz konusu ayette tebeiyye mecâz-ı mürsel sanatının uygulandığına işaret ettiğini ima etmektedir. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: İlk etapta قراءة kelimesinden ارادة manası kastedilmîş. Daha sonra قرأت lafzı اردت lafzının yerine kullanılmıştır. el-İsferâyînî ise aşağıdaki ibaresiyle es-Semerkandî’nin es-Sekkâkî’nin ibaresinden çıkardığı anlamı tenkid etmektedir:

es- “ وفيه بحث لانه نبه على ان العلاقة باعتبار بعض اجزاء معنى الفعل دون كل جزء Semerkandî’nin es-Sekkâkî’nin ibaresinden mezaz-ı mürselin de tebeiyye olarak geleceği şeklinde bir anlam çıkarmasında tenkid mevcuttur. Çünkü استعملت قرأت مكان اردت القراءةلكون القرأة مسببة عن ارادتها ibaresi; mecâz-ı mürseldeki alaka, fiilin anlamının bütün parçaları değilde bazı parçaları itibar edilerek oluştuğuna delalet eder.”[192]

2.2.4.2.2.2. İstîare

---

[190] **Kur’an-ı Kerîm,** Nahl, 16/98.
[191] el-İsferâyînî, a.g.e., s. 121-122.
[192] el-İsferâyînî, a.g.e., s. 123.

İstîâre, lugatta

استعار الشيئ منه طلب ان يعطيه اياه عارية

استعار الشيئ منه “ ifadesi, ondan o şeyi kendisine ödünç olarak vermesini talep etti” anlamındadır.”[193]

Edebî bir terim olarak isti‘âre,

الضرب الثاني من المجاز الاستعارة وهى ما كانت علاقته تشبه معناه بما وضع له “Mecâzın ikinci kısmı isti‘aredir. O, kendisinden kastedilen mana ve aslî manası arasındaki ‘alaka müşabehet olan mecâz türüdür.” [194] Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere istare kendi hakîkî manasının dışında kullanıldığı için mecâzın çeşitlerinden birisidir. Mecâz-ı lugavî ve mecâz-ı aklî’den hangisine dâhil edilmesi gerektiği konusunda farklı görüşler olmakla beraber çoğu âlimlere göre mecâz-ı lugavîdir.[195]

İstiâre, müste‘arun minh, müste’arun leh, müste‘ar, câimi ve kârine olmak üzere beş unsurdan teşekkül eder.

Kârine lafziyye ve haliyye olmak üzere iki kısma ayrılır.[196] Kârinesi lafziyye olan isatiâre için رأيت أسَداً في الحمام “Hamamda bir aslan gördüm,” cümlesi örnek gösterilebilir. Bu cümlede aslan müşebbehunbih, cesur adam müşebbeh, esed kelimesi müste‘âr, cesaret vasfı iki anlam arasındaki câmi,filhamamı ibaresi ise karine-i lafziyyedir. Kârinesi haliyye olan isti‘âre için de كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إليك لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ النُّور “…….. İnsanları karanlıklardan aydınlığa çıkarman için onu sana indirdik,”[197] ayetindeki isti‘ârelerin karinleri gösterilebilir. Yukarıdaki ayette dalalet zulumata, iman

---

[193] İbrahim Mustafa ve diğerleri, **el-Mu‘cemu’l-Vasît**, Dâru’n-Neşr,Lübnân1987, II, s. 636.
[194] Hatîb el-Kazvînî, **el-Îzâh fî ‘Îlmi’l-Belâğe**, Dâru İhyâu’l-‘Ulûm, Beyrut h. 1419, I, s. 261.
[195] Hatîb el-Kazvînî, **el-Îzâh fî ‘Îlmi’l-Belâğe**, Dâru İhyâu’l-‘Ulûm, Beyrut h. 1419, II, s. 414.
[196] İbrahim el-Beycûrî, **Hâşiyetu'l-İmâm şeyhu’l-İslâm eş-Şeyh İbrahim el-Beycûrî ‘alâ metni’s-Semerkandiyye**, el-Matbaatu’l-‘İlmiyye, Dımaşk h. 1315, s. 18.
[197] **Kur’an-ı Kerîm,** İbrâmih, 14/254.

ve hüda da nura benzetilmîş. Müşabehet neticesinde zulumat lafzı delalet için, nur lafzı da iman ve hüda için isti‘âre musarraha olarak ödünç verilmîştir. Burada karine-i mânia ayetin siyakidir. Yani haliyedir.

a) İstiâre-i Asliyye

İstiâre-ı asliyye, müste‘âr lafız اسم جنس (müştak olmayan isim) olan isti‘âre türüdür.[198] Bu isim, اسم عين (varlığı kendisine bağlı olan) olabileceği gibi اسم معنى (manası başka bir şeye bağlı olan) de olabilir.[199]

Örnek: رأيت أسدا في يده سيف

“Elinde kılıç bulunan bir aslan gördüm.” Bu cümlede müşebbehun bih/müste‘ârün minh yırtıcı hayvan, müşebbeh/ müste‘ârün leh cesur adam, müste‘âr lafzı esed kelimesi, vech-i şebeh cesaret, karine-ı mânia fiyedihi seyfün ibaresidir. Bu isti‘ârede müsetâr lafzı olan esed kelimesi ism-i cins olduğu için isti‘âre, asliyedir.

b) İstiâre-i Tebe‘iyye

Müste‘âr olan lafız, harf, fiil veya ondan türeyen isim olursa bu tür isti‘âreye istiâr-ı tebe‘iyye adı verilir.[200] Örneğin, نطقت الحال “Durum konuştu”, cümlesinde müste‘âr olan lafız fiil olduğundan bu tür isitiare, isti‘âre-i tebeiyyedir.

El-Kazvînî (Hatîb ed-Dımeşkî) dâhil beyan âlimlerin çoğu isti‘âre-ı tebe‘iyyeyi isti‘âre-ı tasrihiyyenin çeşitlerinden saymıştır. Ancak es-Sekkâkî, isti‘âre-ı tebe‘iyyeyi reddedip beyan ‘âlimlerince isti‘âre-ı tebe‘iyye olarak bilinen misalleri, isti‘âre-ı

[198] Ebu’l-Kâsım es-Semerkandî, **Metnu’s-Semerkandiyye**, (mecmuetu Mutun fî ‘İlmi’l-Beyân ile birlikte), Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Lübnân 2010, s.164.
[199] Molla Ebî Bekr es-Sûrî, **el-Verdetu’n-Neddâre fî’l-Mecâzi ve’l- İsti‘âre,** (Mecmuetun teştemilu ‘alâ Hamsi Resâile fî ‘İlmî’l-Beyan), Metebetu Seyda, Diyarbakır h.1433, s. 48.
[200] es-Sûrî, a.g.e., s. 48.

mekniyye'ye dönüştürmüştür.[201] es-Sekkâkî نطقت الحال " Tavır bunu dile getirdi." cümlesinde cumhura göre karine-ı mania sayılan el-hal kelimesini, konuşkan özelliğiyle diğer canlılardan ayrılan insan türüne benzetmiştir. vech-ı şebeh ise ikisinin de kastedilen manaya delalet etmeleridir. Burada müşebbeh zikredilip müşebbehun bih terk edilmîştir. Karine-ı mânia da beyan 'âlimlerince isti'âre-ı tebe'iyye olarak kabul edilen nataka'nın el-hal'a nisbet edilmesidir. Böylece isti'âre-ı mekniyye meydana gelmiştir.

c) İstiâre-ı Tahkikiyye

Müste'ârün lehunun manasının hissen veya aklen tahakkuk ettiği isti'âre çeşididir. Başka bir ifade ile müste'ârün lehunun manasının açık ve net olmasıdır.[202]

Örnek:رأيت أسدا يرمي "(ok) atan adam gördüm." Burada müste'arün leh (yiğit adam) hissen tahakkuk ettiği için bu tür isti'âre'ye tahkikîyye isti'âresi denmiştir.

Örnek: اهدنا الصراط المستقيم "Bizi dosdoğru yola ilet." Burada müste'arün leh (İslam dini) hayala dayalı olmayıp aklen tahakkük ettiği için bu tür isti'âre'ye de Tahkikîyye isti'âresi denmiştir.

d) İstiâre-ı Tahyîliyye

Müşebbehin hissen ve aklen tahakkük etmediği diğer bir ifadeyle varlığı hayale dayandığı bir isti'âre türüdür. Örnek:اظفار المنيةنشبت بفلان "Ölümün pençeleri falana takıldı." Bu örnekte müşebbeh zikredilip müşebbehun bih terk edildiği için isti'âre-i mekniyye vardır. Ayrıca burada müşebbehun bihin lazimi olan أظفار kelimesi müşebbehin hayali lazimine isti'âre edildiği için isitiare-i tahyîlîyye vardır.[203]

e) İstiâre-ı Mekniyye

---

[201] el-Kuşçî, a.g.e., s. 122.
[202] es-Sekkâkî, a.g.e., s. 177.
[203] el-Beycûrî , a.g.e., s.32.

Selef,[204] es-Sekkâkî ve el-Hatîb ed-Dımeşkî gibi belâgat alanında otorite sayılanlar teşbihin unsurlarından müşebbeh hariç hiçbirisi açıkça zikredilmeyip, teşbihe de müşebbehin hususiyetlerinden birisinin delalet ettiği cümlelerde isti‘âre-ı mekniyyenin mevcut ulduğu konusunda kemfikirdir. Ancak isti‘âre-i mekniyyenin mahiyeti konusunda farklı görüşler ileri sürmüşler.[205] Biz de bu görüşleri açıklayıp onlarla ilgili yapılan değerlendirmeleri dile getireceğiz.

Üzerine çalıştığımız bu şerhin metninin konusu isitare olduğundan dolayı, onda isti‘âre ıstılahı çok kullanılmıştır. İşte şârih olan el-İsferâyînî eseri şerhederken yer yer isti‘âre ile ilgili ıstılahları açıklamıştır.

Örnek:

el-İsferâyînî, metinleri şerhetme işi şârihlerin vazifesi olmasına rağman musannifin *el-Ferîde*'deki birinci‘ıkdın ikinci ferîdesinin ان كان المستعار اسم جنس اي اسما غير مشتق " Eğer müste‘ar ism-i cins olursa yani müştak olmayan bir isim olursa" şeklindeki ibaresinde şerhetme işine girişmesinin arkasında yatan nükteye işaret etmek için ism-i cinsin nahivcilerin ıstılahatında neye tekabül ettiğini ifade etmiştir. el-İsferâyînî, اسم الجنس في عرف النحاة يساوق النكرة..... " ism-i cins nahivcilerin ıstılahatında nekreyle eş anlamlıdır….." ibaresiyle ism-i cinsten nahiv âlimlerinin örfü kastedildiği takdirde tanımın efradını cami ve ağyarını mani olmayacağına işaret etmektedir. Zira Nahiv ‘âlimlerinin örfü dikkate alındığında tanım, tanımlananın efradından olan ‘alemu'l-cinsleri kapsamayacak, ağyarından olan nekre müştak isimleri de kapsayacaktır. Oysa özel isimler hariç müştak olmayan bütün isimler isti‘âre-i asliyenin efradından olduğu, bütün müştaklar da ağyarından olduğu belâgatçıların malumudur. el-İsferâyînî bu durumda tanımın cami‘ ve mani‘ olamayacağını aşağıdaki ibaresiyle açıklamaktadır:

---

[204] Burada " selef" lafzından es-Sekkâkî'den önce yaşamış belâgat ‘âlimleri kastedilmîştir. bk. es-Sabbân, a.g.e., s. 188.
[205] el-İsferâyînî, a.g.e., s. 180.

لشمول الاستعارة الاصلية جميع المعارف الغير المشتقة الا العلم الشخصي وعدم شمولها المشتقات

“ isti‘âre-ı asliyye, ‘alemü’ş-şahıs dışında müştak olmayan bütün marifeleri kapsadığından ve müştakları kapsamadığından”[206]

el-İsferâyînî’nin isti‘âre ıstılahı üzerinde durduğu yerlerden birisi de isitare-i tebeiyyedir.

Örnek

el-İsferâyînî, isti‘âre-i tebeiyye konusunu işlerken hey’etleri itibariyle müştaklarda oluşan isti‘âre için masdarlar arasında isti‘âreye gerek olmadığı, yapılan isti‘ârenin sadece maadarlar arasındaki teşbihe dayandığı şeklindeki görüşüne aşağıdaki ibare ile işaret etmiştir:

وكذا اذا استعير الفعل باعتبار الزمان كما يعبر عن المستقبل بالماض تكون تبعية لتشبيه الضرب في المسبقبل بالضرب في الماضي في تحقق الوقوع

“ Bunun (Maddeleri itibariyle müştaklarda yapılan isti‘âre) gibi zaman itibari ile fiilin isti‘âre edilmesi durumunda -mazi fiili ile gelecek zamanın ifade edildiği misallerde olduğu gibi - isti‘âre, gelecek zamandaki darbın geçmiş zamandaki darbe mutlaka vaki olacağı açısından benzetilmesine tabi olur.” es-Sabbân, el-İsferâyînî’nin yukarıdaki sözünü şu şekilde açıklamaktadır:

ان للمشتقات دلالة على معانيها بجهتين المادة والهيئة وان إحدى الجهتين قد تختلف دون الاخرى وان الاستعارة انما تكون في المشتقات باعتبار ما اختلف وان المختلف ان كان

[206] el-İsferâyînî, a.g.e., s. 70.

المادة كانت الاستعارة ليست الا باعتبار المادة التي هي كناية عن حروف المصدر فيدعى ان الاستعارة بحسب الاصالة فيه وانها في المشتق بطريق التبع وان كان المختلف الهيئة كانت الاستعارة ليست الا باعتبرها فلا تنهض دعوى الاستعارة في المصدر بحسب الاصالة لتعذر استعارة المصدر حينئذ لعدم اختلافه باختلاف الهيئة اذ هو حقيقة في كل من الحدثين الكائنين مع الهيئتين

"Şüphesiz müştaklar madde ve heyet olmak üzere iki cihetle manalarına delalet ederler. Şüphesiz bazen cihetlerden biri değişikliğe uğrar diğeri değişikliğe uğramaz. Müştaklarda isti'âre ancak değişen taraf itibari ile olur. Eğer değişen madde ise, isti'âre sadece madde itibari ile olur. Madde ise, masdarın harflerinden ibarettir. Bu durumda masdardaki isti'âre asalet üzere, müştaktaki ise tebaiyyet yoluyla yapıldığı iddia edilir.. Eğer değişen cihet heyet ise, isti'âre ancak heyet itibar edilerek yapılır. Bu durumda asalet yoluyla masdarda isitare iddiası söz konusu olamaz. Zira heyetin değişmesi ile o değişmemektedir. Bu nedenle masdarda isitare olmaz. Çünkü masdar iki heyet ile birlikte meydana gelen her iki hadeste de hakîkî anlamda kullanılmaktadır." Çünkü iki mastar da farklı olmayıp aynı hakikattan ibarettir. Oysa müşebbeh ve müşebbehun bih'in hakikatları farklı olması gerekir. el-İsferâyînî'den farklı düşünenler mastarların hakikatlarının aynı olması isti'ârenin oluşuna engel teşkil etmeyeceğini ileri sürmüşler. Çünkü her bir mastar farklı zamanla mukayyet olmuştur.[207]el-İsferâyînî'nin tercih ettiği görüşe göre, isti'ârenin icra edilmesi daha kolaydır. Çünkü buna göre, mastarlar arasındaki isti'âreye ihtiyaç duyulmadan sadece mastarlar arasındaki teşbihe binaen muştaklarda isti'âre gerçekleşebilir. Bu da el-İsferâyînî'nin tercih ettiği mezhebin daha makul olduğunu gösteriyor.

et-Teftâzânî ise el- Mutavvel adlı eserinde müştak kelime ve harflerde meydana gelen isti'ârenin tebe'iyye olmasının nedenini şu şekilde izah etmektedir: " Müştak

[207] es-Sabbân, a.g.e., s. 96.

kelime ve harflerdeki isti‘ârenin tebeiyye olmasının nedeni, isti‘ârenin teşbihe bağlı olmasıdır. Teşbih ise, müşebbehin vech-i şebehle vasıflandırılmasını veya müşebbehin vech-i şebehte müşebbehun bihe ortak olmasını gerektirmektedir. Ancak manası sabit olan hakikatlar belli bir özellikle vasıflandırılmaya uygun olurlar. Örneğin, beyaz cisim ve saf beyaz demen gibi. Fiillerin manaları ve onlardan türtilen sıfatlar ise, belli bir özellikle vasıflandırmaya uygun değiller. Zira fiiller ve fiillerden türetilenler, mefhumlarında var olan zaman nedeni ile manaları sabit olmayıp yenilenmektedir. Açıkça görüldüğü gibi harflerin manaları da belli bir özellikle vasıflandırılamazlar. [208]

el-İsferâyînî'nin üzeride durduğu ıstılahlardan birisi de isti‘âre-i tahkîkiyye ve tahyîlîyye dir. Zira es-Semerkandî isti‘âre'yi, müste‘ârün leh (müşebbeh)'ün durumuna göre isti‘âre-ı tahkikiyye ve isti‘âre-ı tahyîliyye olmak üzere iki kısma ayırmıştır. es-Semerkandî ذهب السكاكي ibaresinden onun bu taksimi es-Sekkâkî'nin mezhebine göre yaptığı anlaşılıyor.

es-Sekkâkî'nin dışındaki bu sahanın cumhur-u uleması isti‘âre-ı tahyîlîyye'de mecâzın kelimede değil isbatta olduğuna dair fikir beyan etmişler. Onlar müste‘ar lafzı yönünden sadece isti‘âre-ı tahkikiyye türünün mevcut olduğunu ileri sürmüşler. Belâgat ilmînin cumhur-u uleması isti‘âre-ı tahyîlîyyenin mecâz-ı lugavî kategorisinde olmadığını düşünmüşler. Onlara göre bu, tesamühan isti‘âre adını almış bir mcaz-ı aklî türüdür.[209]

es-Semerkandî, es-Sekkâki'nin cumhura muhalif görüşünü şöyle tenkit etmeye çalışmıştır: "O (müşebbeh bihin hususiyetlerinden olup müşebbehe nisbet edilen şeyin mütekellimin müşebbeh için vehmettiği bir özellikte kullanılıp isti‘âre-ı tahyiliyye olarak adlandırması) doğru yoldan çıkma ve ilim ehlinden ayrılmadır. Tek başına kalmak tarz olarak uygun değildir. el-İsferâyînî is doğru yoldan çıkma iddiasını şöyle temellendirmiştir: Doğru olan, lafzın manaya tabi olmasıdır. Mananın lafza tabi kılınması ise, doğru yoldan sapmaktır. es-Sekkâkî mananın tabitına uygun olanı -müssşebbehün bihin mülayiminin hâkîkî manasının müşebbehe ispat edilmesi- terket

[208] et-Teftâzânî, a.g.e., s. 372.
[209] el- Beycûrî , a.g.e., s.31.

edip "mütekellim hayali bir suret vehmedip müşebbehun bihin mülayiminin lafzını ona isti'âre etmiştir," şeklindeki görüşe yönelmiştir. Gördüğün gibi bunu gerektirecek hiçbir durum yoktur. İsti'âre-i tahyîlîyye lafzının, kendi manası dışında kullanılan أظفار gibi bir lafız için kulallanılması dışında bunu talep eden bir şey yoktur.[210]

Bize göre es-Sekkâkî'nin görüşü daha isabetlidir. Çünkü bütün belâgat ilmînin cumhur-ı ulaması isti'âre-i mekniyyenin karine-i maniası için isti'âre-ı tahyîlîyye tabirini kullanmışlar.[211]es-Sekkâkînin dışında kalanlar, söz konusu karineyi mecâz-ı akli saydıkları[212] için mana ile lafız arasında münasebet bulmalarında tekllüf etmişler. Öte yandan es-Sekkâki bu karineyi isti'are saydığı için onun görüşüne göre mana ile lafız arasında müasebetin bulunmasında külfet hasıl olmaz.

el-İsferâyînî'in bahsettiği isti'âre ıstılahlarından birisi de isti'âre-i mekniyyedir. O, eserinin çeşitli yerlerinde bu ıstılaha değinmiştir. Onlardan birisi de 'âlimlerin isti'âre-ı mekniyyenin mahiyeti ile igili görüşünün zikredilmesinden sonra kendi görüşünün de ifade edilmesidir. Ona göre, isti'âre-i mekniyye teşbihü'l-makbulb (ters çevrilmîş benzetme)'tan[213]doğan bir isti'âre türüdür. Bununla ilgili şöyle bir izah yapmaktadır:

فكما يجعل المشبه مشبها به مبالغة في كماله في وجه الشبه حتى استحق ان يلتحق به المشبه به كقوله: وبدا الصباح كأنّ غرته وجه الخليفة حين يمتدح حيث شبه غرة الصباح بوجه الخليفة كذالك يستعار اسم المشبه للمشبه به فيكون غاية في المبالغة في كمال المشبه في وجه الشبه كما في اظفار المنية فالمراد بالمنية السبع ويجعل الكلام حينئذ كناية عن تحقق الموت بلا

[210] el-İsferâyînî,a.g.e.,221.
[211] el-Kuşçu, a.g.e., s. 114-115.
[212] el-Kuşçu, a.g.e., s. 114-115.
[213] Teşbihu'l-maklûb: müşebbehin, vech-ı şebeh özelliğinde müşebbehun bihe olan benzemesinin mükemmeliğini göstermek için müşebbehin, müşebbehun bih yerine konulmak suretiyle meyydana gelen teşbihtir. bk. el-'Arnâsî, a.g.e., s. 210.

ريب فنشبت المنية اظفارها بفلان بمعنى نشبت السبع اظفاره كناية عن موته لا محالة وحينئذ لاتجوز في اضافة الاظفار الى المنية ولا اشكال في جعل المنية استعارة ووجه تسميتها استعارة بالكناية في غاية الوضوح

"Müşebbehin veceh-i şebehteki mükemmeliyetinin mübalağasını göstemek için- Taki müşebbehun bihin ona ilhak edilmesini hak etsin.- müşebbehin müşebbehun bih yapılması gibi. Buna şâirin aşağıdaki beyti örnektir. وبدا الصباح كأنّ غرته وجه الخليفة حين يمتدح "sabah göründü beyazlığı sanki medhedilen halifeninin yüzüdür." Bu beyitte gerçekte müşebbeh olan halifenin yüzü müşebbehun bih, gerçekte müşebbehun bih olan sabah vakti de müşebbeh olarak gösterilmîştir. Yine bu amaçla müşebbehun bih konumuna geçen müşebbeh ismi müşebbeh olarak gösterilen gerçek müşebbün bih için isti'âre edilir. Burada teşbihu'l-maklub ardından isti'ârenin yapılması, müşebbehin vech-i şebehteki kemâlının mübalağasının son noktasını gösterir. اظفار المنية tabiri buna örnek gösterilebilir. Burada منية lafzından سبع manası kastedilir. Bu durumda cümle mutlaka gerçekleşek ölümden kinayedir. Binaenaleyh نَشَّبَتِ السبعُ اظفارَهُ manasındaki نشبت المنية اظفارها بفلان cümlesi mutlaka gerçekleşecek ölümden kinayedir. Bu durımda اظفار kelimesinin منية kelimesine izafet edilmesinede mecâziyyet yoktur. منية lafzının isti'âre yapılmasında da problem yoktur. Bu tür isti'ârenin isti'âre-ı mekninyye olarak adlandırılmasının nedeni gayet açıktır."[214]

Görüldüğü gibi şâir, halife medhedilince yüzündeki parlaklığı sabahın ilk ışığına benzetmek istemiş bu arada müşebbehin Vech-i şebeh vasfını taşıması noktasındaki mükemmelliyyetini göstermek için de müşebbeh olan halifenin yüzünü

[214] el-İsferâyînî, a.g.e., s. 203-204.

müşebbehun bih yapmış. el-İsferayini de aynı gerekçeyle نشبت المنية اظفارها بفلان örneğinde gerçekte müşebbeh olan ölümün, müşebbehun bih konumuna geçtiğini; vech-i şebehteki mübalağanın daha fazla olduğunu göstermek için de müşebbehun bih konumuna geçen منية lafzının müşebbeh konumunda olan سبع manasına isti‘âre edildiğini belirtmektedir. el-İsferâyînî, bu aşamadan sonra نشبت المنية اظفارها بفلان cümlesinin kinaye yoluyla, ölüm döşeğinde olan birisinin yakında öleceğini ifade ettiğini beyan etmiştir. el-İsferâyînî, söz konusu örnekte birinci aşamada isti‘âre-ı musarraha sanatının mevcut olduğunu ikinci aşamada da söz konusu örneğin mutlaka tahakkuk edecek ölümden kinaye olduğunu belitmiştir. O, aşağıdaki ifadelerle kendi görüşünün daha isabetli olduğuna işaret etmiştir:

وحينئذ فلاتجوز في اضافة الاظفار الى المنية ولا اشكال في جعل المنية استعارة ووجه تسميتها استعارة بالكناية في غاية الوضوح

“ Bu durumda اظفار kelimesinin منية kelimesine izafet edilmesinde mecâziyyet yoktur. منية lafzının isti‘âre oluşunda da bir sorun yoktur. Bu cümlenin isti‘âre-ı mekniyye olarak adlandırılmasının nedeni gayet açıktır.”[215] Görüldüğü gibi el-İsferâyînî فلاتجوز في اضافة الاظفار الى المنية ifadesiyle selefin mezhebini yermektedir. ولا اشكال في جعل المنية استعارة ifadesiyle de kendi görüşünün dikkate alındığı takdirde es-Sekkâkiye yapılan itirazın ortadan kalkacağını ifade etmektedir. ووجه تسميتها استعارة بالكناية في غاية الوضوح ifadesiyle de ıstılahî kinayeyi kasdettiğine işaret etmektedir.

Yukarıda ifade ettiklerimize, el-İsferâyînî’in isti‘âre-i mekeniyye hakkındaki mezhebi diyebiliriz. el-İsferâyînî’in isti‘âre-ı mekniyye ile ilgili diğer ‘âlimlerin

[215] el-İsferâyînî, a.g.e., s. 204.

mezhebi ile ilgili görüşleri de mevcuttur. Bu nedenle diğer ‘âlimlerinin bu isti‘âre ile ilgili mezheplerinin aktarmasını uygun gördük. Bu ‘âlimler bu ilimde imam konumunda oldukları için onlardan sonraki belâgat ‘âlimleri onların görüşlerini mezheb olarak talaki etmişler. Biz de bundan ütürü mezheb tabirini kullanmayı tercih ettik.

1) Selef'in Mezhebi

es-Semerkandî, Selefin isti‘âre-i mekniyyye ile ilgili mezhebini şu şekilde açıklamıştır:

ذهب السلف الى ان المستعار بالكناية لفظ المشبه به المستعار للمشبه في النفس المرموز

اليه بذكر لا زمه وحينئذ وجه تسميتها استعارة بالكناية او مكنية ظاهر

“Selefe göre, isitare-i mekniyye, zihnen müşebbeh olana isti‘âre edilen ve manasının lazimi ile kendisine işaret edilen müşebbehun bihin lafzıdır. Bu durumda bu tür isti‘âre isti‘âre bi’l-kinâye veya isti‘âre-i mekniyye şeklinde isimlendirilmesinin nedeni açıktır.” [216]

Bu arada el-İsferâyînî,

لانه استعارة بالمعنى المصطلح عليه وملتبس بالكناية بمعنى اللغة اي الخفاء

"Çünkü o (isti‘âre-ı mekniyye) ıstılahi mana itibari ile isti‘âredir ve kinayenin lüğavi anlamı olan gizlilik ile karışıktır,” açıklamasını yaparak es-Semerkandî'nin görüşünü temellendirmiştir. Diğer bir ifadeyle selefin görüşüne göre isim müssemaya uygun olur. Aşağıdaki ifadelerden anlaşıldığı kadarı ile el-İsferâyînî selefin mezhebini de tasvip ettiğini anlaşılmaktadır.

[216] el-İsferâyînî, a.g.e., s. 188-190.

ومن وجوه ترجيح هذا المذهب ان الاستعارة حينئذ أقرب الى الضبط لانها كلها حينئذ المشبه به المستعمل في المشبه

"Bu mezhebin tercih edilmesinin nedenlerden biri de bu durumda isti‘âre ile ilgili kuralın zaptedilmesinin daha kolay olmasıdır. Çünkü bu durumda bütün isti‘âreler müşebbeh için kullanılmış müşebbehun bih lafzı olmaktadır.” [217]

el-İsferâyînî ومن وجوه ترجيح هذا المذهب “Bu mezhebin tercih edilmesinin başka bir nedeni de” sözüyle kendisinin de selefin mezhebini tercih ettiği kanaatindeyiz.

es-Sekkâkî'nin Mezhebi:

es-Semerkandî, يشعر ظاهر كلام السكاكي بانها لفظ المشبه المستعمل في المشبه به بادعاء انه عينه "es-Sekkâkî'nin sözünün zahiri; isti‘âre-ı mekniyyenin, müşebbehun bihin aynısı olduğu iddiasıyla müşebbehun bih yerine kullanılan müşebbeh lafzı olduğunu hissettiriyor," şeklindeki ifadesiyle es-Sekkâkî'nin isti‘âre-ı mekniyye ile ilgili görüşünü açıklamıştır. es-Semerkandî’nin "يُشعر ظاهر كلام السكاكي " ibaresi söz konusu görüşün es-Sekkâki tarafından açık ve kesin bir şekilde ifâde edilmediğini gösteriyor. es-Semerkandî, es-Sekkâkî'nin görüşünü açıkladıktan sonra onun bu konudaki görüşüne katılmadığına aşağıdaki ibaresiyle işaret etmektedir:

ويرد عليه ان لفظ المشبه لم يستعمل الا في معناه فلا يكون استعارة

"es-Sekkâkî’nin görüşüne” bu durumda müşebbeh lafzı sadece vad‘ edildiği manada kullanılmış olacak. Böylece isti‘âre sanatı gerçekleşemeyecek,” şeklinde bir itiraz varid olur." el-İsferâyînî ise es-Semerkandînin güçlü itirazını çalışma konumuz olan eserinde değil de mecâzlarla ilgili Farsça yazdığı risalesinde defetmiştir. O,

[217] el-İsferâyînî, a.g.e., s. 191.

aşağıdaki ifadesi ile söz konusu güçlü ittiraza sadece kendisinin cevap verdiğine işaret etmektedir.

وهذه شبهة قوية لم يحم حول دفعها احد بما يليق ان يصغى اليه ونحن دفعناهافي رسالتنا الفارسية

"Bu itiraz, hiçkimsenin kayda değer bir cevap veremediği güçlü bir itirazdır.Bu itiraza Farsça yazdığımız risalemizde cevap verdik."[218]

Bu arada Muhammed es-Sabbân, Hâşiyetu's-Sabbân ‘âla Şerhi's-Semerkandîyye adlı eserinde el-İsferâyînî'nin adı geçen eserinde verdiği cevabı aşağıda olduğu gibi özetlemiştir.

وحاصل ما ذكره من الدفع بايضاح أنه كما أفصح به كلام السكاكي ليس المراد من المنية مثلا مجرد الموت حتى تكون مستعملة في معناها الجقيقي ولا السبع الحقيقي حتى يكون الكلام مخالفا للواقع بل في الموت المتحد بالسبع ادعاء

"el-İsferâyînî’nin tafsilatlı bir şekilde açıkladığının özeti şu şekildedir: es-Sekkâkî’nin sözünün açık bir şekilde dile getirdiği gibi منية lafzından hâkîkî ölüm kastedilmîyorki gerçek manasında isti'mal edilmesi düşünülsün. Söz konusu lafızdan hakîkî سبع da kastedilmîyorki gerçeğe aykırı bir durum vuku bulsun. Bilakis منية lafzı iddiaen aslanın kendisi sayılan ölüm için kullanılmıştır."[219]

2) el-Hatîb ed-Dımeşkî’nin Mezhebi

es-Semerkandî, ikinci ‘ıkdın üçüncü Ferîdesinde el-Hatîb ed-Dımeşkî'nin isti‘âre-ı mekniyye hakkındaki mezhebini "ذهب الخطيب الى انها التشبيه المضمر في النفس " " Unsurları zikredilmeyen zihindeki teşbih "şeklinde açıklamıştır. O, daha sonra وحنئذ لا

[218]el-İsferâyinî, a.g.e., s. 196.
[219] es-Sabbân, a.g.e., s. 196.

وجه لتسميتها استعارة "Bu durumda söz konusu teşbihin isti‘âre olarak adlandırılması için bir münasebet kalmamaktadır," cümlesi ile el-Hatîb ed-Dımeşkî'nin görüşüne katılmadığını belirtmiştir. el-İsferâyînî ise,

ويتجه ايضا ان ذ كر لازم المشبه به كما يرمز الى التشبيه يرمزالى الاستعارة والاستعارة ابلغ فلا وجه للعدول عما حققه القوم من الاستعارة

"Müşebbehunbih'in mülayimi (münasip vasfı) cümlede teşbih sanatının varlığına işaret ettiği gibi isti‘âre sanatına da işaret eder. İstiarenin teşbihten daha beliğ olması da herkesin malumudur. Binaen aleyh selef'in görüşünü bırakıp başka bir görüşün tercih edilmesinin bir anlamı yoktur, "sözleriyle el-Hatîb ed-Dımeşkî'yi tenkit etme konusunda es-Semerkandî'ye katıldığını göstermektedir. Fahreddin es-Seyyid Molla Abdullah el-‘Irnasi, el-İ‘tisâm adlı eserinde el-İsferâyînî'nin "isti‘ârenin teşbihten daha والاستعارة ابلغ beliğ olduğu" şeklindeki iddiasını aşağıdaki şekilde izah etmiştir:

وانما كانت الاستعارة ابلغ من التشبيه لان الاستعارة نوع من المجاز والتشبيه نوع من الحقيقة واطبق البلغاء على ان المجاز ابلغ من الحقيقة فان الانتقال فيه من الملزوم الى اللازم فهو كدعوى الشيئ ببينة

“İsti‘ârenin teşbihten daha beliğ olmasının nedeni isti‘ârenin mecâzın bir türü olduğu ve teşbihin hakikatin bir türü olduğu ve belâgatçıların mecâzın hakikattan daha beliğ olması noktasında ittifak etmiş olmalarıdır. Mecâzın hakikkatan daha beliğ olmasının nedeni ise mecâzda melzumden lazime geçişin olmasıdır. Bu da bir şeyi deliliyle iddia etme gibidir.”[220]

[220] el-‘Arnâsî, a.g.e., s. 208.

2.2.4.3. Kinâye

Kinâyenin lugavî manası şu şekilde açıklanmıştır:

كنى عن كذا كناية تكلم بما يستدل به عليه ولم يصرح

"Bir şeyi kinayet etti demek o şeye üstü kapalı bir şekilde ifade eden bir kelimeyi telaffuz etmektir."[221]

الكناية في اللغة مصد لقولك كنيت بكذا عن كذا او كنوت اذا تركت التصريح به

"Kinaye lugatte, bir şeyi açıktan telaffuz etmesini terketmek manasını ifade etmek için كنيت بكذا عن كذا او كنوت şeklinde kullandığın cümlede geçen كنيت fiilinin masdarıdır."[222]

Istılahı olarak ise kinâye,

لفظ اريد به لازم معناه مع جواز ارادته معه

"Aslî manasının kastedilmesinin caiz olması ile birlikte lazimi manasının kastedildiği lafızdır." [223]

Konuyu örnekler üzerinde somutlaştırâlim

رأيت اسدا في الحمام "Hamamda bir aslan gördüm," cümlesinde **اسدا** kelimesinden hakîkî manasının kastedilmesini engelleyen في الحمام karinesi mevcuttur. Dolaysiyle bu cümle isti'âredir. Buna karşılık فلان طويل النِجاد "Falan şahsın kılıcının

[221] Mustafa ve diğerleri, a.g.e., II/802.
[222] et-Teftâzânî, a.g.e., s. 407.
[223] el-Kazvînî, a.g.e., s. 407.

bağı uzundur," cümlesinde hakîkî manayı düşünmeye engel olacak bir karine bulunmadığı için طويل النجاد ibaresi gerçek manasına gelebildiği gibi bunun dışında طويل القامة " Uzun boylu, sırık." manasına da gelebilir. Meknî-i Anh itibariyle Kinâye çeşitleri;

a) Zatın kastedildiği kinâye

Mevsûf açıklanmadan ona bir sıfatın isnat edilmesi, bu çeşit kinâyeyi oluşturur. Bu tür kinayede bazen sadece bir özellikle zat kastedilir. Buna misal مجامع الاضغان (Kinlerin toplandığı yerler) ibaresi gösterilebilir. Bu ibarede kalbın özelliklerinden مجامع الاضغان özelliği zikredilip قلب (kalp) kastedilmîştir. Bazen de birden fazla özellikle bir zat kastedilir.[224] Bu çeşit kinayeye الحى المستوي القامة عريض الاظفار (Tırnakları geniş uzun boylu canlı) söz öbeği örnek olarak gösterilebilir. Bu örnekte birden fazla özellikten oluşan söz öbeğinden insan kastedilmîştir.

b) Sıfatın kastedildiği kinâye

Zatın değil sıfatının[225] (özelliğinin) kastedildiği bu çeşit kinâyeler iki çeşittir:

b.1. Yakın Kinâye

Kastedilen manaya, vasıta olmadan ulaşılabilen kinayedir. Bu tür kinayede kendi içirisinde واضحة (Kastedilen manaya kolayca ulaşılabilen kinâye) ve خفية (Kastedilen manaya kolayca ulaşılamayan, düşünmeyi gerektiren kinâye) olmak üzere ikiye ayrılır.

b.1.1. Vadiha Yakın Kinâye

Örnek:

---

[224] et-Teftâzânî, a.g.e., s. 409.

[225] Buradaki sıfattan, nahiv ilmindeki sıfat kastedilmeyip, cömertlik, cimrilik, kahramanlık, uzunluk, güzellik gibi manevi vasıflar kastedilir. bk. Hikmet Akdemir, **Belâgat Terimleri Ansiklopedisi,** Nil, İzmir 1999, s. 218.

طويل النِجاد (kılıcının bağı uzundur) Bu ibareden kastedilen mana herkes tarafından kolaycaanlaşılır.

b.1.2. Hafiyye Yakın

Örnek:

فلان عريض القفى (Falan şahıs ensesi geniştir) Adamın geniş kafalı olması onun ahmak olmasından kinâyedir. Bu ibareden kastedilen mana ilk etapta anlaşılmaz.

b.2. Uzak Kinâye

Kastedilen manaya bir vasıtayla intikal edilebilen kinâyedir. Konuksever birinsan için هو كثير الرَماد "O, külü çok biridir." denmesi uzak kinâye için örnek gösterilebir. Bu kinâyedeki vasıtalar şöyle sıralanabilir: Külün çok olması (كثير الرَماد), o da ocakta fazla odun yakılmasına (كثرة احراق الحطب تحت القدر), o da pişen yemeklerin çokluğuna (كثرة الطَبايِخ), o da yiyenlerin çokluğuna (كثرة الاَكَلة), bu da o kişinin cömert olduğuna delalet eder.

c) Nisbetin Kastedildiği Kinâye

Bir sıfat ve onun sahibi açıkça belirtildiği halde, aralarındaki nisbetin kinâye yoluyla ifade edilmesine "nisbetten kinâye" adı verilir.

Örnek:

ان السماحة والمروءة والندى في قبة ضربت على ابن الحَشْرَج

"Kerem, yiğitlik ve cömertlik, İbnü'l-Haşrec'in üzerine inşa edilen kubbededir."[226] Şâir bu beyitte Kerem (السماحة), yiğitlik (المروءة), cömertlik (الندى) gibi vasıfları İbnü'l- Haşrec adındaki zata nisbet etmek istemiştir. Ancak bunu açık bir şekilde ifade etmeden kinâye yoluna başvurmuştur. Diğer bir ifadeyle bu sıfatları doğrudan doğruya İbnü'l- Haşrec'e vermeyip onun kubbesine isnat etmiştir

İncelediğimiz eser belâgat konularının tümünü değil sadece isti'âre konuları işlediğinden kinaye ve çeşitleri hakkında doğrudan ayrıntılı bilgilir yer almamaktadır. Ancak el-İsferâyînî, mecâz-ı müfred tanımının ihraç ve idhal kayıtlarını belirlerken kinaye ıstılahına değinmiştir. Ayrıca isti'âre-ımekniyye'nin mahiyyetiyle ilgili belâgat 'âlimlerinin görüşünü tahlil ettikten sonra söz konusu isti'âre ile ilgili kendi görüşünü açıklarken kinaye ıstılahına değindiğini görmekteyiz.

Örnek:

el-İsferâyînî, es-Semerkandî'nin

المجاز المفرداعني الكلمة المستعملة في غير ما وضعت له لعلاقة مع قرينة مانعة عن ارادته ان كانت علاقته غير المشابهة فمجاز مرسل والا فاستعارة مصرحة

"Mecâz-ı müfred yani hakîkî manayı kastetmeye mani bir karine ile birlikte bir alâkadan dolayı konulduğu mana dışında başka bir manada kullanılan kelime eğer alâkası benzerlik dışında bir şey olursa mecâz-ı mürsel, aksi halde isti'âre-i musarraha olur," şeklindeki ibaresinde mecâz-ı müfredin tanımı olan الكلمة المستعملة في غير ما وضعت له لعلاقة مع قرينة مانعة عن ارادته sözünün cüz'lerini mantıksal açıdan tahlil ederken مانعة عن ارادته kaydı ile kinyenin mecâz-ı müfred tanımından ihraç edildiğini ifade etmiştir. el-İsferâyînî müddea ve delilini aşağıdaki ibaresiyle izah etmiştir.

[226] el-Kazvînî, a.g.e., s. 411.

اخرج به الكناية لانها وان كانت مع قرينة لكنها ليست بمانعة من ارادة الموضوع له لان الفرق بينها وبين المجاز صحة ارادة المعنى الحقيقي منها دون المجاز

“ مانعة عن ارادته sözüyle kinayeyi (mecâz-ı müfredin tanımından) ihraç etmiştir.

Çünkü o (kinaye) her nekadar karine ile olsa da fakat karinesi mevzuunlehün kastedilmesine mani değildir. Zira kendisi ve mecâz arasındaki fark, onda hakîkî mananın kastedilmesinin caiz olmasıdır. Mecâzda ise caiz olmamasıdır.”[227] Görüldüğü gibi el-İsferâyînî tarifin camiiyyet ve maniiyyet şartının korunması için tarifin cüz’lerine anlamlar yüklerken kinaye ıstılahına değinmiştir. Muhammed es-Sabbân, Hâşiyetu's-Sabbân ‘alâ Şerhi's-Semerkandîyye adlı eserinde mevzu ile ilgili eş-Şeyh Yasin’nin şu tespitini aktarmaktadır:

اعلم أن جعل هذا القيد لاخراج الكناية مبني على أن الكناية لا حقيقة ولا مجاز اذ من يقول انها حقيقة وان اللفظ فيها مستعمل فيما وضع له لكن لينتقل منه الى لازمه بحيث يكون هذا اللازم مناط الصدق والكذب .....يخرجها بقوله : المستعملة في غير ما وضعت له كما لا يخفى ومن يقول انها مجاز ...لا يصح أن يخرجها من تعريف المجاز والا ....لم يكن تعريفه جامعا وتسميتها كناية لا بعد فيه اذ لا مانع من شيوع بعض اقسام الشيئ باسم خاص كالتغليب والمشاكلة فانهما من المجاز المرسل

“Bilki مانعة عن ارادته kaydının mecâz-ı müfredden kinayeyi ihraç eden bir kayıd olarak görülmesi, kinayenin ne hakikat ne de mecâz olduğu görüşüne dayanır. Çünkü kinayenin hakikat olduğunu ve kinayede lafzın sadece lazimi manasına intikal etmek

[227] el-İsferâyînî, a.g.e., s. 66.

için kullanıldığını öyleki lazimi mana doğru ve yanlışın dayanağıdır diyenler, kinayeyi mecâzın tanımından المستعملة في غير ما وضعت له "gerçek anlamı dışında kullanılan" kaydıyla ihraç ederler. Kinayenin mecâz olduğunu diyenlere göre, kinayenin mecâz-ı müfredden ihraç edilmesi caiz değildir. Zira bu durumda tarif camii olamaz. Ayrıca mecâzın bu türünün kinaye olarak adlandırılması uzak bir ihtimal değildir. Çünkü bir şeyin bazı kısımlarının özel bir isimle meşhur olmarına bir mani yoktur. Tağlib ve müşakele gibi. Her ikisi de mecâz-ı mürselin kısımlarındandır."[228] Hatîb ed-Dımeşkî de kinayeyi mecâz ve hakikat dışında bir edebî sanat olarak görmüştür. Kanaatimizce, bu konuda el-İsferâyînî de el-Hatîb ed-Dımeşkî'nin görüşüne katıldığından[229] kinayenin hakikat veya mecâz-ı müfred olmadığını ifade etmiştir.

Örnek:

el-İsferâyînî, belâgat 'âlimlerinin isti'âre-ı mekniyye olarak kabul ettikleri isti'âre türünün ıstılahi kinaye olduğunu belitmiştir. el-İsfarâyinî'ye göre, isti'âre-imekniyye'de müşebbeh vech-i şebeh özelliğini taşıması açısından mükemmeldir. Buna işaret edilmesi için müşebbehun bihle müşebbehin yeri değiştirilmîştir ve akabinde müşebbehun bihi ifade eden lafız müşebbehe ödünç verilmîştir. Bu, cümle olarak ıstılahî kinaye olmuştur. el-İsferâyînî cümlenin ıstılahî kinaye oluşunu aşağıdaki ifadeyle izah etmiştir:

ويجعل الكلام كناية حينئذ عن تحقق الموت بلا ريب فنَشَّبَتِ المنية اظفارها بفلان بمعنى انشب السبع اظفاره كناية عن موته لا محالة

"Bu durumda cümlenin tümü, ölmün gerçekten vaki olacağından kinaye edilmektedir. Binaenaleyh فنَشَّبَتِ المنية اظفارها بفلان "Ölüm filan şahsa pençesini taktı," sözü, نَشَّبَ السبعُ اظفارها "Yırtıcı hayvan, pençesini filan şahsa taktı," manasında olup

[228] es-Sabbân, a.g.e., s. 67.
[229] es-Sabbân, a.g.e., s. 68.

tahakkukundan şüphe edilmeyen ölümden kinayedir."[230] es-Sabbân bu cümlenin ıstılahi kinaye olmasının nedenini aşağıdaki cümlelerle ifade etmiştir:

وانما جعل الكلام كناية ليكون صادقا اذ السبع الحقيقي لم يُنَشِّبْ أظفارها بفلان في الواقع والقرينة على هذه الكناية حالية وهي عدم وجود السبع الحقيقي عند فلان وقت التكلم بهذا الكلام واما قرينة تلك الاستعارة فلفظية وهي الاظفار المضافة للمنية

"Konuşmanın doğru olması için نَشَّبَتِ المنية اظفارها cümlesi ıstılahi kinaye olmuştur. Çünkü gerçekte, hâkîkî aslanpençesini filan şahsa takmamıştır. Bu kinayenin karinesi haliye bir karinedir. O da bu cümle sarfedilince filan şahsın yanında gerçek bir aslanın olmayışıdır. Bu isti'âre (teşbihül maklub neticesinde oluşan isti'âre) nin karinesi ise lafziyyedir. O da منية kelimesine izafe edilen اظفار kelimesidir."[231]

2.2.5. İstişhadları

İslâm fetihleri ile Müslümanlığın yayılması, Arapların ve diğer Müslüman olan ve olmayan halkların iç içe yaşamları neticesinde Arap kültürü birçok değişik kültürle karşılaşmış, bu kültürlerle alış verişin sonucu Arapça değişik açılardan etkilenmiştir. Bunun sonucunda Arapların konuşmalarında lahn durumu ortaya çıkmıştır.[232] Arapçanın bozulma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığını gören 'âlimler bu dilin kurallarını belirlemeye çalışmışlardır. Onlar, tespit ettikleri kuralların Arap diline uygunluğunu göstermek için istişhâda başvurmuşlardır.

Dilde istişhâd dille ile ilgili dört ilim için getirilmîştir. Bunlar lugat, nahiv, sarf ve belâgat ilimleridir. Bu ilimlerle ilgili şahidler Kur'ân-ı Kerîm, Şiir ve ihtilaf olsa da

---

[230] el-İsferâyînî, a,e,g., s. 204.
[231] es-Sabbân, a.g.e., s. 204.
[232] Ebu Bekr Muhammed b. Hsan ez-Zübeydî, **Tabekâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn**, Dâru'l-Meârif, Kâhire h.1119, s. 11.

hadisten getirilmîştir. Ayrıca istişhâd için kullanılan şiirin İslamî dönemden sonra olmamasına dikkat edilmîştir. [233]

el-İsferâyînî de belâgat konularını anlatırken söylediklerini delillendirmek için başta Kur'ân-ı Kerîm olmak üzere hadis-i şerîf ve Arap şiir ve nesrini istişhâd için zikretmiştir. Biz bu bölümde el-İsferâyînî'in elimizdeki eserde istişhâdda neye başvurduğunu ve nasıl bir istişhâd yöntemi kullanıldığını incelmeye çalışacağız.

2.2.5.1.Kurân-ı Kerîm İle İstişhâd

Dil kurallarının tespit edilmesinde, Kur'ân-ı Kerîm'in istişhâd kaynağı olarak ilk sırada yer almasında dilciler arasında herhangi bir ihtilaf yoktur.[234]

el- İsferâyînî de el- Ferîde'yi şerh ederken yer yer Kurân-ı Kerîm ile istişhâd etmiştir. Onun ayetle istişhâdı genelde belâgat kuralları hakkında olmuştur. Fakat az da olsa bazen de lugat ile ilgili konularda da olmuştur. Getirdiği ayetlerin çoğu diğer belâgat 'âlimleri tarafından da istişhâd için kullanılmıştır. Bazen قال تعالى [235]veya كما

في قوله تعالى şeklinde[236] bazen bunlar gibi herhangi bir ifade kullanmaksızın doğrudan ayeti istişhâd için getirmiştir. Daha sonra zikrettiği ayeti açıklamıştır. Biz de burada birkaç örnek zikredeceğiz.

Örnek:

el-İsferâyînî, el- Ferîde'nin وعلى آله ذوي النفوس الزكية ibaresindeki الزكية kelimesini mutabık manası olan نامية veya طاهرة kelimeleriyle değil de lazimî manası olan المفلحة kelimesiyle tefsir etmiştir. Kurtuluşa ermenin nefsi kötülüklerden arındırmanın lazimî manası olduğunada Kurân-ı Kerîm'in قد افلح من زكآها "…..Şüphesiz nefsini

---

[233] İsmail Durmuş, "istişhâd", **DİA**, XXIII, İstanbul 2001, s. 396-397.
[234] Mehmet Nafi Arslan, "**Abduh er-Râcihî et-Tatbîku'n-nahvi Adlı Eseri",** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2011), s. 90.
[235] el-İsferâyinî, a,e,g., s. 34.
[236]el-İsferâyinî, a,e,g., s. 161.

kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiştir."[237] ayetini istihşad amacıyla getirmiştir. Zikredilen ayetin buna delalet etmesi şu kurala dayanır: "Bir hükmün muştakka taaluk etmesi durumunda مَأْخَذُ الاشتِقاق olarak bilinen müştakkın masdarı hükmün sebebi olur,"[238] kuralından yola çıkarak söz konusu ayette nefsin kötülüklerden arındırılması (تزكية), kurtuluşa ermenin (فلاح) sebebi olur diğer bir ifadeyle felah tezkiyenin lazimîdir sonucu ortaya çıkar.

Örnek:

el-İsferâyînî, es-Semerkandî'nin bir haşiyesi aracılığıyla isti'âre-ı musarraha gibi isti'âre-ı mekniyyenin de mürekkebe olarak geldiğini ancak belâgat âlimlerinin buna değinmediklerini ama aklen buna bir engel teşkil etmediğini ifade etmiştir. el-İsferâyînî, es-Semerkandî'nin başka bir haşiyesine dayanarak mürekkeb olan isti'âre-ı mekniyye için افمن حقَّ عليه كلمة العذاب أفأنت تنقذ من في النار……Hakkında azap sözü (hükmü) gerçekleşenler, cehennemlikleri sen mi kurtaracaksın?"[239] ayetinin örnek gösterilebileceğini bu iddianın da et-Teftâzânî'nin söz konusu ayetle ilgili yorumuna dayandırıldığını ifade etmiştir.[240] Nitekim bu ayette dünyada olup azabı hakkedenler ahirette ateşte yananlara benzetilmîştir. Müşebbehun bihi ifade eden söz grubu müşebbeh için isti'âre-i mekniyye mürekkep olarak ödünç verilmîştir. افانت تنقذ من في النار ayeti ise söz konusu isti'ârenin karinesi olmuştur.

2.2.5.2. Hadis-i Şerîf İle İstişhâd

Hadislerin istişhâd amacıyla kullanılabileceği konusuna, ilk dönem dilbilimciler ihtiyatlı yaklaşmış ve bu durum el-Mûberred (ö.285/898)'in dönemine kadar devam etmiştir. Nitekim el-Mûberred, *el-Muktedab* adlı eserinde hadislerden sadece iki şâhid

---

[237] **Kur'an-ı Kerîm,** Şems, 91/9.
[238] el-'Arnâsî,a.g.e., s. 32.
[239] **Kur'ân-ı Kerîm,** Zümer, 39/19
[240] es-Sabbân, a.g.e., s.168.

getirmiştir.[241] Öte yandan eski dilcilerin hadislerle istişhâd etmemelerinin, hadislerle istişhâd etmenin câiz olmadığı manasına gelmediğini söyleyen ‘âlimler de olmuştur. [242]el- İsferâyînî de tespit edebildiğimiz kadarı ile sadece iki hadisle istişhâd getirmiştir.

Örnek:

el-İsferâyînî, *el-Ferîde*’nin isti‘âre-ı mürekkebe konusu ile ilgili ان كانت علاقته غير المشابهة فلا يسمى استعارة “Eğer hakîkî manasının dışında başka bir manada kullanılan terkibin alâkası müşabehet dışında bir şeyse o, murekkeb isti‘âre olarak adlandırılmaz,” şeklindeki ibaresini tahlil ederken فلا يسمى استعارة ibaresinin verdiği anlama yapılan itirazlara cevap vermiştir. Daha sonra verdiği cevaba gelebilecek bir soruyu düşünerek onu cevaplamaya çalışırken المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده “Müslüman, Müslümanların dilinden ve elinden selâmette kaldığı kimsedir.”[243] hadisi-i Şerîf-i kullanmıştır. Yapılan itiraz ve cevabı şöyledir:

فان قلت انما يندفع بهذا ما ذكروا من المركبات في مقام الاشكال لكن هناك ما لم يذكروه من المركبات المقصود بها افادة لازم الخبر فان قولك حفظت التوراة يقصد به افادة معنى علمت أنك حفظت التوراة ولا تجوز في شيئ من اجزائه فهو كقولك تقدم رجلا وتؤخر أخرى بعينه قلت لعله عندهم من قبيل المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده في من يؤذي المسلمين فانه يفاد به أن هذا الشخص ليس بمسلم لكنه من عرض الكلام ولا يصير اللفظ به مجازا

---

[241] M. Cevat Ergin, “**el-‘Ukberî ve el-Lubâb fi ‘İleli’l-Binâ’i ve’l-İ‘râb’ı”**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Soyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2002) , s. 121.

[242] Nihat Tarı, **“Teftâzânî Ve Sa‘dînî Adlı Şerhi”,** (YayınlanmamışYüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2015), s. 78.

[243] Muhammed b.İsmâ‘il el Buhârî**, Sahîhu’l-Buhârî,** Dâru Tavki’n-Necât, Dımaşk 1422, I, s. 11.

"Eğer desen bu cevapla ancak itiraz yoluyla zikrettikleri mürekkebler defedilir. Fakat burda kendisinden lazimu'l-haber kasdedilen ve belâgat âlimlerinin zikretmedikleri mürekkebler de mevcuttur. Çünkü حفظت التوراة (sen tevratı hifzettin) sözünden علمت أنك حفظت التوراة (senin tevratı hıfzetmeni biliyorum) anlamı kastedilir. Bunun cüzlerinin hiçbirisinden de mecâziyet yoktur. Binaenaleyh bu cümle tam تقدم رجلا وتؤخر أخرى cümlesi gibidir. Derim ki belki حفظت التوراة cümlesi, belâgat âlimleri nezdinde müslümanlara eziyyet veren şahıs hakkında kullanılan المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده hadisi grubundadır. Çünkü bu hadisten böyle bir şahsın Müslüman olmadığı şeklinde bir anlam kastedilir. Fakat bu anlam sözün akışından anlaşılır ve söz bununla mecâz olmaz."[244] Görüldüğü gibi yukarıdaki sözlerden "cümlenin ifade ettiği anlam değil de manasının lazıminin kastedildiği ve alakanın müşabehet olmadığı mürekkeblerin mevcut olması isti'âre-ı temsiliyye dışında başka bir mecâz-ı mürekkeb türünün mevcut olduğunun kanıtıdır," şeklinde bir itiraz çıkabilir. el-İsferâyînî ise "böyle bir cümlede zikredilen hadiste olduğu gibi ta'rid[245] sanatı olabilir," şeklinde cevep vererek itirazı defetmeye çalışmıştır.

Örnek:

Nisbet itibarıyla da fiilde isti'ârenin gerçekleşebileceğini iddia eden 'Adudüddin el-Îcî'nin هزم الامير الجند örneğinin dışında haklı olduğunu iddia eden el-İsferâyînî, söz konusu iddiasını dua cümlesi olan رحمه الله sözü ve من تعمد عليّ الكذب فليتبوأ مقعده من النار "Kim bilerek bana yalan isnad ederse, cehennemdeki yerine hazırlansın"[246]

[244] el-İsferâyinî, a.g.e., s. 158.

[245] et-Teftâzânî, Mutavvel 'ale't-Telhîs adlı eserinde ez-Zemahşerî'den naklen ta'rîdi şu şekilde açıklamıştır: ta'rîd, zikretmediğin bir şeye delalet eden bir şeyi zikretmendir. bk. et-Teftâzânî, a.g.e., s. 412

[246] Muhammed b.İsmail el Buhârî, **Sahîhu'l-Buhârî,** Dâru Tavki'n-Necât, Dımaşk 1422, I, s. 108.

hadisiyle temellendirmeye çalışmıştır.[247] Görüldüğü gibi ارحمه sözünün mezuunlehusu olan nisbet-i inşaiyye manası, رحمه الله sözünün mevzuunlehusuna yani nisbet-iihbariyye manasına benzetilmîştir. Daha sonra رحمه الله sözü ارحمه sözü yerine isti‘âre olarak kullanılmıştır. Bu isti‘ârenin vech-i şebehi rahmet etmenin meydana gelmesidir. Ancak رحمه الله sözündeki rahmetin meydana gelmesi hâkîkî, ارحمه sözündeki ise iddiaidir. من تعمد علیّ الكذب فليتبوأ مقعده من النار hadisinde ise nisbet-i ihbariyenin manası nisbet-i inşaiyye manasına benzetilmîştir. Bunun neticesinde nisbet-i inşaiyye manasını ifade eden فليتبوأ lafzı, nisbet-i ihbariyye manasına isti‘âre edilmîştir. Aralarındaki vech-i şebeh ise yer edinmenin vucubi olmasıdır. Müşebbehteki vucup, haberi sadık olmasından, müşebbehun bihteki ise emir sığasından anlaşılır. Ayrıca el-İsferâyînî, mana ile rivayet edilen hadisi istişhâd olarak getirmesi onun bu tür hadislerin şahid olararak kabul ettiğini göstermektedir.

2.2.5.3. Şiir ile İstişhâd

Arap dili ile ilgili yazılmış kitaplardaki kurallar incelendiğinde şiir'in önemli bir kaynak olduğu görülecektir. Hemen hemen anlatılan her konu için şiir istişhâd için zikredilmîş ve getirilen şiir anlatılan konunun doğruluğu için izah edilmîştir. el-İsferâyînî ise, *Şerhu'l- İsâmLi'l-Ferîde* adlı eserinde sadece iki yerde şiiri şâhid olarak getirmiştir.

el-İsferâyînî, bir cümlede isti‘âre-ı muraşşraha ve isti‘âre-ı mucerrede bir arada bulunabileceğine dair görüş belirtmiştir. Buna şahit olarak da

لدى اسد شاكي السلاح مقذف له لبد اظفاره لم تقلم

[247]el-İsferâyînî, a.g.e., s. 114.

"Yeleleri (çok defa savaşa girdiği için omuzuna sarkan uzamış saçları) bulunan, tırnakları kesilmemiş (zayıf olmayan) silahlarını kuşanmış iriyarı aslanın (cesur adamın) yanındayım." Şiirini getirmiştir.

el-İsferâyînî, İsti'âre-ı mekniyyenin mahiyyeti ile ilgili belâgat 'âlimlerin görüşlerini açıkladıktan sonra bu konu hakkında kendisine ait bir görüş olduğunu ifade etmiştir. el-İsferâyînî, belâgat 'âlimlerince isti'âre-ı mekniyye olarak bilinen اظفار المنيةنشبت بفلان gibi misallerde isti'ârenin teşbihül maklub neticesinde oluştuğuna dolaysiyle bu misallerdeki isti'ârenin isti'âre-i mekniyye değil aksine isti'âre-ı musarraha olduğuna ve cümlenin tümü ıstılahi kinaye olduğuna dair bir görüş belirtmiştir. Bu arada teşbihül maklub sanatı için de şâirin aşağdaki beytini örnek göstermiştir.

وبدا الصباح كان غرته وجه الخليفة حين يمتدح

"Sabah aydınlığı, halifenin yüzünün övüldüğü zamanki halini andırırcasına göründü." Şâir bu beyitte müşebbeh olan halifenin yüzünün vech-i şebehteki mükemmliyetine işaret etmek için onu müşebbehun bih yapmış ve müşebbehun bih olan sabahın aydınlığını da müşebbeh yapmıştır.[248]

2.2.6. Müellifin Belâgat 'Âlimlerinin Görüşleri Arasında Yaptığı Muhakeme

Talebelere eleştirel aklı kullanma, analiz ve muhakeme yeteneğini kazandırma maksadıyla tartışmalı konuları eserlerine taşıyan el-İsferâyînî, çalışma konumuz olan eserde de yer yer ihtilâflı meselelere girmiştir. el-İsferâyînî *el-Ferîde'*nin birinci'ıkdının ikinci Ferîdesini işlerken es-Semerkandî'nin konu ile ilgili hâşiyesi aracılığıyla nisbet itibariyle fiilde isti'ârenin yapılıp yapılmayacağı konusunda 'Adudüddin el-Îcî ile es-Seyydid eş-Şerîf arasındaki ihtilafı izah etmiş. Daha sonra iki görüş arasında muhakeme

[248]el-İsferâyinî, a.g.e., s. 204.

yapıp isabetli olanı açıklamaya çalışmıştır. el-İsferâyînî, Adudüddin el-Îcî'nin görüşünü aşağıdaki ibaresiyle aktarmıştır:

ان الفعل يدل على النسبة ويستدعي حدثا وزمانا والاستعارة متصورة فى كل واحد من الثلاثة ففى النسبة كهزم الامير الجند وفي الزمان كونادى اصحاب الجنة وفي الحدث نحو فبشرهم بعذاب اليم

"Şüphesiz fiil nisbete delalet eder. Hades ve zamana da çoğunlukla delalet eder. İstiare, bu üç unsurdan herhangi birisi itibar edilerek gerçekleşir. Nisbet itibariyle isti'âre için هزم الامير الجند cümlesi, zaman itibariyle yapılan isti'âre için ونادى اصحاب الجنة cümlesi, hades için yapılan isti'âre için de فبشرهم بعذاب اليم cümlesi örnek gösterilebilir." el-İsferâyînî, es-Semerkandî'nin aşağıdaki hâşiyesi aracılığıyla 'Adudüddin el-Îcî'nin bu konudaki görüşünün ne olduğunu açıklamaya çalışmıştır:

فان فيه اشارة الى أن النسبة الجارية فيها الاستعارة نوع من النسبة دون النسبة في التعبير عن المستقبل بلفط الماضي فافهم

"Şüphesiz bu ibarede "isti'ârenin vukubulduğu nisbet, nisbet çeşitlerinden bir tanesidir. Mazi lafzıyla müstakbel kastedilince mulahaza edilen nisbet değildir," Şeklinde bir görüşe işaret mevcuttur."

Öte yandan el-İsferâyînî, es-Seyydid eş-Şerîf'in bu konudaki görüşünü de aşağıdaki ibareyle izah etmiştir:

اعلم ان الاستعارة في الفعل انما تتصور بتبعية المصدر ولا تجري في النسبة الداخلة في مفهومه الاستعارة تبعا على قياس الحرف فانّ معناه نسبة مخصوصة تجري فيها الاستعارة تبعا

لأنّ مطلق النسبة لم يشتهر بمعنىً يصح أن يجعل وجه شبه في الاستعارة في الفعل بخلاف متعلّقات الحروف فانها أنواع مخصوصة لها أحوال مشهورة

"Bil ki fiilde gerçekleşen isti'âre ancak mastarında meydana gelen isti'âreden sonra gerçekleşir. Harf'e kıyas edilerek tebeiyye olarak fiilin mefhumundaki nisbette isti'âre yapılmaz. -Çünkü harfin manası cüzî bir nisbet olup tebeiyye olarak kendisinde isti'âre yapılır. Zira mutlak nisbet vech-i şebehe yarayacak böyle bir özellik ile meşhur değildir. Harflerin müteallıkları ise böyle değildir. Çünkü onlar mahsuse türler olup onlar için meşhur özellikler vardır."[249]

Yukarıda zikredilen ibarenin es-Seyyid eş-Şerîf'e âidiyeti anlam yönündedir. Nitekim lafzen ve manen ona ait olan ibare aşağıdaki şekildedir:

واعلم ان التعبير عن الماضي بالمضارع وعكسه يعد من باب الاستعارة بان يشبه غير الحاصل بالحاصل في تحقق الوقوع ويشبه الماضي بالحاضر في كونه نصب العين واجب المشاهدة ثم يستعار لفظ احدهما للآخر فعلي هذا يكون الاستعارة في الفعل على قسمين احدهما ان يشبه الضرب الشديد مثلا بالقتل ويستعار له اسمه ثم يشتق منه قتل بمعنى ضرب ضربا شدشدا والثاني ان يشبه الضرب في المستقبل بالضرب في الماضي مثلا في تحقق الوقوع فيستعمل فيه ضرب فيكون المعنى المصدرى اعنى الضرب موجودا في كل واحد من المشبه والمشبه به لكنه قيد في كل واحد منهما بقيد مغاير لقيد الآخر فيصح التشيه لذالك

"Bil ki maziyi muzri ile ifade etmek ve bunun tersini yapmak yani muzariyi mazi ile ifade etme işi isti'âre sayılır. Bu isti'âre mevcut olmayanın mutlaka tahakkuk

[249]el-İsferâyinî, a.g.e., s. 100.

edeceği noktasında mevcut olana, mazinin de göz önünde bulunması yani görünmesinin zorunlu olması yönünde hazıra benzetilmesiyle ve ardında bunlardan birinin lafzını diğerine ödünç verilmesiyle gerçekleşir. Buna göre fiildeki isti‘âre iki kısma ayrılır: Birincisi قتل فلانا örneğinde olduğu gibi şiddetli bir şekilde vurma işinin öldürmeye benzetilmesine binaen قَتْلٌ lafzının şiddetli bir şekilde vurma işine isti‘âre edilmesi ve akabinde şiddetli bir şekilde dövdü anlamını veren قتل kelimesini قَتْلٌ lafzından türetilmesidir. İkincisi: Gelecek zamanda yapılacakdövme işimutlaka tahakkuk edeceği noktasında geçmişte yapılmış olana benzetildikten sonra gelecek zamanda yapılacak dövme için ضرب lafzının istimal edilmesidir. Bu durumda masadari mana yani dövme işi müşebbeh ve müşebbehun bihin her ikisinde de mevcut olur. Ama o (masdari mana), müşebbeh ve müşebbehun bih olan tarafların her birisinde bir birinden farklı bir kayıtla kaytolunmuştur. Bundan ötürü teşbih sahihtir."[250]

el-İsferâyînî, ‘Adudüddin el-Îcî ile es-Seyydid eş-Şerîf'in görüşlerini açıkladıktan sonra onlardan hangisinin daha isabetli olduğunu aşağıdaki sözlerle izah etmeye çalışmıştır:

ونحن نقول الحق ما ذكره المحقق لكن لا لما ذكره

“Biz deriz ki doğru olan muhakkik (es-Seyyid eş-Şerîf) in zikrettiğidir. Fakat getirdiği delilden ötürü değil.” Burada el-İsferâyînî,‘Adudüddin el-Îcî ile es-Seyydid eş-Şerîf'in görüşleri arasında muhakeme yapınca hak es-Seyyid eş-Şerîf'in yanında olduğunu beliritmiştir. el-İsferâyînî aşağıdaki ibarelerle de bu konudaki tespitini temllendirmeye çalışmıştır:

---

[250] Ebu'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî, **Hâşiyetu’s-Seyyid ‘ale’l-Mutavvel**, (Mutavvel ‘ale’t-Telhîs ile birlikte), Ahmed Kâmil, İstanbul h. 1330, s. 375.

اما الاول فلان الفعل موضوع للنسبة الى الفاعل مجازياكان اوحقيقيا وليس في هزم الامير الجند مجاز لغوي

"Birincisine gelince çünkü fiil, mecâzî veya hakîkî olmasının ötesinde mutlak bir fâile yapılan nisbete vad' edilmîştir. Bu durumda هزم الامير الجند ifadesinde mecâz-ı lugavi sanatı yoktur."

واما الثاني: فلان لنسبة الفعل انواعا نسبة الى الفاعل وهي نسبة مخصوصة كما ان الابتداء نسبة مخصوصة ونسبة الى المفعول ونسبة الى المكان الى غير ذلك وكل منها نوع مخصوص له لوازم مخصوصة يصح ان يشبه بها باعتبارها

"İkincisine gelince Çünkü fiilin nisbeti için çeşitli türler mevcuttur: Fâile nisbet. Bu, tıpkı mutlak ibtida gibi mahsuse nisbettir. Meful, mekan vs.ye yapılan nisbet. Bunlardan her biri mahsusa bir türdür. Herbiri için kendilerinin müşebbehun bih olmasını sağlayacak mahsusa özellikler mevcuttur."[251]

2.2.7.Müellifin Kendine Özgü Görüşleri

el-İsferâyînî, Arap Dili ve Belâgatıilmînin bazı meselelerinde bu ilimde söz sahibi olan 'âlimlerden farklı düşünüp kendine özgü görüşleri açıkça veya ima yoluyla ifade edip bu ilimdeki dehasını ortaya koymuştur. el-İsferâyînî çalışma konumuz olan *Şerhu'l-'Isâm li'l-Ferîde* adlı aserinde maddeleri ve heyetleri itibariyle muştaklarda oluşan isti'âre hakkında aşağıdaki ibaresiyle bilgi verirken kendisine özgü gürüşüne ima yoluyla değinmiştir:

[251]el-İsferâyinî, a.g.e., s. 93-98.

لكن نبين لك ما هو من مواهب الواهب قيرب الى الافهام فانه قريب المسلك غير بعيد المرام وهو ان المشتقات موضوعة بوضعين وضع المادة والهيئات فاذا كان في استعارتها لا تتغير معانيها للهيئات فلا وجه لاستعارة الهيئة فالاستعارة فيها انما هي باعتبار موادها فيستعار مصدرها لتستعار موادها بتبعية استعارة المصدر وكذا اذا استعير الفعل باعتبار الزمان كما يعبر عن المستقبل بالماضي تكون تبعية لتشبيه الضرب في المستقبل بالضرب في الماضي في تحقق الوقوع

"Fakat biz Allahtan hibe edileni ve anlaşılması kolay olanı sana izah edeceğiz. Çökü o, yolu yakın olan ve varış yeri uzak olmayan bir delildir. O da şudur: Müştaklar madde ve heyet olmak üzere iki şekilde vad' olunmuşlar. İsti'areleri esnasında heyetlerinin ifade ettiği manalarda (fiillerde zaman ve nisbet, diğer müştaklarda zat ve nisbet) değişiklik olmadığında heyetleri itibarıyla yapılan isti'ârenin bir anlamı olmayacak. Bu durumdaki müştaklarda isti'âre yalnız maddeleri itibarıyla yapılmaktadır. Buna göre masdarın isti'âresinin tebeiyyeti ile müştaklarda madde itibari ile isti'âre yapmak için masdarlarında isti'âre yapılır. Bunun gibi fiilde zaman itibarıyla isti'âre olunca -mazi kelimesiyle gelecek zaman kastedildiği gibi - o isti'âre gelecek zamanın dövüşü mutlaka tahakkük edeceği noktasında geçmiş zamana benzetilmesinin mütebaatıyla gerçekleşir."

Yukarıdaki ibareden anlaşıldığı kadarıyla el-İsferâyînî maddeleri itibarıyla müştaklarda yapılan isti'âre masdarlar arasındaki isti'âreye tabi olduğu şeklindeki görüşü benimsemiştir. Bu konuda belâgat 'âlimlerinden farklı düşünmemiştir. Ancak hey'etleri itibariyle muştaklardaki isti'ârede onlardan farklı düşündüğünü görmekteyiz. O,hey'etleri itibariyle muştaklardaki isti'ârenin masdarlar arasındaki teşbihe binaen yapıldığını ileri sürmüştür. Ancak bu görüşünü ima yoluyla ifade etmiştir. Nitekim el-

İsferâyînî söz konusu görüşünü تكون تبعية لتشبيه الضرب في المستقبل بالضرب في الماضي في تحقق الوقوع ibaresiyle ima yoluyla açıklamaktadır.

el-İsferâyînî'nin harfta yapılan isti'âre konusunda da kendisine özgü bir görüşü mevcuttur. O, harflerde oluşan isti'ârenin muteallaklar arasındaki teşbihe tabi olduğu şeklinde bir görüş belitmiştir. Ancak çalışma konumuz olan eserinde harflerde isti'ârenin nasıl oluştuğunu izah ederken konuyla ilgili kendisine ait görüşüne ne açıktan ne de ima yoluyla değinmiştir. O, konuyla iligili aşağıdaki ibaresiyle es-Semerkandî'nin de benimsediği görüşe göre hareket ettiğini görmekteyiz:

وتحقيق الاستعارة في الحروف أن معانيها لعدم استقلالها لا يمكن ان يشبه بها لان المشبه به هو المحكوم عليه بمشاركة المشبه له في امر فيجري التشبه فيما يعبر به عنه ويلزم بتبعية الاستعارة في التعبرات الاستعارة في معاني الحروف

"Harflerdeki isti'ârenin hakikatı şudur: Harflerin manaları müstakil olmadıklarından müşebbehun bih olamazlar. Çünkü müşebbehun bih, müşebbehin bir şeyde kendisine ortak olan ve mahkumün'aley konumunda olan bir manadır. Bu durumda teşbih, kendisiyle harfin manasının tabir edildiği şeylerde gerçekleşir. Kendisiyle harfin manasının tabir edildiği şeylerde oluşan isti'ârenin mutabaatıyla harflerin manalarında isti'âre gerçekleşir."

Hasan Zibârî el-İsferâyînî'nin bu konudaki görüşünü, *Haşiyettu'z-Zibâri 'ala Şerhu Risaletu'l İsti'âre* adlı eserinde aşağıdaki ibaresiyle izah etmiştir:

فان معنى الحرف نسبة يجري فيها الاستعارة تبعا للاستعارة في متعلقها على رأى المصنف وتبعا للتشبيه في المتعلق فقط على ما ذكره الشارح في الرسالة الفارسية وذالك بان يشبه متعلق معنى حرف بمتعلق معنى حرف آخر في وصف اشتهر به المتعلق الّذى وقع

مشبهابه وبواسطة ذالك تحصل المشابهة بين معنى الحرفين فيستعار لفظ الحرف الواقع مشبهابه للحرف الواقع مشبّها على رأى الشّارح واما المصنف فهو بعد التشبيه الواقع بين المتعلّقين يقول باستعارة لفظ احد المتعلقين للآخر ثم يقول بالاستعارة التبعية بين الحرفين والمختار من القولين ماقلّ فيه التكلف والاعتبار

"Musannifin görüşüne göre harfin manası cüzîi bir nisbet olup onda vuku bulan isti'âre muteallıkında yapılan isti'âreye binaen gerçekleşir. Şârihin farsça yazdığı risâlesinde ifade ettiği bilgilere göre ise harfte oluşan isti'âre sadece mutaallıkındaki teşbihe tabidir. Sadece teşbihe dayalı isti'âre şu şekilde somutlaştırılabilir: Harfin manasının mutaallakı başka bir harfin mutaallakına teşbih edilir. Bu teşbih, müşebbehun bih olan mutaallakın kendisiyle meşhur olan bir özellikte gerçekleşir. Bunun vasıtasıyla teşbih, harlerin manaları arasında gerçekleşir. Buna müteakip müşebbehun bih olan harfin lafzı müşebbeh olan harf için isti'âre yapılır. Bu görüş şârihin reyidir. Musannife gelince o, mutaallıklar arasındaki teşbihten sonra mutaallıklardan birinin lafzı diğerine isti'âre edildiğini daha sonra harfler arasında isti'âre-ı tebeiyye olduğunu söyler. Bu iki görüşten daha az külfetli olantercih edilir."[252] Zibâri, "Bu iki görüşten daha az külfetliolantercih edilir." ibaresiyle de el-İsferâyînî'ye ait görüşün daha isabetli olduğuna işaret etmektedir.

el-İsferâyînî'nin birinci 'ıkdın ikinci Ferîdesinde وانكر التبعية السكاكي cümlesini nahiv açısından şerh ederken de özgün bir görüşü ortaya attığını görmekteyiz. el-İsferâyînî yukarıdaki cümle ile iligili özgün görüşünü aşağıdaki ibaresiyle dile getirmektedir:

[252]Hasan Zibârî, **Hâşyetu'z-Zibârî 'ala Şerhil 'İsâm 'ale'l-Ferîde,** (Şehu'l-'İsâm 'alel–Ferîde ile birlikte), Sallâh Bilicî, İstanbul h.1291. s. 54.

قدم المفعول لانه من وضع الظاهر موضع المضمر لمكان الالتباس فوضعه موضع الضمير لان الضمير كان متصلا واجب التقديم على الفاعل لعدم تعذر الاتصال فاحفظه فانه نكتة جليلة وفقنا لاستخراجها

"Mef'ulu takdim etmesi, zâhir ismin zamir ismin yerine geçmesinden dolayıdır. Zamirin gelmesi durumunda merciinde iltibasın vuku bulacağı, zâhir ismin zamirin yerine geçmesinin nedenidir. Bu nedenden ütürü zâhir ismi zamirin yerine (fâilden önce) getirmiştir. Zamirin yeri fâilden önce olmasının nedeni, zamirin fâilden önce gelmesinin vâcip olan muttasıl olmasıdır. Zamirin fâilden önce gelmesinin vâcip olan muttasıl bir zamir olmasının nedeni ise zamirin fâilden önce gelip fiile bitişmesine bir engelin olmayışıdır. Bunu hıfzet. Çünkü bu,güzel bir nükte olup cenab-ı Allah bunu ortaya çıkarmaya bizi muvaffak kıldı."[253] Görüldüğü gibi fâil zâhir isim olup mef'ul muttasıl zamir olunca mef'ulün fâilden önce gelmesi vâciptir. el-İsferâyînî böyle bir zamirin yerine zorunlu olarak zâhir bir isim gelince zâhir olan ismin de mefuldan önce gelmesinin vâcip olacağını belirtmiştir. el-İsferâyînî فاحفظه فانه نكتة جليلة وفقنا لاستخراجها ibaresiyle de böyle bir görüşün kendisine ait olduğuna işaret etmektedir. es-Sabbân ise aşağıdaki ibaresiyle el-İsferâyînî'nin görüşünü tenkid etmektedir:

لا يلزم من كون الضمير واجب التقديم ان بدله الظاهر كذلك اذ تقديم بدله مستحسن لا واجب وان اوهم كلام الشارح خلافه

"Zamirin takdim edilmesinin vâcip olması, yerine geçen zâhir isminin takdiminin vucubunu gerektirmez. Zira bedelinin takdimi münasip olup vâcip değildir. Şârihin sözü bunun zıttına dair bir şüphe uyandırıyorsa da."[254] Kanatimizce zâhir ismin,

[253] el-İsferâyinî, a.g,e, s. 125.
[254] es-Sabbân, a.g.e., s. 125.

takdimi vâcip olan zamirin yerine zorunlu olarak geçmesi onun takdimini zorunlu kılar. Bu da el-İsferâyînî'nin görüşünün daha isabetli olduğunu gösterir.

SONUÇ

İsâmuddin el-İsferâyînî, 945/1538 yılında Horâsân'ın Nişâbur şehri yakınındaki İsferâyîn'de birçok ‘âlim ve devlet adamı yetiştiren bir ailede dünyaya gelmiş ve küçük yaşta ilim tahsiline başlamıştır. İlim tahsilini Molla Cami'den (ö. 898/1492) ikmal eden el-İsferâyînî, dil, belâgat, mantık, felsefe ve kelâm gibi aklî ilimler alanında birçok eser verip büyük başarı sağlamıştır.

Horâsân ve Maveraünnehir'de şöhreti yayılan el-İsferâyînî, eserlerinde araştırmacı bir ruh yansıtması, değişik görüşleri değerlendirip eleştirmesi, ince ve karmaşık meseleleri çözmesi gibi özellikleri sebebiyle İslam ilim tarihinde kendisinden sonraki dönemleri etkileyen ender âlimlerden biri olmuştur.

el-İsferâyînî, özellikle belagât ilmîne dair yazdığı eserlerle ilim dünyasını ciddi anlamda etkilemiştir. Belagât ilmîyle ilk olarak Kur’ân-ı Kerîm’in anlaşılması ve muannitleri susturmak için yapılan çalışmalarda karşılaşıyoruz. İlk dönemlerde belâgatın sınırlı konuları başka ilimlerle karışık bir şekilde ele alınırken daha sonraları belâgat ilmîni müstakil olarak ele alan çok sayıda eser ve bu eserler üzerine yazılmış şerh ve haşiyeler yazılmıştır. Bu alanda yazılmış eserlerden biri de es-Semerkandî (ö. 888/1483)'nin *el-Ferîde* adlı eseridir. Belâgatın özel bir alanı olan; isti‘âreyi konu alan bu risale, önceki ‘âlimlerin konu ile ilgili görüşlerini derli toplu bir şekilde sunmakla dikkat çekmektedir. Bu eser üzerine de çok sayıda şerh ve haşiye yazılmıştır. Bunlardan biri de el-İsferâyînî’nin *Şerhu’l-‘Isâm li’l-Ferîde* adlı kitaptır.

el-Ferîde'nin üzerine onlarca şerh, hâşiye ve ta'lîkât yazılmışsa da onlardan hiçbirisi el-İsferâyînî'nin bu şerhi kadar şöhret bulamamıştır. Ancak el-İsferâyînî, söz konusu bu eserini anlaşılması zor bir üslupla yazmıştır. Bu durum, eserin anlaşılması için birçok şerh ve haşiyenin yazılması sonucunu doğurmuştur.

el- Ferîde ile birlikte asırlar boyu ders kitabı olarak okutulan *Şerhu'l-'Isâm li'l-Ferîde* adlı eser, günümüzde hala Türkiye'de klasik medrese usulü eğitim veren kurumlarda ders kitabı olarak okutulmaktadır.

Eserinde ilmî bir uslûp kullanarak konuyu izah eden el-İsferâyînî, metin içinde yer alan kapalı kelimeleri açıklamış, karmaşık konuları diyalektik çözümlemeler yaparak ele almıştır. es-Semerkandî'nin *el-Ferîde*'deki tespitlerine gelebilecek muhtemel eleştirileri takdir ve tevil yoluna giderek önlemeye çalışmıştır. Ancak kendisi uygun görmediği yerleri açıkça eleştirmekten kaçınmamıştır. Konuyu izah etmek veya bir iddiaya delil getirmek için az da olsa şiir, Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i Şerîfleri kaynak olarak göstermiştir. el-İsferâyînî, eserinde tartışma konusu olmuş bir dizi ihtilâflı konuyu ele almış ve her biri hakkında tarafların görüşlerini aktarmıştır. Daha sonra görüşler arasında muhakeme yapıp tercihini daha isabetli bulduğu görüşten yana kullanmıştır. Bunu yaparken zaman zaman *el-Ferîde*'nin müellifi es-Semerkandî'nin başka eserlerindeki haşiyelerinden de yararlanmıştır.

el-İsferâyînî, şerhinde ihtilaflı konuları incelerken sadece farklı görüşlerden birini tercih etmek ve bu tercihinin gerekçelerini açıklamakla sınırlı bir çalışma yapmakla yetinmiş değildir. O, bazı meselelerde *el-Ferîde*'de zikredilmîş olan farklı görüşlerden ayrı olarak kendine özgü kanaatini dile getirmekten de geri durmamıştır. Sınırlı sayıda olduğunu belirtmemiz gereken bu yerlerde et-Teftazânî ve es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî gibi alanın otoriteleri olan 'âlimlerin görüşlerinden farklı açıklamalarda bulunmuştur ki bu da eserinin ilmî değerini artırmaktadır.

.

KAYNAKÇA

ABDU'L-'ÂTÎ Garîb Ali ‘Allâm, **el-Belâğatu'l 'Arabiyye Beyne'n-Nâkideyn**, Dâru’l-Cîl, Beyrut, 1993.

AKA, İsamail, “**Timur**”, DİA, XLI, İstanbul,2012.

……..,**Timurlular Devleti Tarihi,** Berikan yayınevi, Ankara 2010.

AKDEMİR, Hikmet, **Belâgat Terimleri Ansiklopedisi,** Nil, İzmir 1999.

ALGAR, Hamid–Alparslan Ali, “**Hüseyin Baykara**”, DİA, XVIII, İstanbul 1998.

el-ANTÂKÎ, Mahmud, “**el-‘Alâka**”, (Mecmûetu Mutûn fî İlmi’l- Beyân ile birlikte), Dâru’l-Kutubu’l-İlmiyye, 2010.

‘ARNÂSÎ, Fahreddin es-Seyyid Molla Abdullah, “**el-İ‘tisâm Hâşiyetu Şerhi’l- ‘İsâm ‘ale’l-Ferîde fi’l-Beyân**” el-Mektebetu’l-Hanefiyye, 2006.

ARSLAN, Mehmet Nafi, “**Abduh er-Râcihî ve et-Tatbîku’n-nahvî Adlı Eseri”,** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır, 2011.

‘ATÎK, ‘Abdulazîz, **fî Târihi’l-belâgati’l-‘arabiyye**, Dâru’n-nahdati’l-‘arabiyye, Beyrut, ty.

BENLİ, Mehmet Sami. “ **Miftâhu’l-Ulûm**” ,DİA, XXX, İstanbul, 2005.

el-BEYCÛRÎ, İbrahim, “**Hâşiyetu'l-İmam şeyhu’l-İslâm eş-Şeyh İbrahim el-Beycûrî ‘âla metni’s-Semerkandîyye**” el-Matbaatu’l-İlmiyye, h, 1315.

BOLELLİ, Nusrettin, “**Belâgat: Arap Edebiyatı Bilgi ve Teorileri**”, MÜ. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1993.

BOZKURT, Nebi, “**Medrese**” DİA, XXVIII, Ankara 2003.

BROCKELMANN, GAL, **Târîhu'l-edebi'l-'Arabî**, çev. Mahmud Fehm Hicâzî, el-Hey'etu'l-Mısriyye el-'Âmme li'l-Kitâb, byy., 1993.

…….**Supplementband**, Netherland, 1949.

BUHÂRÎ, Muhammed b.İsmail "**Sahihu'l-Buhârî,"** Dâru Tavku'n-Necât, Dımaşk 1422, I.

BULUT, Ali, "**Hamza b. Turgud Aydınî ve Belâgata Dair el-Hevâdî fî Şerhi'l-Mesâlik Adlı Eseri"**, OMÜ İlahiyet Fakültesi Dergisi, , S. 24-2, s. 275-291, Samsun 2007..

el-CURCÂNÎ, **'Abdulkâhir, Delâilu'l-İ'câz**, thk., Mahmud Muhammed Şâkir, Mektebetu Hâncî, Kahire, 1983.

……. "**Hâşiyetu's-Seyyid 'ale'l- Mutavvel**", (Mutavvel 'ale't-Telhîs ile birlikte) Matbaatu Ahmed Kâmil, h. 1330

ÇAĞMAR, Mehmet Edip, "**Arap Belâgat'ında Te'kîd,"** (Basılmamış Doktora Tezi), Şanlıurfa, 2001.

ÇELİK, Yüksel, "**Sekkâkî'ye Kadar Belâgat Çalışmaları**", EÜ. İlahiyat Fakültesi, Bilimname, XX, 2011/1.

ÇETİN, Osman, **"Horâsân"**, DİA, XVIII, İstanbul, 1998.

DAYF, Şevkî, **"el-Belâğa tatavvur ve târîh",** Dâru'l-Maârif, Kahire 1983.

DEMİRAYAK, Kenan, "**Arap Edebiyatında kaynaklar**", Erzurum 2000.

DURMUŞ İsmail, "**Telhîsu'l-Miftâh**", DİA, XXV, 156-157, Ankara 2002.

……"**İsferâyînî**", DİA, XXII, İstanbul 2000.

……..."**Sekkâkî**", DİA, XXXVI, İstanbul 2009.

el-ENSÂRÎ, Cemâluddin b. Yusuf b. Abdillah İbn-i Hişâm, **Muğnî'l-Lebîb,** Dâru'l-Arkâm, Lübnan 1999, II

GURSÎ, Muhammed Salih bin Ahmed, **Ta'aliku Şerhu'l-'İsâm 'alâ metni's-Semerkandiyye fî 'Îlmi'l-Beyân,** 2003.

HACIMÜFTÜOĞLU, Nasrullah, "**Beyân**", DİA, VI, İstanbul 1992.

HUSEYİN, Abdulkâdir, **el-Muhtasar fî târihi'l-belâga**, Kahire 1982.

İBN HİDÂYETİLLAH, Ebu Bekr, "**Tabakâtu'ş-Şâfiîyye"** thk., Adil Nuvayhid, Dâru'l meârifu'l cedîde, Beyrut 1971.

İBNU'I-'İMÂD, Abdulhay b. Ahmed b. Muhammad, **"Şezerâtu'z-Zeheb",** Dımaşk 1986.

el-ÎCÎ,‘Adudüddin,"**el-Fevâidu'l-Ğiyâsiyye**" thk, ‘Aşık Hüseyin, et-Tab‘atu'l-Ûla, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1991.

el-İSFERÂYÎNÎ, ‘İsâmuddin,“**Şerhu’s-Semerkandîyye li’l-‘İsâm**” (Hâşiyetu’s-Sabbân ‘alâ şerhi’s-Semerkandîyye li’l-‘İsâm fi İlmi’l-Beyân ile birlikte) Dâru nûri ‘s-Sabah, 2012.

……., **el-Atvel**, yey., İstanbul ty.,I.

el-KA‘BÎ, Mevzet bint Hamed b.Salim, **İstidrâkâtu’l-‘Îsâm fî’l-Atvel ‘ale’l-belâğiyyin,** el- Amu’l-Câmîiyye, Suudi Arabistan h.133.

el-KAZVÎNÎ, Hatîb, “**et-Telhîs**” (Mutavvel ‘ale’t-Telhîs ile birlikte), Matbaatu Ahmed Kâmil, h.1330.

……., “**el-Îzâh fî ilmi’l-Belâğe**”, Dâru ihyai’l-‘ulûm, h. 1419, Beyrut, I/ 261

KEKLİK, Nihat,“**Felsefede Üslup Meselesi ve Bazı İlkeler,”** İÜ. Felsefe Arkivi Dergisi, S.I, 2012.

KILIÇ, Hulûsi, "**Belâgat**" DİA, V, İstanbul 1992.

…….. **“Arap Edebiyatında Ana Hatlarıyla Belâgat Tarihi”,** Diyarbakır 1997.

KIYÇAK ÖZGÜR VE KAPLAN ORHAN, “Divan Şiirinin Leylâ ve Mecnûn’u: Lafız ve Mana”**, International Journal of Language Academy,** 2014, http://www.ijla.net/ (12.08.2015).

KOMİSYON, **Kur’an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli,** Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Ankara 2003.

el-KUŞÇÎ, Ali bin Muhammed, “**Risaletun fi’l İsti‘are**” (Mecmuetu Mutûn fî İlmi’l-Beyân ile birlikte), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2010.

el-LEYSÎ, Ebu’l-Kasım b. Ebi bekr es-Semerkandî “**Metnu’s-Semerkandîyye**” (mecmuetu’l-Mutûn fi İlmîl Beyân ile birlikte), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 2010.

……**Şerhu’r-Risaleti’l-‘Adudiyye**”,(Hâşiyetu'd-Dussûkîyye‘ale’l-Vad‘iyye şerhu'r-Risâleti'l-‘Adudiyye ile birlikte), Dâru Nûri's-Sabah, 2012.

MATLÛB, Ahmed,“**el-Kazvînî ve Şurûhu’t-Telhîs,”**1.bs.Bağdat: Mektebetu’n-Nehda, 1967.

MENDÛR, Muhammed,**“en-Nakdu’l-menhecî ‘inde’l-‘Arab”**,Dâru’n-Nahdati’l-Mısriyye, Kahire 1976.

MUSTAFA, İbrahim ve diğerleri, **el-Mu‘cemu’l-Vasît**, Dâru’n-Neşr, Lübnan 19 I.

MUZAFFER, eş-Şeyh Rıza, "**el-Mantık**," İntişârâtu Firuzâbâdî, Kum h. 1313.

My. Hudûdu'l-'âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Mağrib, Yusuf el-Hâdî (Çev.), Dâru's-Sekâfe, Mısır 2002.

OHÎNÎ, Muhammed 'Alauddin**, "Risâletun fi'l İsti'âre**" (Mecmuetu Mutûn fî ilmî'l-Beyân ile birlikte), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2010.

ÖNAL, Mehmet, "**Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**", Erzurum, 2008.

ÖNCÜ, Mustafa, "**Molla Hüseyin Küçük ve Şerhu'r-Risâleti'l-Bekriyye**", yey, Diyarbakır 2014.

ÖZEK Ali, **" el-Keşşâf "**, DİA, XXV, Ankara 2002.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, "**Mâverâunnehir**", DİA, XXVIII, Ankara 2003.

es-SABBÂN, Muammed bin. Ali, "**Hâşiyetu's-Sabbân ala şerhi's-Semerkandiyye li'l -'İsâm**", Dâru Nuri's-Sabah, 2012.

SAÇAKLÎZÂDE, Muhammed b. Ebî Bekr el-Mer'eşî, **"er-Risâletu'l-Velediyye**" (Şerhu Abdulvehhap'ale'l-Velediyye fî adabi'l-Behsi ve'l-Munâzara ile birlikte), Dâru Nuri's-Sabah, 2012.

es-SEKKÂKÎ, Yakup Yusuf ibni Ebi Bekr Muhammed bin Ali," **Miftâhu'l-Ulûm**", Ta'lik Na'îm Zerzûr, Dâru Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1987.

es-SİYÂLKÛTÎ, Abdulhakîm b. Şemsiddîn Muhammed, "**Hâşiye li Siyâlkûtî 'ale'l-Mutavvel**", Sehâfiye-i Osmaniyye şirketinin 87 nolu matbaası, h. 1310.

es-SÛRÎ, Molla Ebu Bekr, "**el -Verdetıu'n-Neddâre fi'l-Mecâzi ve'l- İsti'âre**," (Mecmuetu Mutûn 'ala Hamsi Resâile fî ilmî'l-Beyân) Mektebetu Seyda, Diyarbakır h.1433.

SÜMER, Hatice, **Hutabu Hâlid b. Safvân et-Temîmî ve Akvâluhu ve Ahbâruhu,** (YayımlanmamışYüksek Lisans Tezi), Konya, 2011.

ŞENSOY, Sedat "**şerh**", DİA, XXXVIII, TDV, İstanbul 2010.

ŞÜKRAN Fazlıoğlu, "**Vad'**" DİA, XLII, İstanbul 2012.

TARI, Nihat, **Teftâzânî ve Sa'dînî** Adlı Şerhi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2015.

et-TEFTÂZÂNÎ, Sa'deddin Mesud b. Ömer b. Abdullah "**Mutavvel 'ale't-Telhîs"**, Matbatu Ahmed Kamil, h.1330

----------,"**İrşâdu'l-Hâdî**," thk. Abdulkerîm Zebîdî, 1.bs. Cidde: Dâru'l-Beyâni'l-Arabî, 1985.

et-TÛNEKÎ, Mahmud Hasan, "**Mu'ce mu'1-musannifîn**", Beyrut,1344/1925, IV.

UZUNOĞLU, M.Vecih, "**Ayşî Mehmed Efendi ve el-Munekkehâtu'l-Meşrûha fî'l-Me'ânî ve'l-Beyân**", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 1997.

YALAR, Mehmet, "**el-Hatîb el-Kazvînî ve Belâgat İlmindeki yeri**," (Basılmamış Doktora Tezi), Bursa 1997.

YAVUZ, Hakkı Dursun, **Doğuştan Gönümüze Büyük İslam Tarihi**, Çağ yayınları, IX.

YAVUZ, Yusuf Şevkî, "**Munâzara**", DİA, XXXI, İstanbul 2006.

YETİŞ, Kazım, "Belâgat", **DİA**, X, İstanbul 1992.

YILDIZ, Kızılabdullah, "**BaşlangıçtanMedreselere Kadar Eğitim-Öğretim ve Mekân Anlayışlarının Din Eğitimi Açısından Analizi**", FÜ. İlahiyât Fakültesi Dergisi17:2, (2012)

YUVALI, Abdulkadir, " **Ebû Saîd Mirza Hân**" , DİA, X, İstanbul,1994.

ez-ZEMAHŞERÎ, Mahmud b.Ömer,"**el-Keşşâf 'an Hakâiki ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûh't-Te'vîl**," Dru'l-Fikr, Beyrut

ZİBÂRÎ, Hasan, **Hâşiyetu'z-Zibârî 'alâ Şerhi'l-'İsâm 'ale'l-Ferîde** (Şerhu'l-'İsâm 'ale'l-Ferîde ile birlikte), h.1291.

ZÜBEYDÎ, Ebu Bekr Muhammed b.Hasan, **Tabekâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn**, Dâru'l-Me'ârif, Kahire h.1119.

Web Tabanlı Kaynaklar

Rıza Filizok, Edebi Analiz Nedir, www.ege-edebiyat/docs/454.pdf (30.06.2015),

http://www.ahlalhdeeth.com/vb/showthread.php?t=306056 (11.12.2014)

www.ege-edebiyat/docs/454.pdf (30.06.2015)

Wikipedia, Hüseyin Baykara, 2015, tr.wikipedia.org/wiki/Hüseyin Baykara (27.06.2015).